

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury (kulturologie)

Diplomová práce

Renáta Fraňková

Strom v lidské kultuře

Tree in human culture

Praha 2010

Vedoucí práce: PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.

Děkuji vedoucímu své práce PhDr. Vladimíru Czumalovi, CSc., za jeho podporu, konzultace, humor a trpělivost.

Zároveň děkuji svým dvěma bossům, kteří mě podporovali během dlouhé éry mého studia – Františku Nerudovi, který se mnou prožíval euforii počátků, a Jirkovi Gabrielovi, jenž se mnou zakoušel strastiplnou cestu trpkých konců a bez jehož podpory bych se rozhodně nedostala až sem.

Děkuji členům své rodiny za jejich shovívavost a trpělivost se starou senilní matkou.

Touto cestou chci poděkovat i svým přátelům a známým za jejich podporu, postřehy a poskytnutou literaturu – Jarče Vernerové, Rudovi Šmejkalovi, Bohumilu Rešovi a dalším.

Za všechno moc děkuji Jindrovi Gráfovi – zejména za to, že mi za mé výkyvy ve studiu láskyplně vyhrožoval tělesnými tresty, které ovšem bohužel nikdy neuskutečnil a tudíž mi chyběla motivace se na všechno vykašlat.

A zejména chci poděkovat členům našeho spolku „Magor“ za několikaleté poskytování azylu ve sféře duchovní i hmotné, za jejich lásku, humor i kocoviny díky nim prožité. K tomu ještě Ijáčkovi patří můj velký dík za provedené korektury.

Nakonec chci poděkovat sama sobě, že jsem se z toho dna, na kterém jsem se plácala, zvedla a s děsem v očích dotáhla vše do konce při zachování relativního duševního zdraví.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 24. 8. 2010

Renáta Fraňková

Anotace:

Diplomová práce se v kulturologické perspektivě zabývá fenoménem stromu v lidské kultuře s tím, že se soustřeďuje zejména na naše teritorium, respektive Evropu. V první části se zabývá rolí stromu v nejvýznamnějších civilizacích, které obývaly naše území a výraznějším způsobem tak ovlivnily pozdější vývoj naší kultury. Dále se soustřeďuje na lidové zvyky a tradice související s motivem stromu a uvádí jejich charakteristické příklady v průběhu kalendářního roku. Na lidové tradice navazují lidová rčení jako součást lidové mluvy. Jedna část práce je věnována lidovému léčitelství s ukázkami receptů na výrobu léčivých přípravků, pokrmů a nápojů z plodů a dalších částí stromů. V této práci jsou stromy zároveň pojaty jako jeden z archetypů lidské kultury v oblasti nejrůznějších mýtů i v kontextu historických skutečností. V poslední části se práce věnuje tématu ochrany stromů.

The thesis deals with the phenomenon of the tree in human culture from the culturological perspective. It is mainly focused on the Czech lands or, in a broader sense, the whole of Europe. In the first part, the role of the tree in the most important civilizations inhabiting our country and thus influencing the later development of our culture is specified. Further, it refers to the folk customs and traditions linked to the "tree phenomenon" and demonstrates their characteristic examples in the course of the year. Folk sayings are linked with the traditions and form a part of the folk diction. One part of the work is dealing with popular medical treatments and examples of recipes for the production of folk medical preparations, dishes and beverages. Besides, the trees are conceived as one of the archetypes of human culture in the area of various myths as well as in the context of historical facts. The last part treats the subject of protection of the trees.

Klíčová slova:

Strom, tradice, Keltové, Germáni, Slované, lidové léčitelství

Tree, tradition, Celts, Teutons, Slavs, natural healing

Obsah

1. Úvod	7
2. Starověké civilizace na našem území	10
2.1 Keltové	10
2.1.1 Keltové v Čechách a hradiště Závist	11
2.1.2 Keltské náboženství a mytologie	12
2.1.3 Dub	13
2.1.4 Ogam	14
2.2 Germáni	15
2.2.1 Germáni v Čechách	15
2.2.2 Germánská mytologie	16
2.2.3 První lidé	17
2.2.4 Jasan Yggdrasil	17
2.2.5 Germánský dub	18
2.3 Slované	19
2.3.1 Slované v Čechách	19
2.3.2 Slovanská mytologie	20
2.3.3 Strom ve slovanské mytologii	20
2.3.4 Líška	21
2.3.5 Slovanská lípa	21
3. Stromy v lidových tradicích a obyčejích	24
3.1 Masopustní období	24
3.1.1 Hromnice	25
3.1.2 Matěj	25
3.1.3 Spurcalia	26
3.1.4 Masopust	26
3.2 Období půstu	26
3.2.1 Popeleční středa	27
3.2.2 Postní neděle	27
3.2.3 Smrtná neděle	27
3.2.4 Květná neděle	28
3.3 Velikonoce	28
3.3.1 Zelený čtvrtek	29
3.3.2 Velký pátek a symbolika kříže	29
3.3.3 Bílá sobota	30
3.3.4 Boží hod velikonoční	30
3.3.5 Pondělí velikonoční – pomlázka	30
3.4 Máje	31
3.4.1 Pálení čarodějnic	31
3.4.2 Stavění májí	32
3.5 Letnice	32
3.6 Dožínky	33
3.7 Hody	34
3.8 Dušičky	34
3.9 Advent	35
3.9.1 Adventní věnec	35
3.9.2 Barbora	36
3.9.3 Mikuláš	36

3.9.4 Lucie	36
3.9.5 Další postavy adventního času	37
3.10 Vánoce	37
3.10.1 Ježíšek	38
3.10.2 Vánoční stromeček	38
3.10.3 Vánoční strom republiky	39
3.10.4 Betlém	39
3.10.5 Vánoční zvyky	40
3.11 Koleda	42
3.12 Svátek Tří králů	42
4. Lidová rčení	43
4.1 Stromy v lidových rčeních	43
5. Stromy v lidovém léčitelství	49
5.1 Stručná historie léčitelství	49
5.2 Herbáře	50
5.3 Gemmoterapie	50
5.4 Stromy léčivé i mýtické	51
6. Památné stromy	68
6.1 Historie	68
6.2 Památný strom ve 20. století	69
6.3 Vyhlásování a ochrana památných stromů v současnosti	70
6.4 Péče o památné stromy	71
7. Závěr	73
8. Použité zdroje	75

1. Úvod

„Náves je srdcem vesnice. Na návsi je zcela určitě MNV se všemu nutnými vyhláškami, zprávami, nařizeními atd., o nichž je třeba si hned po přečtení se sousedy popovídat. Náves je jediným vhodným shromaždištěm při vysílání rozhlasu a při slavnostních projevech. Na návsi se bude odbývat družstevní trh a pouť. Je tam stanoviště autobusu a také benzínová pumpa. I hostinec s místností pro schůze a sálem pro různé slavnosti. Pomník padlých z obou světových válek je uprostřed na význačném místě. Dnes, v době míru, bude toho místo napříště vyhrazeno pro jména nejlepších pracovníků a pro nositele Řádu republiky za vynikající výkony při společných družstevních pracích.

Takové významné místo, jakým se stává dnešní náves, nemůže být bez nejkrásnější přirozené okrasy jakou je strom. A co je návsi na našem venkově pustých, prašných, únavných – bez jediného stromu! Náhodnému návštěvníku při pohledu na takovou náves je smutno, a což teprve těm, kteří se na ni dívají z oken světnic, do nichž se v létě stále práší, a nebo všem těm, kdo zde bydlí, chodí a při různých příležitostech se shromažďují! Jak docela jinak, radostněji by se tam scházeli pod košatými stromy, na jaře nebo za časného léta kvetoucími a v létě za parných dnů stínícími a zabraňujícími vnikání prachu z vozovek. A ten návrat domů po práci na poli do klidné, voňavé zeleně. Nebo schůzování a sousedské popovídání v přírodě pod korunami s bzučícími včelami nebo zpívajícím ptactvem. Co ptactva se tam uhnízdí a pomůže ničit škůdce ovocných stromů a zeleniny v zahradách za stavením. Obyvatelé všech pustých návsi v naší vlasti by měli co nejdříve si dát závazek, že v nejbližším podzimu nebo jaru začnou s výsadbou!“¹

Tímto trošku odlehčeným úvodem z časopisu Živa bych chtěla začít svoji práci na téma strom v lidské kultuře.

Strom je jedním z nejmocnějších symbolů lidstva a některé symbolické významy stromy jsou platné všeobecně. Tak jako stále zelené stromy symbolizují nesmrtelnost, opadavé jsou symbolem smrti a znovuzrození. Proto byly stromy odnepaměti zasvěcovány nesmrtelným bohům a spojovány se životem i zásvětím. A tak je světový strom osou světa spojující nebe se zemí, strom poznání dualistickým symbolem dobra a zla, strom života symbolem lásky, pravdy a moudrosti. Stromy ženského principu jsou personifikací Matky Země, její péče a zároveň síly. Stromy mužského principu jako jejího protipólu představují plodnost a energii. A tak se stromy staly inspirací básníků, malířů, spisovatelů i filmových

¹ HARTVICOVÁ, Zdeňka. Okrasný strom na návsi. Živa, 1953, Roč. I, s.161-165. ISSN 0044-4812

tvůrců, přímo zosobněním stromové symboliky je v současnosti např. Cameronův film Avatar.

Téma stromu v kultuře člověka je téma rozsáhlé a v jedné práci ho nelze postihnout v celé jeho šíři. Proto jsem svoji práci pojala jako kulturně – historický pohled soustředěný na českou kotlinu jako na místo, kde se utvářela část kulturních dějin Evropy.

V první části své práce se zabývám třemi nejvýznamnějšími kulturami, které postupně pobývaly na našem území – Kelty, Germány a Slovany. Snažím se přiblížit jejich stručnou historii, mytologii a přístup k uctívání stromů, protože ve všech tzv. pohanských kulturách hrál strom velice výraznou roli.

Pohanské zvyky a rituály u nás se dnes snaží obnovovat a do naší kultury zpětně zasazovat tzv. novopohanství. Ke cti novodobých pohanů je třeba poznamenat, že tak činí na základě pečlivého studia všech dostupných materiálů. Na dávnou keltskou tradici se snaží navazovat Bratrstvo Keltů a o propagaci keltské hudby se starají např. skupiny Asonance či Honza Hrubý s Kukulínem. Příznivci novogermánského pohanství² vytvořili klany Managarm, Gabreta a Karpatští vlci, existují mezi nimi i skupiny historického boje, např. Bratrstvo Valhally. Slované se sdružili v uskupení Rodná víra,³ jejímž stařešinou byl ve své době také vysokoškolský učitel slavistiky Ital Giuseppe Maiello, který přednášel mimo jiné i na Kulturologii.

V další části se v kulturologickém rozměru zabývám českými svátky a lidovými tradicemi a zvyky, v nichž jsou v různých formách uchovávány prastaré rituály tak, jak jsme je postupně dědili z pokolení na pokolení, některé už od doby kamenné, a jak se postupně stávaly součástí naší kultury. Snažím se je procházet postupně v souvislosti s plynutím roku a způsobem života, který byl na jednotlivá období navázán ať už prací či oslavami a zábavou a který byl zákonitě spjat s přírodou. Zde už se samozřejmě nedá hovořit přímo o kultu stromů, ale přesto se tato látka zcela přirozeně prolíná všemi ročními dobami od jara do zimy. Některé z těchto svátků už zcela nebo téměř vymizely, jak okomentoval Čeněk Zíbrt už v r. 1910: „*Dnes ovšem jinak! Duch času, moderní doba, dolehly i na starobylé, úctyhodné tyto zvyky a obyčeje...*“⁴, a tak je tu teď ráda připomínám.

Na lidové tradice navazují lidová rčení jako součást lidové mluvy, z nichž mnohá se aktivně používají dodnes.

² Nemluvím o příslušnících různých anarchistických uskupení, kteří germánskou mytologii zneužívají

³ ARTWERI, Jiří. *Slovanské pohanství dnes. Vlivy novopohanství na společnosti i jednotlivce*. Praha, 2007, 210 str. Magisterská diplomová práce na Filosofické fakultě Masarykovy university v Brně, Ústav evropské etnologie. Vedoucí práce PhDr. Martina Pavlicová, CSc

⁴ ZÍBRT, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého. Den se krátí, noc se dluží*. s. 22, Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1910

Navazující částí o lidovém léčitelství se pokouším objasnit úlohu léčivých schopností jednotlivých stromů v tomto oboru lidské činnosti, jehož počátky opět sahají do prehistorie lidstva. Stromy mají schopnost léčit nejen díky chemickým látkám v nich obsažených, ale procházka lesem je tou nejlepší psychoterapií, jakou si sami můžeme poskytnout. V některých psychologických disciplínách se obrazy stromů a jejich malování používají k odstraňování bloků v lidském podvědomí. Zároveň se tu snažím stromy přiblížit jako jeden z archetypů lidské kultury v oblasti nejrůznějších mýtů i v kontextu historických skutečností.

V poslední části své diplomové práce se věnuji aktuálnímu tématu ochrany stromů, její historii i současné podobě a legislativě jako přirozené a nedílné součásti kultury národa. Stromy jako místo, kde jsme původně žili, si to rozhodně zaslouží. Vždyť z pohledu stáří naší planety to není tak dávno, co jedna opice slezla ze stromu, pracně se postavila na zadní a s úžasem se podívala do korun stromů – jistě to musel být impozantní pohled. Potom se pomalu narovnávala a vydala se na dlouhou pouť té bytostně lidské reflexe vlastního bytí a jeho interakce s okolním světem, kterou nazýváme kultura.

2. Starověké civilizace na našem území

2.1 Keltové

Keltové pravděpodobně pocházeli z oblasti jihovýchodního Německa a stali se prvními Evropany žijícími na sever od Alp, kteří byli historicky zaznamenáni – zmiňuje je v 5. stol. př. Kr. Hérodotos z Halikarnassu ve svém díle *Histories apodeixis* (Výklad zkoumaného). Nazývá je Keltoi, jejich zemi Keltiké, Římané jim říkají Galové. O Keltech víme hlavně to, co o nich Řekové a Římané zaznamenali; oni sami si své vědění, filosofii, genealogii i zákonodárství předávali pouze ústně z důvodu náboženského zákazu, přestože písmo znali. Gaius Julius Caesar ve svých Zápiscích o válce galské důvod zákazu spatřuje jednak v tom, že kněží – druidové – nechtěli, aby jejich nauka pronikla mezi prostý lid, a jednak proto, aby si žáci neustálým opakováním trénovali paměť a nespolehali na písemné záznamy.⁵ Kromě druidů byli nositeli keltské kultury bardové – básníci a pěvci uchováající ve svých písních keltské dějiny, legendy a folklór. Vlastní keltské písemnosti existují až od křesťanské éry od ostrovních Keltů v Británii a Irsku, tyto jsou už však částečně poznamenané kulturními změnami, ke kterým oproti předchozí době došlo.

Plně se opírat o řecké i římské záznamy také nelze, neboť jsou často jednostranné, proto se dalším pomocníkem v poznání keltské kultury stává archeologie. Podle té je zřejmé, že národy, jejichž jazyk se postupně vyvíjel v keltštinu, v Evropě žily dlouho před rokem 700 př. Kr. Mnozí archeologové se shodují na tom, že jako protokeltskou lze označit kulturu lidu popelnicových polí, která je ve střední Evropě datována přibližně do období 1200 – 700 př. Kr., tj. doba bronzová a počátek doby železné. Přesně lze keltskou kulturu identifikovat mezi lety 700 – 500 př. Kr., kdy podle nálezů u města Hallstatt v Horním Rakousku hovoříme o tzv. halštatské kultuře, dalším projevem keltské kultury je tzv. kultura laténská podle švýcarského naleziště La Tene z let 500 – 0 př. Kr.⁶

Keltové na svém území žili jako zemědělci ve vysoce sofistikovaném kmenovém systému. Starali se o své nemocné a přestárlé, již kolem r. 300 př. Kr. v Irsku existovaly nemocnice. Ženy měly ve společnosti rovná práva, mohly dědit, vlastnit majetek a být voleny do hodnostářských funkcí včetně velení vojska v době války. Keltské ženy byly totiž velmi schopnými válečnicemi, což vyvolávalo zděšení v řadách řeckých a římských vojsk.

⁵ ELLIS, Peter Berresford. *Keltové, první tisíciletí keltských dějin*. s. 14. Přel. Richard Podaný. Praha: Brána, 1996, ISBN 80-85946-46-7

⁶ Zdrojem je pořad ČR 2 Toulky českou minulostí: Díl 8. *Keltové na jevišti dějin*. Zpracoval Josef VESELÝ podle knihy Petra Hory HOŘEJŠE

Co v polovině 1. tisíciletí př. Kr. vyvolalo keltskou expanzi, není jednoznačně prokázáno. Je pravděpodobné, že se tak stalo v důsledku přelidnění „Keltska“, a tedy s hledáním nového životního prostoru. V každém případě se modře⁷ pomalovaní Keltové stali postrachem celého středomoří díky své neohroženosti a tvrdosti svých útoků. Postupně se rozšířili na území dnešní Francie, Anglie, Irsko, Čech, Rakouska, Balkánu a objevili se až v Malé Asii v dnešním Turecku. R. 386 př. Kr. dobyli nedobytné město Řím a během 20 let obsadili jižní Itálii. Rozlehlost dobytých území se jim ovšem postupem času vymstila, keltské kmeny byly nejednotné a neschopné vytvořit kompaktní stát, a tak byly Římany zpětně vytlačovány.⁸

V posledních desetiletích před začátkem nového letopočtu „keltský zázrak“ končí. Keltové ale nejsou vyhubeni, jen přecházejí k novému způsobu života a z bývalých tvrdých dobyvatelů a útočníků se stávají velice schopní umělci a řemeslníci. Vyrábějí šperky a keramiku – vše v prvotřídní kvalitě a žádané po celé Evropě. Jsou vynálezci kalhot a pevné obuvi s podešví – galoší, i předmětů, které si svou podobu zachovaly v téměř nezměněné podobě dodnes, jako jsou panty, závěsy, úhelníky, podkovy, srpy, kosy, lopaty, krumpáče, kleště, nůžky, řetězy a mnoho dalších. Jsou také prvními staviteli silnic a mostů.⁹

2.1.1 Keltové v Čechách a hradiště Závist

Podle písemných i archeologických svědectví Čechy okrajově patřily k rozsáhlým keltským územím od 5. stol. př. Kr. Vzhledem k velké roztržitosti keltských kmenů nelze jejich rozmístění po Evropě identifikovat naprosto přesně, v případě Čech a Moravy se předpokládá přítomnost Volků – Tektoságů a zejména Bójů,¹⁰ kmene pocházejícího od italské Bononie. Ti se usazují na našem území a zakládají svá oppida – opevněné analogie příštích evropských měst, z těch nejvýznamnějších jmenujme alespoň Stradonice, Třísov, Hostýn, Hrazany.

To největší – oppidum Závist zahrnovalo v době svého největšího rozkvětu dva sousední vrcholy Hradiště a Šance s údolím Břežanského potoka. Tvořilo tak území o velikosti 170 ha s délkou hradeb téměř 20 km a pravděpodobně bylo jakýmsi keltským hlavním městem v Čechách. Závist byla osídlena už v 6. stol. př. Kr. a postupně mocensky ovládla široký region. Obyvatelé oppida byli chovateli domácích zvířat, lovci a rybáři i velice

⁷ Modrá barva získaná z borytu barvířského měla dezinfekční účinky a pomáhala zastavit krvácení. V barvířství se boryt používal až do konce 19. století

⁸ Zdrojem je pořad ČR 2: Toulky českou minulostí: Díl 10. *Keltové mezi námi*. Zpracoval Josef VESELÝ podle knihy Petra Hory HOŘEJŠE

⁹ Zdrojem je pořad ČR 2: Toulky českou minulostí: Díl 8. *Keltové na jevišti dějin*; Díl 9. *Keltská města – o obyvatelích keltských oppid*. Zpracoval Josef VESELÝ podle knihy Petra Hory HOŘEJŠE

¹⁰ Název Bójové znamená „Strašní“

schopnými řemeslníky všeho druhu. Jejich výrobky byly žádaným vývozním artiklem a současně je směňovali s okolními obyvateli za zemědělské produkty, na Závisti měli i vlastní mincovnu. Již tehdy znali pojmy jako „dluh“, „clo“, „účet“, „daň“. Závist ovšem nebyla jen sídlem mocenským, stala se i prostředníkem kontaktů s bohy. Během její existence na akropoli o rozměrech zhruba 70 × 55 m, pracně vylámané do skály, vyrostlo několik svatyní. Ta největší z nich, zděná stavba o rozměrech 27 × 11 m byla pravděpodobně inspirována řeckým vzorem.¹¹

Keltové v Čechách v různých etapách setrvali zhruba 500 let a zanechali po sobě kromě pozůstatků hmotné kultury a mnoha různých artefaktů i další nezadatelné dědictví. V žilách části našich obyvatel totiž koluje alespoň pár kapek keltské krve a některé místní názvy jsou původně keltské, např. Labe – Albh (bílý, čistý), Mže – Msa (páchnoucí voda), Metuje – Medh (prostřední), Říp – v keltštině znamená svah, Ještěd – Jasanový les i názvy jiných vrchů, jako např. Blaník a Oškobrh, pocházejí z keltštiny. Ale tím nejvýznamnějším bójským dědictvím je jméno naší země – Boiohaemum, Bohemia, Čechy.¹²

2.1.2 Keltské náboženství a mytologie

Vzhledem k malému množství písemných pramenů toho o keltské mytologii tolik nevíme. Proto i u tohoto tématu platí to, jsem uváděla výše – zdrojem poznání je kombinace archeologie, řeckých a římských zápisků, které jsou značně zkresleným pohledem „civilizovaných intelektuálů“ na „barbary“, a zápisků raně křesťanských, pocházejících hlavně z Irska a Walesu. Keltové svá božstva zpočátku uctívali v duchu totemistických tradic, později začali své bohy antropomorfizovat. Podle svědectví antických autorů uctívali trojici božstev, které nazývali Taranis, Teutates a Esus.¹³

Později v irských legendách se pak objevuje větší množství bohů a bohyň, často v triádách nebo v trojjediné formě, a mnozí z nich jsou více hrdiny a bohy zároveň. V mýtech se objevující héroové – hrdinové, putují za dobrodružstvím – a cílem výpravy je velmi často snaha o získání zázračných předmětů – zlatých jablek či kultovního kotlíku, který je ve vlastnictví nadpřirozených sil. Nejznámější z těchto příběhů je tzv. artušovská legenda, vyskytující se v několika verzích, z nichž ta nejznámější, již ovlivněná christianizací, je příběhem o rytířích kulatého stolu¹⁴ a hledání Svatého grálu. Nelze ani zcela vyloučit, že některé ze starých českých pověstí zpracovaných kronikářem Kosmasem měly svůj keltský

¹¹ DRDA, Petr; RYBOVÁ Alena. *Keltové a Čechy*. Praha: Academia, 1998, ISBN 80-200-0732-6

¹² Zdrojem je pořad ČR 2: Toulky českou minulostí: Díl 10. *Keltové mezi námi*. Zpracoval Josef VESELÝ podle knihy Petra Hory HOŘEJŠE

¹³ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 807277-066-7

¹⁴ Podle legendy byl vyroben z jediného kusu dubu

základ, např. příběh Bivoje a jeho zápasu s kancem. Kanec byl posvátným zvířetem Keltů a zápas s ním byl námětem mnoha starých keltských mýtů včetně artušovského.

Keltské náboženství bylo jedno z prvních, které dospělo k víře v nesmrtelnost duše a její převtělování. Učilo, že smrt je pouhou výměnou místa, kde život pokračuje dál ve světě mrtvých; když člověk zemře v tomto světě, narodí se zpět do našeho světa.¹⁵ Caesar touto vírou vysvětluje i keltskou neohroženost a jistou bezstarostnost v boji.¹⁶

Nositeli víry, učení, filosofie i léčitelství a zároveň držiteli moci byli kněží – druidové a s nimi byl spjatý kult stromů. O původu slova druid existují dvě hypotézy: podle jedné má kořeny v *dru-vid*, což znamená toho, který je znalý, druhá uvádí podobnost se slovem *duir*, které ve starokeltštině znamená dub.¹⁷ Keltové věřili, že stromy jsou příbytky duchů a božstev a posvátné háje sloužily zároveň jako svatyně. Někde se dávalo zemřelým pod jazyk semínko stromu; když vzklíčilo a strom vyrostl, zemřelý se stával jeho součástí.

V irském právním pojednání z 8. století s názvem *Výnosy o sousedství (Bretha comaitchesa)* se rozdělují stromy na:

- šlechtice stromů: dub, líska, cesmína, tis, jasan, borovice, jabloň
- rolníky stromů: olše, vrba, hloh, jeřáb, bříza, jilm, divoká třešeň
- nižší vrstvy stromů: trnka, černý bez, brslen, jeřáb muk, planika, osika, jalovec
- keře stromů: kapradí, vřes, hlodáš, ostružiník, vřes, janovec, divoká růže¹⁸

2.1.3 Dub

Posvátnost dubu nebyla spojena pouze s Kelty, ale i s ostatními národy, a nabízela se vlastně sama – dub je monumentální dlouhověký strom, prý nejvíce ze všech stromů přitahuje blesky, takže bývá zasvěcen bohům hromu, je typicky mužským principem. Jeho kvalitní dřevo je všestranně využitelné.

Podle Plinia staršího (Gaius Plinius Secundus)¹⁹ bylo pro Kelty nejcennější dubové jmelí – dar nebes, který přinášel štěstí. Druidové jmelí odsekávali údajně zlatými srpy nebo stříhali zlatými nůžkami a dole ho pomocníci zachytávali do bílého plátna, aby se nedotklo země. Dubové jmelí mělo schopnost zahánět zlé duchy, bylo univerzálním lékem, prostředkem proti všem jedům. O zimním slunovratu jím Keltové zdobili svá obydlí. Jeho

¹⁵ Velmi výmluvné vysvětlení této víry najdeme v knize: PRATCHETT, Terry: Svobodnej národ. Přel. Jan Kantůrek, Praha: Talpress, 2004, ISBN 80-7197-245-2

¹⁶ ELLIS, Peter Berresford. *Keltové, první tisíciletí keltských dějin*. s. 20. Přel. Richard Podaný. Praha: Brána, 1996, ISBN 80-85946-46-7

¹⁷ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. s. 276-277, Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 807277-066-7

¹⁸ SAMEK, Daniel. Strom jako bytost, strom jako záštita světa. *Souvislosti*, revue pro literaturu a kulturu, 2005, roč. 16, č. 4, s. 160-176. ISSN 0862-6928

¹⁹ PLINIUS, STARŠÍ: *Kapitoly o přírodě*. Přeložil František Němeček, Praha: Svoboda, 1974

semena jsou lepivá a tak se jim přikládala moc vyvolat nebo udržet svazek dvou lidí. Jmelí prý dokáže odclonit „zemské záření“ – dnes bychom řekli geopatogenní zóny. Pro detekování těchto míst používali Keltové metodu proutkaření pomocí proutků z vrby, břízy nebo lísky.

V posvátných dubových hájích byly přinášeny oběti bohům, zvířecí a pravděpodobně občas i lidské. Caesar ve svých Zápiscích hovoří o lidských obětech bohu Taranisovi nacpaných do velkých proutěných figurín – tzv. „proutěných mužů“. Také bůh Esus prý vyžadoval lidské oběti, které se věšely na stromy. Byl znázorňován s větvičkou jmelí a sekerou jako dřevorubec, tj. jako ten, který ukončuje život stromu – stromu života. Jmelí bylo zasvěceno i parohatému lesnímu bohovi – Cernunnovi. Byl bohem divokých zvířat a plodnosti a zároveň byl spojován s podsvětím.

Dub nebyl jediným Kelty uctívaným stromem, některé keltské kmeny nesly jména stromů, např. Lemovici byli pojmenováni podle jilmu – Ulme. I mnohé rody spojovaly svůj původ se stromy, o čemž svědčí dochovaná jména, např. galské Guerngnen („syn olše“) a Guidgen („syn lesa“) nebo irské Mac Cairthin („syn hlohu“), Mac Cuill („syn ořechu“), Mac Ibar („syn tisu“), Mac Dregin („syn trnky“) a další.²⁰

2.1.4 Ogam

Názvy stromů jsou spojovány také se staroirským ogamovým písmem, což bylo hláskové písmo v podobě zářezů rytých do hran kamenných stél nebo do dřeva, za jeho vynálezcem je považován Ogma – bůh, silák, vypravěč a básník.²¹ Ogamové znaky jsou rozděleny do pěti skupin po pěti, první tři jsou pro souhlásky, čtvrtá pro samohlásky a pátá pro dvojhásky. Rozlišují se tři třídy ogamu podle rozdělení na stromy šlechtické, rolnické a křovinaté. Takto by vypadala „písmenná“ řada: *beithe* (bříza), *luis* (jeřáb), *fern* (olše), *sail* (vrba), *nin* (jasan), *h-uath* (hloh), *dair/daur* (dub), *tinne* (cesmína), *coll* (líška), *quert/ceirt* (jabloň), *muin* (réva), *gort* (břečťan), *n-getal* (rákos nebo janovec), *straif* (trnka), *ruis* (černý bez), *ailm* (borovice), *onn* (hlodáš), *ur* (vřes), *edad* (osika?), *ida/idad* (tis?) + *e(a)bad/éubhadh* (osika), *oir* (brslen), *uillenn* (zimolez), *i(a)phín/ifín* (angrešt?), *(a)emancholl* (líška).²²

²⁰ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. s. 276-277, Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 807277-066-7

²¹ Tamtéž, s. 242

²² SAMEK, Daniel. Ogam - staroirské rozhraní jazyka a písma. *Souvislosti, revue pro literaturu a kulturu*, 2004, roč. 15, č. 3, s. 160-176. ISSN 0862-6928

Hovoří se také o tzv. keltském stromovém horoskopu, kde jsou místo zvířetníku použity stromy, a dále o stromovém kalendáři, kde se dávají jednotlivým měsícům názvy stromů. Bohužel ne všechno z toho, co se týká Keltů, můžeme považovat za ověřené. Z našeho území byli Keltové vypuzeni blíže neurčeným způsobem germánskými kmeny Markomanů a Kvádů a předpokládá se, že část keltského obyvatelstva zůstala a byla Germány převrstvena.²³

2.2 Germáni

Označení Germáni²⁴ použil pravděpodobně jako první řecký historik a filosof Poseidonios okolo roku 80 před Kristem. Slovo Germán pak přešlo do římského slovníku také díky Caesarovým Zápiskům o válce galské. Staří Germáni představovali jednu z větví Indoevropanů, pocházeli z území, které zahrnuje střední část Severoněmecké nížiny, Jutský poloostrov, dánské ostrovy a jižní nížinné oblasti Skandinávie. V 1. století n. l. už Germáni zaujímali území mezi Vislou a Rýnem,²⁵ jejich dalšímu rozšiřování na jih zabránili Římané výstavbou opevnění *limes Romanus*.²⁶

2.2.1 Germáni v Čechách

Na naše území vstoupily germánské kmeny celkem symbolicky na přelomu starého a nového letopočtu. Území Moravy obsadily germánské kmeny Kvádů, českou kotlinu Markomani. Ti patřili k velkému germánskému celku Svěbů (pozdější Švábové) a byli vedeni první historicky doloženou postavou našich dějin – králem Marobudem.²⁷ Ten dle římských pramenů část svého mládí prožil v Římě jako „záruka za mír“ (tedy v podstatě jako zajatec), kde se ale zároveň mnoho naučil zejména v oblasti římského vojenského umění. To pak mnohonásobně zúročil při budování svého kmenového svazu v Čechách.

Marobudův kmenový svaz přetrval 15 let a byl jediným germánským experimentem tohoto typu na našem území. Zanikl následkem vnitřních konfliktů mezi jednotlivými kmeny, které vyvrcholily Marobudovým útekem do exilu v Ravenně, kde také zemřel. Germáni

²³ Zdrojem je pořad ČR 2: Toulky českou minulostí: Díl 12. *Naši Germáni – Markomani a Kvádové*. Zpracoval Josef VESELÝ podle knihy Petra Hory HOŘEJŠE

²⁴ Oni sami se tak nenazývali, řídili se kmenovým pojmenováním, např. Istveoni, Hermundurové, Cheruskové..

²⁵ Zdrojem je pořad ČR 2: Toulky českou minulostí: Díl 11. *Germáni na scéně dějin*. Zpracoval Josef VESELÝ podle knihy Petra Hory HOŘEJŠE

²⁶ Zprvu vyplétané ploty s dřevěnými věžemi, později kamenné stavby, např. Komárno na Slovensku.

²⁷ Původně prý *Marabadvaz*, což znamená „v boji slavný“

v našich končinách setrvali zhruba 600 let a pak se patrně z důvodu vzrůstajícího přelidnění přesunuli na jih a západ.²⁸

2.2.2 Germánská mytologie

Germánské kmeny se rozvíjely v rámci tří hlavních skupin – severní, východní a západní, hovořily vzájemně srozumitelnými dialekty a sdílely stejnou mytologii. Později se vyvinula různá nářečí a s tím analogicky souvisely i rozdíly v oblasti mytologie. Změny lze vypožorovat zejména na jménech božstev a hrdinů, např. nejvyšší germánský bůh v severské mytologii nazývaný Ódin se v německé mytologii mění na Wodana, příp. Wuotana či Wotana. V rámci germánské mytologie je proto zvláště významná mytologie severská, neboť v této oblasti bylo křesťanství přijato o několik staletí později, a tudíž nejdéle setrvala ve své původní podobě.²⁹

Významným předkřesťanským pramenem poznání starogermánské mytologie jsou runové nápisy, jež se vztahují k době po 1. století po Kristu.

Dalším důležitým pramenem jsou písemné záznamy řeckých a římských autorů. Germánský pantheon popisuje Gaius Julius Caesar ve svých Zápiscích o válce galské, římský dějepisec Publius Cornelius Tacitus se věnuje zase západogermánským poměrům, ale přenáší na ně římskou realitu, takže např. germánská božstva označuje jmény římských bohů.

Nejvýznamnějším zdrojem poznání germánské mytologie se stala středověká severská literatura, zejména norská, islandská a dánská. Jejím základním pramenem jsou Starší a Mladší Edda. Starší nebo také poetická Edda je sbírkou písní o hrdinech a bozích, rukopis vznikl ve 13. století opisováním starších předloh, jejichž původ je nejasný. Mladší Eddu sepsal v 1. pol. 12. stol. Snorri Sturluson, jenž částečně čerpal ze Starší Eddy, částečně shromáždil i veškeré informace, jež mu byly dosažitelné. Systematicky zde zpracovává severskou víru v bohy i celou kosmologii od vzniku světa až po jeho zánik a znovuoobnovení. Součástí Mladší Eddy je i poezie skaldů, severských básníků raného středověku, kteří působili na dvorech panovníků a kteří byli ve společnosti velice váženi.

Specificky islandským prozaickým literárním útvarem byly ságy, vesměs díla anonymních autorů z 12. – 14. století, vyprávění často založená na ústní tradici, v nichž se mísí historické a vybájené skutečnosti.³⁰

²⁸ Zdrojem je pořad ČR 2: Toulky českou minulostí: Díl 12. *Naši Germáni – Markomani a Kvádové*. Zpracoval Josef VESELÝ podle knihy Petra Hory HOŘEJŠE

²⁹ SPÁČILOVÁ, Libuše; WOLFOVÁ, Maria. *Germánská mytologie*. Olomouc: Votobia, 1996, ISBN 80-7198-138-9

³⁰ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. Praha: Nakladatelství Libri, 1999, ISSN 80-85983-91-5

2.2.3 První lidé

Ve všech kulturách se objevující mýtus o vzniku lidstva je v germánské mytologii spojen se stromy. V eddických básních synové obra Bora Ódin, Vili a Vé šli po mořském břehu, kde našli dva kmeny, z nich stvořili lidi. Ódin jim vdechl život, Vili jim dal rozum a pohyb a Vé podobu, řeč, sluch a zrak. Jméno muže bylo Ask což znamená jasan, jméno ženy Embla – přesný význam tohoto slova není spolehlivě dokázán, uvažuje se o révě, jilmu či jívě. Z nich pak vzešlo lidské pokolení, které obývalo Midgard – střed světa.³¹

2.2.4 Jasan Yggdrasil

Yggdrasil doslova znamená Yggúv³² kůň, což je opis pro šibenici. Na něm totiž devět dní a nocí, proklát svým zázračným oštěpem Gungnim zhotoveným z jasanového dřeva, visel Odin. Tímto sebeobětováním podstoupil zkoušku zasvěcení, díky níž získal runové písmo. U kmene Yggdrasilu Odin také uvazoval svého osminohého koně Sleipnira, protože jiný strom by ho neudržel. V germánské mytologii je Yggdrasil stromem života, osou světa (*axis mundi*). Jeho koruna sahá do nebe a klene se svými větvemi nad celým světem (vytváří z něj živý organismus). Podle některých pramenů vrchní větve sahají až ke střeše síně Valhally³³ a dávají potravu koze Heidrún, dojící pro obyvatele Valhally medovinu, a jelenu Eiktyrni, z jehož paroží kanou mohutné kapky, které dopadají do řek pramenících ze studny Hvergelmi (viz níže). Snorri v této souvislosti zase hovoří o jiném stromu jménem Laerad.

Kmen Yggdrasilu patří světu a tři kořeny prorůstají třemi směry. Jeden míří do Niflheimu, mlžného světa chladu, druhý k obrům z jinovatky hrímtursům, třetí k bohům Ásům. Pod každým kořenem se nachází jedna studna.

Pod kořenem do Niflheimu je to studna Hvergelmi plná hadů, z níž vytékají řeky Élivágy s mrazivou vodou. Démonický had (drak) Nídhögg okusuje a ničí kořeny Yggdrasilu. Tato studna symbolizuje smrt.

Pod kořenem k Ásům je Urdina studna, kde každý den zasedá soud bohů. Střeží ji tři sudičky norny, které určují lidské osudy, tato studna je tedy symbolem osudu. Podle nejstarší z nich – Urd je studna pojmenována. Po hladině plují dvě labutě, a vše, co spadne do vody, zbělí. Norny vodou ze studny každý den jasan polévají, aby neusychal.

Konečně pod kořenem k hrímtursům je Mímiho studna, jejíž voda poskytovala vědění a vyšší poznání, symbolizuje moudrost. Strážce studny Mími z ní nabírá vodu rohem

³¹ STARÝ, Jiří. Stromy a lidé (Severská kosmologie a antropologie). *Souvislosti, revue pro literaturu a kulturu*, 2005, roč. 16, č. 4, s. 160-176. ISSN 0862-6928

³² Ygg (nebo též Yggr) je jedno z mnoha Ódinových jmen, které znamená „Strašný“

³³ Valhalla - síň padlých v boji, sem přicházejí padlí vikingští hrdinové aby doplnili Odínovu družinu

Gjallarhornem boha Heimdalla³⁴ a pije ji, proto je nejmoudřejší ze všech. Sám Odin, aby dostal doušek vody, musel do studny vložit jako zástavu své oko. Podobně Heimdall zde nechal v zástavu jedno své ucho. V Sáze o Ynglinzích je popsáno, jak Vanové (božstva plodnosti a božstva ochranná) usekli Mímimu hlavu, kterou poté Odin nabalzamoval, vdechl jí kouzelnou moc a chodil se s ní radit. Mímiho studna má zřejmě výsadní postavení, neboť starším výrazem pro Yggdrasil je Mímameindr, tj. Mímiho strom.

Ve větvích Yggdrasilu sedí vševědoucí orel Vidofnir, který pozoruje svět, mezi jeho očima trůní jestřáb Vedrfölni, pán počasí. Po kmeni stromu běhá zlomyslná veverka Ratatösk, která je prostředníkem mezi orlem a hadem. S chutí oběma donáší vzájemné nevráživé výroky, a stala se tak symbolem nesvornosti a nepřátelství. Listí spásají ve větvích čtyři jeleni – Dáin, Dvalin, Duneyr a Duratró.

Yggdrasil zahyne při zániku světa a bohů Ragnaröku a tak symbolizuje běh lidského života – zrození, růst a zánik. V jeho kmeni se však ukryje lidský pár, který potom opět zalidní zemi.³⁵

2.2.5 Germánský dub

Dub byl zasvěcen bohu hromů a blesků Thorovi či jeho jihogermánské období Donarovi. Thorův posvátný starověký dub stál ve Fritzlaru v Hessensku. V r. 723 sv. Bonifác rozhodl o jeho podsekání a skácení, lid s hrůzou čekal, co se stane. Ale nestalo se nic, což prokázalo převahu křesťanského Boha a Bonifác ze dřeva poraženého stromu ještě nechal postavit kapli sv. Petra. Tato událost se často uvádí jako počátek christianizace Německa.³⁶ Žaludy byly ve finských textech nazývány jablka dubu a často sloužily jako potrava. V souboru finských eposů Kalevala je příběh, podle kterého napřed nechtěl dub ve Finsku růst, ale nakonec vyrostl tak mohutně, že zakryl svými větvemi zemi, překážel mrakům i slunci a nakonec musel být pokácen. Třísky z jeho těla byly použity na šípy a spolu s větvemi i k věštění.³⁷

Úlohu symbolizovat monumentalitu a pevnost německého národa přiřkl dubu na konci 18. století německý nacionalistický básník F. G. Klopstock a k přijetí dubu jako všenněmeckého symbolu došlo na Frankfurtském sněmu v roce 1848. Symbol dubové ratolesti

³⁴ Heimdall - Odínův syn, strážce mostu vedoucího do nebe, hlas jeho polnice byl slyšet do všech konců světa
³⁵ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. s. 249-250, Praha: Nakladatelství Libri, 1999, ISSN 80-85983-91-5

³⁶ Zdrojem je internetový článek: Jan Chlumský. Sv. Bonifác. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

³⁷ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. s. 55, Praha: Nakladatelství Libri, 1999, ISSN 80-85983-91-5

je od r. 1837 používán na německých mincích, nyní i na euromincích a je součástí i některých německých vyznamenání.

2.3 Slované

Když jsem napsala v souvislosti s Kelty, že informace o nich máme hlavně zprostředkované, v případě Slovanů toto platí dvojnásob. O lidech, kteří na naše území přišli a na rozdíl od svých předchůdců už na něm navždy zůstali, toho paradoxně víme nejméně.

První zmínky o Slovanech jako nejmladší z velké skupiny indoevropských národů na území Evropy pocházejí z poloviny prvního tisíciletí našeho letopočtu ze zápisů historika Jordanese, který Slované nazývá Venety. Během rozsáhlé „akce“ zvané stěhování národů Slované vyšli ze svých historických sídel kdesi v Zakarpatí a ve třech směrech se vydali po Evropě. Pohyb jejich kmenů započal pravděpodobně už v 2. století a nejvíce zesílil právě v období stěhování národů, kdy se Evropa tak trochu stala šachovnicí se stále se měnícími figurkami. Východní a jižní slovanská větev osídlily Podunají, černomořskou oblast, kde pronikly až do středního Ruska, na Balkán a do oblasti Jadranu, k nám pronikla západní slovanská větev. Ovšem kdy se tak stalo, dosud zjištěno nebylo, protože první písemná zmínka o Slovanech jako takových, a to ještě dosti nejistá, pochází ze 6. století z pera gótského dějepisce Jordanese.³⁸

2.3.1 Slované v Čechách

Z toho, co víme z archeologických nálezů, můžeme soudit, že první Slované si mléka a strdí proklamovaného Kosmasem příliš neužívali a na rozdíl od svých předchůdců žili na celkem primitivní úrovni. Obývali malé osady po několika málo polozemnicích,³⁹ které měly v průměru 10m². Tím, že na většině území se prostíral Hercynský les, bylo málo půdy pro obdělávání i pro pastvu, evidentně chyběl i dostatek železných nástrojů.⁴⁰ Naši prapředkové bohužel pohřbívali žárovým způsobem, takže toho mnoho nevíme ani o jejich tělesné stavbě a fyziognomii. Podle byzantského dějepisce Prokopia z Kaisareie byli silní a vysocí, spíše snědí s tmavšími či ryšavými vlasy a špinaví. Takže zatím žádný velký důvod k národní hrdosti.⁴¹

³⁸ Zdrojem je pořad ČR 2: Toulky českou minulostí. Díl 14. *Stěhování národů a Slovanů s nimi*. Zpracoval Josef VESELÝ podle knihy Petra Hory HOŘEJŠE

³⁹ Zemnice - obydlí čtvercového tvaru zapuštěné cca 80 cm do země, nad zemí ze dřeva

⁴⁰ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 80-7277-103-5

⁴¹ Zdrojem je pořad ČR 2: Toulky českou minulostí. Díl 15. *Příchod lidu praotce Čecha*. Zpracoval Josef VESELÝ podle knihy Petra Hory HOŘEJŠE

Prvním souvislejším historickým písemným záznamem o starých Slovanech je Fredegardova kronika, pocházející z 2. poloviny 7. století. Hovoří se zde o vzpouře Slovanů proti kmenům Avarů, kteří několik let „hostovali“ na podmaněném slovanském území. Slované se bouřili už od roku 620, v r. 623 nebo 624 přišel na naše území francký kupec Sámó a pod jeho vedením byli Avari poraženi. Vzniká Sámův kmenový svaz s centrem pravděpodobně na rozhraní Moravy a Dolních Rakous, který trval 35 let.⁴² Od poloviny 7. století do r. 833 však co do písemných zpráv v našich dějinách zeje černá díra o velikosti 129 let. Z archeologických nálezů víme, že na území Moravy vznikají opevněná sídliště, která už představují vyšší hospodářskou i společenskou kvalitu Roku 833 kníže Mojmir zakládá Velkomoravskou říši a původní pohanskou víru pomalu začíná nahrazovat křesťanství.⁴³

2.3.2 Slovanská mytologie

Stejně jako ostatní národy si Slované jistě vyprávěli příběhy o bozích a hrdinech, o stvoření světa a stvoření člověka. Bohužel se v Evropě objevili až v době, kdy už všude bylo pevně nastoleno křesťanství, které se snažilo pohanské bohy vymýtit co nejrychleji. Proto nám jako zdroje, že kterých bychom mohli čerpat informace o slovanské mytologii, mohou sloužit svědectví z orientální provenience, Povjest vremennych ljet kronikáře Nestora, ruské byliny, z písemných dokladů Legenda tzv. Kristiána z 10. století, Kosmova kronika z 12. století a Kronika tak řečeného Dalimila, která je ovšem poznamenána vlastní fabulací autora.⁴⁴ Nejvíce poznatků se zachovalo o pohanství pobaltských a polabských Slovanů díky Adamu Brémskému, i když i zde jde hlavně o svědectví zkreslená prizmatem křesťanské věrouky. Část slovanské mytologie se zachovala v různých folklórních tradicích, o který budu hovořit později.

2.3.3 Strom ve slovanské mytologii

Nejvyšším bohem Slovanů byl Perun spojovaný s hromy a blesky, nazývaný též hromovládce. Z toho důvodu mu byl zasvěcen dub, jako zřejmě nejuctívanější strom Slovanů, symbol mužského principu. Například v Novgorodě byla Perunova svatyně, v níž hořel oheň z dubového dřeva a nesměl nikdy vyhasnout. Posvátnému dubu na ostrově

⁴² Zdrojem je pořad ČR 2: Toulky českou minulostí. Díl 17. *Říše kupce Sámó*. Zpracoval Josef VESELÝ podle knihy Petra Hory HOŘEJŠE.

⁴³ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 80-7277-103-5

⁴⁴ Za to se na něj nemůžeme zlobit, v tehdejší době byly „kroniky“ hlavně zábavným čtením a s historickou věrností měly pramálo společného

Chortice na řece Dněpru byly nošeny obětiny, podle Hájkovy kroniky stál podobný dub na Petříně. Duby byly také spojeny se svatyněmi u pramenů.⁴⁵

Také posvátné háje Svatobory bývaly nejčastěji dubové. Původně v nich stávala Perunova socha, přístup sem měli pouze vyvolení, tj. zejména kněží a obětníci. Pobaltští Slované v nich zpočátku konali i soudy a ti, kteří tu hledali úkryt před nebezpečím, byli chráněni právem na azyl. Stromy se v posvátném háje nesměly kácet, padlé stromy se nechávaly ležet a zetlít, nesmělo se tu lovit.⁴⁶ Kosmas ve své kronice poukazuje na Krokovu dceru Tetku, která vedla lid k úctě ke stromů a posvátným hájům. V rámci vymýcení pohanství proto křesťanští věrozvěstové doporučovali kácet a pálit posvátné háje, na jejichž místě se potom stavěly křesťanské kostely. I o tom najdeme zmínku v Kosmově kronice, kde posvátné háje jsou káceny na příkaz knížete Břetislava II.⁴⁷

Slovo háj také označovalo místo, kde žili mrtví předkové, později označované jako „svatý háj“.

2.3.4 Líska

Líska se svými plody byla u mnoha národů včetně Slovanů symbolem plodnosti i afrodisiakem a byla také zasvěcena Perunovi. V našem prostředí má líska magický význam v pověsti o Přemyslovi. Když k němu přijdou Libušini poslové, vetkne do země otku⁴⁸ z lísky, která podle Kosmy vyžene tři ratolesti, podle Dalimila dokonce pět, v obou případech kromě jediné všechny zvadnou. Ta jediná je symbolem vlády vždy jen jediného panovníka z přemyslovského rodu.⁴⁹

2.3.5 Slovanská lípa

Lípa byla v mytologii spojována s láskou, křesťané ji často spojovali s Pannou Marií, je ženským principem; dožívá se až 700 let. Bývala vysazována při narození prvního dítěte a lidé si ji často vysazovali u svých obydlí, protože věřili, že odhání zlé síly. Jak píše Čeněk Zíbrt: „*Ještě v letech 1629 – 1630 postyskuje si neznámý kněz do Říma, že Jihoslované mají ve veliké úctě strom, nazývaný lípa v krajině pusté, kde každou první neděli deváté lundy schází se mnoho lidí, Turkův i křesťanů se žertvami, se svícemi a podobnými věcmi.*

⁴⁵ PROFANT, Martin; PROFANTOVÁ, Nad'a. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. s. 68, Praha: Libri, 2000

⁴⁶ HRUŠKOVÁ, Marie. *Kult stromů v zemích koruny české*. Praha, Abonent ND, 2005, ISBN 80-7258-211-9

⁴⁷ Kosmova kronika česká. s. 35. Praha – Litomyšl: Paseka, 2005, ISBN 80-7185-515-4

⁴⁸ Otko je součást vybavení pluhů, sloužila k oškrabování ornice z radlice, rozbíjení hrud a rovněž k pohánění volského potahu

⁴⁹ Staré české pověsti odborně rozebírá práce: TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, ISBN 80-7106-646-X, který tak navazuje na Závěše Kalandru

*Duchovní sousední slouží tu mši za dary, které vybírá. Lid vzývá lípu, kloní se jí jako svátosti. Vypravují si, že lípa tvoří divy, vyslyší ty, kdož oběti přinesou, uzdravuje nemocné.“*⁵⁰

Lípa má měkké dřevo, takže byla vždy oblíbeným materiálem pro řezbáře, z jejího dřeva byly vyřezávány slavné oltáře, proto se nazývala „svaté dřevo“. Také se věřilo, že do ní nikdy neuhodí blesk. Lipové lýko prý sloužilo ke spoutávání démonů, nic naplat, na vodníka prostě musíte jít s lýčeným provazem, jak nám dokládají české pohádky.⁵¹

Slovanským národním symbolem se lípa stala až v době národního obrození v červnu roku 1848, kdy byla na Všeslovanském sjezdu v Praze ustanovena jako oficiální národní symbol. Tato snaha byla zároveň výrazem jisté opozice proti dubu jako symbolu velkoněmectví a německým snahám o utlačování slovanských národů. Zároveň vznikl i spolek Slovánská lípa, jehož posláním bylo posilovat národní uvědomění a slovanskou vzájemnost. Lipové ratolesti najdeme na heraldických znacích, na vlajce prezidenta republiky, státní pečeti, vyznamenáních, insigniích generálů české armády a v nespočetných symbolech spolků a vlasteneckých organizací na celém území našeho státu.

Za nejstarší lípu na našem území je považována památná Královská lípa v Klokočově, jejíž stáří se odhaduje na téměř tisíc let a lípa s největším měřitelným obvodem kmene je Vejvodova lípa s obvodem 1 259 cm.⁵² K mnoha lípám se také vztahují různé regionální pověsti, uvádím jednu o památných lípách z Opatova na Moravě.

Lípy u svaté Anny

V Opatově na kopečku u sv. Anny vyrostl z vysázených stromů krásný háj. Všichni lidé Opatova sem rádi chodili, jen kterémusi farářů byla veliká obliba těchto míst proti vůli. Říkal, že farníci sem putují raději než do farního kostela, a tak přišel na myšlenku, že bude nejlépe stromy vykácet. Přemluvil dva sousedy, starého kmotra Kružíka a strejdu Lišku, aby se vydali v noci ke kapli a stromy vykáceli. Slíbil jim dobrou odměnu. I vydali se oba jmenovaní ke kapli. Dali se do práce uprostřed parčíku do nejsilnější lípy. Sotva však pilou několikrát řízli, pila se jim ve dřevě sevřela, takže s ní nemohli ani hnout. Chtěli si pomoci klínem, sotva však klín nasadili a na něj udeřili, div úlekem nez kameněli. Z koruny stromu se ozval hlas: „Nesázels, neřež!“ a z rány stromu, kterou řezáním způsobili, prýštila krev. Oba sousedé se řádně polekali a dali se na zběsilý útěk. Pila i klín trčely několik dní v lípě a nebyly k vytáhnutí. Až jednou v noci záhadně zmizely a nikdo nevěděl jak. Od těch dob se

⁵⁰ ZÍBRT, Čeněk. Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. s. 37, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1894

⁵¹ např. DRDA, Jan. České pohádky. Vodník v pivovaře. Praha: Československý spisovatel, 1977

⁵² Zdrojem jsou internetové stránky Hrušková Marie: Památné stromy. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

nikdo neodvážil již řezat nebo kácet stromy ke svaté Anně. Stojí tam a rostou až do dnešních časů. A na té naříznuté lípě je řez dosud znatelný.⁵³

⁵³ Zdrojem jsou internetové stránky městyse Opatova: Pověsti – Lípy u sv. Anny. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

3. Stromy v lidových tradicích a obyčejích

Lidovou kulturu ovlivňovaly jak přírodní podmínky, tak i hospodářské potřeby, ekonomické možnosti venkova a sociální postavení obyvatel. Většina lidových zvyků je založena na dávných pohanských obyčejích daných střídáním ročních období a oběhem Slunce a Měsíce. Proto, když přišla ke slovu křesťanská církev a snažila se pohanství vymýt, zvolila ten nejefektivnější způsob. Převrstvila původně pohanské oslavy a rituály svátky křesťanskými a z velké části je pozměnila k „obrazu svému“, a to jak v jejich průběhu, tak i tím, že na místo pohanských bohů dosadila různé křesťanské svaté.

Například počátek roku se v různých kulturách lišil. Mnohé, jako např. ve starém Římě nebo v asijských zemích dodnes, ho slavily či slaví logicky spíše v jarních měsících jako probuzení přírody, kdy se řídí novoluním či úplňkem. Na druhé straně keltský nový rok začínal 1. listopadu svátkem Samhain,⁵⁴ jako začátek temné poloviny roku a nadvlády zimy.

Přes veškeré církevní snahy zůstaly tzv. pohanské zvyky a s nimi i útržky pohanských mytologií v lidech zakořeněné a prostřednictvím lidových tradic se nesou dál. Obsahují v sobě totiž jistou magii ve smyslu „určitého druhu zjevení určité soustavy dogmat, jehož prameny jsou legendární a jsou umisťovány do dalekého dávnověku.“⁵⁵ Přestože v některých lidových tradicích se stromy přímo neobjevují, symbolika stromu zde přesto hraje svoji minimálně podprahovou roli. Vždyť stačí jen se podívat na listnatý strom a víme, které roční období právě probíhá – na jaře se nově zrodí a vypučí, v létě se zelená, na podzim se zbarví, od léta do podzimu rodí plody a v zimě listí opadá a strom spolu s ostatní přírodou usíná. A my, ať už nás naše civilizace formuje jak chce, jsme všemi těmito cykly ovlivňováni mnohdy více, než si možná sami chceme připustit.

Aniž bychom si to možná uvědomovali, jsou stromy přirozenou součástí našich obydlí, i když třeba jenom v podobě dřevěného schodiště, krovů, či dřeva v krbu. Provází člověka na celé jeho pouti životem, lakonicky řečeno „od kolébky po rakev“. A lidové tradice nejsou ničím jiným než archetypálním zpodobněním této pouti.

3.1 Masopustní období

Masopustní období nemá kalendářně úplně přesně vymezený termín, začíná 7. ledna po Třech králich, ale jeho konec je pohyblivý podle termínu Velikonoc, které se řídí lunárním cyklem. Je to období oslav a lidových veselí, dříve i svateb, po kterém následuje čtyřicet dní

⁵⁴ Existence keltských svátků je dokázána díky nálezům kalendáře v Coligny ve Francii

⁵⁵ NAKONEČNÝ, Milan. *Magie v historii, teorii a praxi*. s. 18. Praha: Vodnář, 1999. ISBN 80-85255-12-X

půstu před Velikonocemi. Mísí se tu prvky antické zábavy – řeckých Dionýsií a z nich převzatých římských Bakchanálií s prvky pohanskými a křesťanskými. V zahraničí, např. v Benátkách či v Rio de Janeiro, se konají velké karnevaly, u nás daleko skromnější ale stejně veselé masopustní průvody. Vše je spojeno s budoucí vegetací, silami přírody i novou životní silou.

3.1.1 Hromnice

Začátkem února se slavil keltský svátek Imbolc, který byl svátkem probouzení země a započetí první orby. Souvisel s laktací ovcí a bohyní Brigit jako ochránkyní plodivých sil přírody. V křesťanském období pak byla v Irsku nahrazena sv. Brigitou. V klášteře v Kildare, jenž jí byl zasvěcen, hořel posvátný oheň, který stínil vzrostlý hloh, symbol plodivosti a ochrany.⁵⁶

V této době se po zimním spánku probouzel také slovanský bůh Perun,⁵⁷ období jeho nástupu jako boha hromů a blesků je obdobím prvních bouří, v kalendáři je zapsán 2. únor jako Hromnice. V křesťanství má tento sváteční den základ v židovské tradici, kdy podle Zákona museli Židé čtyřicátý den po narození prvorozeného syna přijít s dítětem do chrámu a podat oběť za očištění. Tak také učinili Marie s Josefem a čtyřicátého dne po narození Ježíše přišli do chrámu, kde byli přítomni proroci Simeon a Anna, kteří v Ježíšovi rozpoznali Mesiáše.⁵⁸ Na Hromnice se tedy v kostelech světí světlo – svíce, které si lidé pak doma zapalují jako ochranu před blesky.

3.1.2 Matěj

Tento ryze křesťanský svátek zemřel mučednickou smrtí kamenováním a ještě mu byla uřata hlava, svátek připadá na 24. února. Mezi jeho atributy patří sekera, tudíž se stal patronem stavebních řemeslníků, kovářů, řezníků i podskaláckých ledařů. Byl vzýván i proti ženské neplodnosti a zároveň byl ochráncem ovoce, ovocných stromů a úrody. Tento den chodili lidé do sadu, kde tloukli ověnčenou vařečkou do stromů a třásli jimi, aby se probudily ze zimního spánku a daly bohatou úrodu. Přednášela se říkanka: „Svatej milej Matěji, máme k tobě naději, abys nám udělil jablek, hrušek, švestek a všeho jinýho.“⁵⁹ Ve 13. století byl v pražských Dejvicích zasvěcen sv. Matějovi kostelík, ke kterému se potom na jeho svátek

⁵⁶ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. s. 51, Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 807277-066-7

⁵⁷ RŮŽIČKA, Josef; ŠINDLÁŘOVÁ, Irena. *Mýty a báje starých Slovanů*. s. 12 Praha: Fontána, 2003, ISBN 80-7336-132-9

⁵⁸ Zdrojem je internetový článek: Miloslav kardinál Vlček: Hromnice. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

⁵⁹ Zdrojem je internetový článek farnosti Velké Němčice: Svatý Matěj. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

každoročně konala farní pouť. Z ní se v průběhu doby vyvinula slavná Matějská pouť, která trvala několik týdnů a byla lidovou veselicí a místem setkávání a zábavy Pražanů.⁶⁰

3.1.3 Spuralia

Čeněk Zíbrt se v souvislosti s únorovým obdobím zabývá tzv. kultem spurkálí (*spuralia*) v únoru, zmiňovaném na církevním dokumentu *Indiculus superstitionum et paganiarum* z 8. století. Podle všeho se jedná o ne zcela přesně identifikované pohanské slavnosti na počest mrtvých a na počest slunce. V každém případě se tento název uchoval v jihoněmeckém pojmenování měsíce února Sporkel⁶¹ a z něj zřejmě odvozeného názvu po jarní květinu bleduli – Sporkelblume.

3.1.4 Masopust

Nejvíce se hodovalo na poslední masopustní čtvrtek, tzv. tučný nebo „tučák“. Celé masopustní období vrcholí v pondělí a v úterý, kdy úderem půlnoci končí. Popeleční středou pak začíná období čtyřicetidenního půstu před Velikonocemi. Končící období masopustu se vyznačuje lidovými tancovačkami a masopustními průvody. Ty se oblastně částečně odlišují, ale vždy se vyznačují maskami se zřetelně archetypálními prvky, jako kozlík, kobyła, smrčka, či z prehistorie pocházejícími maskami medvěda a maskami s rohy či paroží. Průvod je zároveň spojen s kontaktní magií, ať je to obcházení jednotlivých domů ve vsi a nebo vzájemné objímání či vyšlehávání.⁶²

3.2 Období půstu

Velikonocím předchází čtyřicetidenní půst, protože čtyřicet dní se Ježíš modlil a postil na poušti. Toto období asi nejlépe vystihuje fantazii jitřící zpráva ze zlínských novin: „*A taková je zpráva z Nedašova z meziválečného období: 'Půst sa držél najvéc ve středu, v pátek a v sobotu, nekeří po celý půst ani s robú nespali. Matúšoj dědáček si zakúřili na fašank poslední cigaretu a nanovo zabáňali až po glória na Bílú sobotu. Ani sa nepilo. Nekery sa potom na Velkú noc zryl jak prasa.'*“⁶³

⁶⁰ Ve 2. pol. 20. stol. byla přestěhována na dnešní Výstaviště a stala se „chrámem konzumu“ pod širým nebem

⁶¹ ZÍBRT, Čeněk. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. s. 29-30, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1894

⁶² LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

⁶³ Zdrojem je internetový článek: Dr. Alena Prudká. Předvelikonoční zvyky na Zlínsku, Muzeum jihovýchodní Moravy, viz oddíl Citované odkazy z internetu

3.2.1 Popeleční středa

Zavedení popeleční středy se datuje někdy do 6.–7. století, kdy byl začátek postního období přeložen ze 6. neděle před Velikonocemi na předcházející středu, aby se z postní doby vyčlenily jednotlivé neděle, které nejsou chápány jako postní den. V tento den by si měl každý odepřít maso a jen jednou se dosyta najíst. Již od konce 11. století se na Popeleční středu uděluje popelem znamení kříže na čelo, tzv. popelec, s formulí: „Pamatuj, že prach jsi a v prach se obrátíš“. Přijetí popelce je znamením kajícího převzatým z biblické tradice a uchovávaným v církvi až do dnešní doby.⁶⁴ Popel, symbol smrti a nicotnosti, se získává ze spálených palmových a olivových ratolestí (u nás vrbových kočiček) posvěcených v předešlém roce na Květnou neděli.

3.2.2 Postní neděle

Šest týdnů půstu je dobou určenou k rozjímání, smíření a celkové zdrženlivosti. Pravděpodobně souvisí i se zcela praktickou a z pohanských dob přenesenou stránkou věci – našim prapředkům už s končící zimou docházely zásoby jídla, takže veškerá omezení s tím související byla celkem logická. Podle pokrmů byly pojmenovány dvě postní neděle, na které se tyto pokrmy jedly. Pučálka, jídlo z naklíčeného hrachu, a pražmo, starý slovanský pokrm z upražené naklíčené pšenice. Odtud tedy názvy pučálka nebo také černá neděle podle černých šatů či šátků, které si braly ženy vzhledem k nadcházejícímu půstu, a neděle pražná. Třetí neděle byla kýchavná, což souviselo se středověkými morovými epidemiemi. Jedním z příznaků nakažení morem bylo kýchání, tudíž si při tom lidé přáli „Pozdrav pán Bůh“, aby z kýchnutí nezemřeli. Na kýchavnou neděli se věřilo, že kolikrát kdo kýchnul, tolika let se ještě dožil, a tak si všichni pomáhali šňupacím tabákem jak mohli. Čtvrtá neděle se nazývala družebná, tuto neděli obcházeli ženiši s družbou domy, kam chtěli přijít na námluvy.⁶⁵

3.2.3 Smrtná neděle

Vynášení smrti

Opět se tu setkáváme s odrazem starých pohanských rituálů, ze vsi je vynášena Smrt, nebo také Morana, Mořena, Mařena či Smrtholka, jako symbol zimy. Je to figurína z přírodních, ale mrtvých materiálů, jako suchých větví či vymlácené slámy, oblečená do starého bílého nebo černého oblečení a ozdobená vyfouklými vejci či prázdnými šnečími ulitami jako symboly smrti a zmaru. Vynesení Morany znamená i vynesení nemocí, smrti,

⁶⁴ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*, s. 46-47, Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

⁶⁵ Tamtéž, s. 18-19

bídy a všeho škodlivého. Měla by ji nést dívka, která jde v čele průvodu, a pronáší se různá říkadla jako: „Smrt nesem ze vsi, nové léto do vsi! Co nám léto přinese? Obilíčko zelené a vajíčko červené.“ Za vsí u vody se smrt zapálí a hodí do vody, kde se ještě kamenuje a počastuje nadávkami. Průvod pak často utíká pryč, aby je smrt nedohonila.⁶⁶

Chození s lítem

V druhé části obřadu smrtné neděle se do vsi přinášelo léto, nebo též líto, májíček, letečko. Byl to nejčastěji ozdobený vršek jehličnatého stromu nebo zelené, většinou jívové ratolesti. Zdobilo se pentličkami, barevnými odstřížky látky nebo papíru a kraslicemi nebo bílými vyfouklými vajíčky ozdobenými mašličkami. Nikdy nesměla chybět červená barva jako symbol života. Častým doplňkem májíčku byla panenka symbolizující plodnost. S lítem chodila děvčata, obcházela celou vesnici v symbolickém ochraňujícím kruhu s různými říkadly či koledami: „Líto, líto nesu, až se celá třesu. Ráno jsem nic nesnídala, protože jsem pospíchala, abych něco dostala.“⁶⁷

3.2.4 Květná neděle

Pohanské a antické zvyky oslav a vítání jara zelenými ratolestmi církev nahradila oslavou památky slavného vjezdu Ježíše Krista do Jeruzaléma, kde ho lidé vítali čerstvými ratolestmi ze stromů a házeli je na cestu. V kostelech se celý den světily jívové kočičky nebo lískové, březové a jasanové ratolesti, které se řezaly už na družebnou neděli, aby měly čas vypučet. Zde zřejmě vznikla i pověra, že kdo sní tři kočičky, nebude ho celý rok bolet v krku. Doma kočičky sloužily jako ochrana domu a úrody, část kočiček se nechávala v kostele, byly spáleny na popel pro příští popeleční středu.⁶⁸

3.3 Velikonoce

Tomuto křesťanskému svátku předchází jarní rovnodennost, kdy se vyrovnávají síly noci a síly dne, které potom vítězí. Podle antických i pohanských mytologií se v tento den probouzí Veliká Bohyně, která vychází ven z podsvětí a přináší s sebou období rašení, sexuality a plodnosti. Starogermánská bohyně jara a plodnosti se jmenuje Ostar (také Eostre či Easter), odtud zřejmě mají původ německé a anglické pojmenování Velikonoc – Ostern a Eastern. Slovanským protějškem této bohyně byla Vesna.

⁶⁶ Zdrojem je internetový článek: Lenka Ondráčková. Vynášení Smrti/Moreny v lidových zvycích. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

⁶⁷ Tamtéž

⁶⁸ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. s. 25, Praha: Petrklíč, 2008, ISBN 978-80-7229-171-7

S Velikonocemi se zpočátku překrýval mnohem starší židovský svátek Pesach, který je oslavou vyvedení Židů z egyptského zajetí. Na památku tohoto dne je v době Pesachu obětován beránek a zajídá se nekvašeným chlebem. V Izraeli trvá sedm a mimo Izrael osm dní a je jedním z nejstarších a nejdůležitějších židovských svátků vůbec. Pesach je vázán velkým množstvím příkazů a zvyků, které ho činí velice složitým.⁶⁹

Křesťané se snažili Velikonoce od Pesachu oddělit, proto bylo r. 325 na Nikajském koncilu rozhodnuto, že Velikonoce připadnou na neděli po prvním úplňku po jarní rovnodennosti. Nejpozději mohou být 25. dubna, jinak se jejich termín posunuje o týden dopředu.⁷⁰

Týden po květné neděli se nazýval svatý nebo pašijový podle utrpení Krista. Počátek týdne byl přípravou na samotné Velikonoce, ve znamení úklidu uvnitř i kolem domu a přípravy nových šatů. Modré pondělí a Šedé úterý se víceméně odehrává v tomto duchu, Škaredá středa byla dnem, kdy Jidáš za již okřídlených „třicet stříbrných“ zradil Ježíše.⁷¹

3.3.1 Zelený čtvrtek

Zeleným čtvrtkem začíná tzv. *triduum sacrum* – velikonoční třidení, které pokračuje Velkým pátkem a Bílou sobotou. Název Zeleného čtvrtka opět zřejmě souvisí s dávnými oslavami rašící zeleně, proto se pojídá hlavně vše zelené. V tento den Ježíš naposledy povečeřel se svými učedníky a poté byl v Getsemanské zahradě zatčen. Proto od čtvrtka do soboty nezvoní zvony a chlapi obcházejí vesnici s různými dřevěnými řehtačkami a hrkačkami. A magie hluku odhání zlé síly.⁷²

3.3.2 Velký pátek a symbolika kříže

Den přísného půstu, konají se pouze modlitby u Božího hrobu, den ticha, kdy uhasíná věčný oheň. Den, kdy byl ukřižován Ježíš Kristus. Zemřel smrtí, která byla vyhrazena pouze pro největší zločince. Symbolika kříže je už v předkřesťanských civilizacích spojována se symbolikou Stromu života, kříž je *Axis mundi* – osa světa, propojení podsvětí, země a nebes. Podle legendy našla dřevo kříže, na kterém byl Kristus ukřižován, svatá Helena, matka císaře Konstantina Velikého.⁷³ Kříž byl prý zhotoven ze čtyř druhů dřeva – cedrového, cypřišového, olivového a palmového, což mělo být symbolem čtyř světových stran. Podle jiné legendy byl vyroben ze dřeva rajskeho Stromu poznání dobrého i zlého. Kříž má řadu

⁶⁹ Zdrojem je internetová encyklopedie Wikipedia: Pesach. Viz oddíl Citované odkazy i internetu

⁷⁰ Zdrojem je internetová encyklopedie Wikipedia: Velikonoce. Viz oddíl Citované odkazy i internetu

⁷¹ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. s. 68, Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

⁷² Tamtéž, s. 68-70

⁷³ Zdrojem je internetová encyklopedie Wikipedia: Svatý kříž. Viz oddíl Citované odkazy i internetu

forem. Ve tvaru T symbolizoval u Izraelitů příchod Mesiáše a byl považován za ochranný talisman, stejný kříž s horním úchytem označoval v Egyptě slunce nebo klíč k božským znalostem. Kříž svatého Ondřeje ve tvaru X nacházíme na starověkých mincích a náhrobních stélách. Pravoúhlý kříž uprostřed kruhu, tzv. sluneční kříž, byl ve starověkém Řecku symbolem Země a je symbolem i germánských a slovanských pohanských náboženství, která vznikla stovky let před naším letopočtem. Klasický křesťanský kříž se nazývá latinský.⁷⁴

Na Velký pátek se podle pověstí otevírají poklady⁷⁵ a nesmí se hýbat s půdou na památku uložení Ježíše Krista do hrobu.

3.3.3 Bílá sobota

Je posledním dnem velikonočního třídění a zároveň posledním dnem postním. V kostelech se pálí kočičky od Květné neděle na svatý popel pro příští Popeleční středu. Probíhají křty, světí se voda a oheň vykřesaný z křemene, kterým se zapaluje paškál – svíce symbolizující vzkříšení Ježíše. V mnoha domácnostech se polínko z vyhaslého ohniště přidalo k ohni před kostelem a po posvěcení vzalo zpět domů, kde se jím znovu zažehl oheň. Křížky z ohořelých dřevků se pak zapichovaly do pole, aby bylo úrodné, popel z posvěceného ohně se zas sypal na louku. Na Velkou noc se pak znovu rozezněly zvony na oslavu Vzkříšení.⁷⁶

3.3.4 Boží hod velikonoční

V tento den v domácnostech pečou velikonoční nádivku „hlavičku“, mazance a velikonočního beránka, děvčata zdobí vajíčka a chlapci a chlapi pletou pomlázky z vrbového proutí. Lidé chodí do kostela na slavnostní mši vystrojeni do „hodobóžového“, tj. nového oblečení.

3.3.5 Pondělí velikonoční – pomlázka

Den, na který se těší všechny děti – po vážných liturgických dnech opět chvíle uvolnění a jarního veselí. Děti chodí s pomlázkou po koledě a šviháním vrbovými proutky zajišťují „pomlazení“, kdy se síla, ohebnost a svěžest zeleného vrbového proutku dotykem nese dál. Odměnou je malované vajíčko, už od dob pohanství symbol nového života.

Vyšlehání nebylo typické jen pro Velikonoce, za stejným účelem omlazení ho kdysi prováděli i pastýři, když vyháněli dobytek na první pastvu.⁷⁷

⁷⁴ Zdrojem je internetový článek: Symboly Velikonoc III, viz oddíl Citované odkazy z internetu

⁷⁵ Otevřená skála je zároveň symbolem otevřené cesty do podsvětí

⁷⁶ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. s. 86-88, Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

⁷⁷ Tamtéž, s.97-99

3.4 Máje

3.4.1 Pálení čarodějnic

Zvyk udržovaný na mnoha místech Evropy – pálení ohňů v noci na 1. května je opět jedním ze starých keltských rituálů. Svátek Beltain (Beltine, Beltene) je spojen s kultem slunečního boha Belena, název vznikl spojením slov „bel“ – jasný, zářící a „tine“ – oheň. Prvním květnem pro Kelty začínala „světlá“ polovina roku ovládaná sluncem, proto byly ohně hořící v temné polovině roku uhašeny.⁷⁸ Na návrších, na místech svatyní solárních božstev, druidové zapalovali ohně nové. Na pečlivě vybrané místo byl vyryt velký čtverec. Ten byl rozdělen na devět stejných čtvercových dílů. Kromě prostředního byly z čtverců odstraněny drny. Potom ovaté (nižší kněží) přinesli na hranici devět druhů dřeva posvátných stromů – na každý čtverec jeden druh. O jaké druhy asi šlo, dnes můžeme pouze odhadovat, víme jen, že nejdůležitější místo ve středu zaujímal dub, který byl také první slavnostně zapalován od dubových třísek v rukou druidů. Dřevo v ostatních čtvercích bylo pak zapalováno postupně ve směru hodinových ručiček.

V této ceremonii můžeme spatřovat známou keltskou symboliku: posvátné číslo devět a osm okrajových čtverců, znázorňujících hlavní svátky roku – slunovraty, rovnodennosti, Imbolc, Beltine, Lughnasad a Samhain. Z hranice si pak lidé odnášeli nový oheň do svých domovů. Do výše se vyhazovala zapálená březová košťata na odpuzení zlých sil. Skákalo se přes ohně a kouřem se prováděl dobytek, obojí za účelem očištění a obnovy plodnosti. S plodností byl také spojen milý zvyk tiše se vytrátit do zeleného hájku, manželská nevěra byla oné noci pardonována.⁷⁹

Germáni potom navázali na tento zvyk tzv. nocí Valpuržinou, podle saské bohyně Valpurgy, patronky čarodějnic. Později bylo toto jméno spojeno s anglosaskou misionářkou a abatyší sv. Valpurgou, jejíž ostatky byly z klášterního komplexu v Heidenheimu přeneseny do blízkého Eichstättu 1. května údajně roku 870.⁸⁰

S církevní snahou o křesťanské zlegalizování této noci souvisí i název filipojakubská, jako noci před svátkem apoštolů Filipa a Jakuba.

⁷⁸ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. s. 37, Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 807277-066-7

⁷⁹ Zdrojem je internetový článek: Vladimír Šiška. Beltine - první máj po keltsku. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

⁸⁰ Zdrojem je internetový článek: Jan Chlumský. Sv. Valburga. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

Dnes ustálený výraz „pálení čarodějnic“ je novotvarem až z 19. století.⁸¹ Na několik metrů vysokých vatrách se pálí personifikované zlo v podobě figuríny čarodějnice. Novodobé rituály hlavně ve velkých městech a jejich okolí spočívají zejména v poslechu reprodukované či živé hudby, požívání různých lahůdek připravených na značně archivním oleji, popíjení do bezvědomí přivádějících opojných moků, popřípadě házení dělbuchů. Magie zvuků nečisté síly odpudí dozajista spolehlivě.

3.4.2 Stavění májí

Beltain byl pro Kelty oslavou 1. máje jako středového data mezi jarní rovnodenností a letním slunovratem. Proto zdobili svá obydlí větvíčkami stromů, aby přivítali slunce vycházející prvního májového dne. Mimo to z ozdobených kmenů břízy stavěli májky, symbol spojení nebe se zemí a zároveň symbol falický. Hezký zvyk, který se také přenesl až do současnosti a na venkově se stále udržuje. Dnes už se většinou staví pouze centrální máj na návsi, ale dříve stavěli chlapci ještě menší májky pod oknem svých vyvolených: „... na rozloučení, mý potěšení, postavím pod okny máj...“. Centrální máj je nejčastěji z vysokého smrku, nahoře se nechává zelená špička. Pod ní se navěsí jeden nebo i několik věnců z chvojí ozdobených barevnými fáborky, kde samozřejmě nesmí chybět červená jako barva života. Dříve se pod májí tančily kolové tance ve směru oběhu Slunce po obloze, později se začaly v místních restauracích pořádat májové veselice. V mnoha vesnicích se zažil zvyk kradení májí po okolí, takže se pak několik nocí pod májkou držela stráž a pořádaly se loupežné výpravy do sousedních vesnic.⁸²

3.5 Letnice

Letnice nebo také svatodušní svátky jsou převrstvením původních pohanských oslav letního slunovratu a rusaljí. Rusalje či také rusadelní svátky jsou spojeny se slovanskou tradicí, jednalo se o obřad čištění studánek. Název je odvozen od vodních víl – Rusalek a pochází z ruštiny.⁸³

Za magickou noc tohoto období se považuje noc na 24. června, kdy má svátek světec sv. Jan Křtitel, v pohanských rituálech to ovšem byla noc letního slunovratu. V tuto noc mají všechny byliny nejsilnější moc a děvčata trhají devatero kvítí na věneček, aby se dověděla, kdo bude jejich ženichem. Nejsilnější moc mají ovšem také všechny síly zla, před kterými je

⁸¹ VONDRUŠKA, Vlastimil. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: DONA, 2005, ISBN 80-7322-075-X

⁸² LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. s. 112-121, Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

⁸³ Zdrojem je internetový článek: Petr Tryšček. Přírodní duchové a démoni - duchové země a vody. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

třeba se chránit. Proto se na kopcích opět pálily ohně a vyhazovala zapálená košťata a domy se ochraňovaly čerstvě utrženými zelenými ratolestmi, nejčastěji lipovými. Staří Slované také prováděli obřad společné koupele zvaný kupala.⁸⁴

V křesťanství je svátek letnic vázán na Velikonoce, latinský název letnic – „Pentecostec“ znamená „padesátý den velikonoční slavnosti.“ Slaví se jako svátek seslání Ducha svatého na apoštoly.⁸⁵ S letnicovými zvyky byly spojeny tzv. králenké slavnosti, jejichž podstata nebyla zcela objasněna, ale v různých podobách se konaly na mnoha místech v Evropě. V Čechách to byl zvyk honění krále, který se vyskytoval v mnoha místních variantách. Jeho podstatou byla volba zpravidla nejschopnějšího chlapce ze vsi jako krále, jenž byl potom honěn ostatními a na konci všeho byl odsouzen a setnutím koruny „popraven“, případně hozen do vody. Atributy obřadu se různily – koruny a jiné doplňky z kůry stromů, květiny, májky, průvody a obchůzky.

Dalším typem tohoto obřadu byly jízdy králů, probíhaly v různých modifikacích, společnými elementy byla jízda na koni v průvodu při obchůzce nebo formou závodů a bohaté zdobení přírodními prvky.

Dívčí obdobou byly „královničky“, které chodily v průvodu v čele s královnou, ve výzdobě opět hrály podstatnou roli ratolesti, kytice a věnce.

Králenké slavnosti postupně vymizely v průběhu 19. a počátku 20. století, zachovaly se pouze v několika vesnicích na Moravě, z nichž nejznámější je Jízda králů ve Vlčnově.⁸⁶

3.6 Dožínky

Původní pohanské kořeny můžeme opět hledat u starých Keltů, Germánů a Slovanů. Začátek srpna byl významným keltským svátkem oslav úrody pod názvem Lughnasad jako oslava boha Lughu. Na zahájení tohoto svátku se z několika klasů prvního obilí uříznutých hlavním druidem udělala placka, která se pekla na ohni rozdělaném výhradně z jeřábových větví. Kousky této obřadní placky pak byly rozdány všem, aby měli zajištěnou ochranu před sklizní před krupobitím či jinými pohromami.⁸⁷

Podobné obřady konali i Germáni na počest boha plodnosti a letního slunce Freye⁸⁸ a samozřejmě i Slované. Jako slovanská bohyně úrody je někdy zmiňována Živa, jindy jsou

⁸⁴ Zdrojem je internetový článek: Petr Tryščuk. Přírodní duchové a démoni - duchové země a vody. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

⁸⁵ Zdrojem je internetový článek: Angelo Scarano. Duch svatý, letnice. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

⁸⁶ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. s. 123-145, Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

⁸⁷ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. s. 195, Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 807277-066-7

⁸⁸ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. s. 69, Praha: Nakladatelství Libri, 1999, ISSN 80-85983-91-5

dožínkové obřady spojovány se slovanským bohem podsvětí Velesem a na Rujaně ve slavném slovanském chrámu Arcona se v době dožínek slavil svátek boha válečnictví a hospodářství Svantovíta.⁸⁹

Důležitým atributem dožínek byl dožínkový věnec spletený z několika druhů obilí a různě zdobený např. polním kvítím, ovocem, makovicemi, ořechy či jeřabinami jako symboly plodnosti. Věnec jako ochranné spojení magického kruhu a rostlin byl na závěr předáván hospodáři. Sklizňové slavnosti se lišily podle krajů a druhů převážně pěstovaných plodin, takže byly spojeny i se sklizní chmele, brambor či vinné révy.⁹⁰

3.7 Hody

Hody či posvícení se konaly v období od pozdního léta do počátku zimy, jejich termíny byly stanoveny místní tradicí. Císař Josef II. byl pohoršen tím, že poddaní si slaví, kdy chtějí, a stanovil pevné datum na svátek sv. Havla – 16. října, aby nedocházelo k prostojům v podzimních polních pracích. Bylo totiž zvykem chodit na hody i do okolních vesnic, tudíž se slavilo téměř nepřetržitě. A flexibilní leníci se toho bystře chopili a uctivě slavili na termín Jeho Veličenstva a potom ještě na ten svůj.⁹¹

Zatímco v Čechách se oslavy posvícení většinou zredukovaly nanejvýš na upečení koláčů a husy a nějakou tu pouťovou zábavu s lochneskou, na Moravě „sú hody naše!“ a slaví se stále velkolepě. Způsob oslav se různí od vesnice k vesnici, nicméně se vždy začíná stavbou máje podobně jako v květnu. K hodům se volí „stárci“, kteří mají rozsáhlé pravomoci a všichni je musí respektovat, proto přebírají od starosty „právo“. Někde se staví menší máje i „stárkám“, které si stárci sami volí z řad děvčat. K hodům kromě jídla a pití opět patří i množství zeleně.⁹²

3.8 Dušičky

Svátek s původně keltskými kořeny, v rámci snah o vymýcení pohanství papež Bonifác IV. na termín tohoto svátku zavedl svátek Všech svatých jako vzpomínky na zesnulé, Keltové ho nazývali Samhain. Slavili jej v noci z 31. října na 1. listopad jako svátek duší a zahájení temné poloviny roku ve smyslu duality času, jak Keltové čas chápali. Proto den začínal nocí a Samhain byl počátkem nového roku. V tento den se prolíná náš svět se světem zemřelých, z hlubin vrchů vyjíždějí strašidelná vojska bojovníků padlých při obraně

⁸⁹ Zdrojem je internetový článek Magdalena Beranová. Víra starých Slovanů II. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

⁹⁰ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. s. 168-172, Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

⁹¹ TOUFAR, Pavel. *Český rok na vsi a ve městě*, Třebíč: Akcent, 2004, s. 29, ISBN 80-7268-277-6

⁹² LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. s. 206, Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

země. Zemřelým se jako obětina dávalo jídlo od večerní hostiny, jejichž součástí byly ořechy a jablka jako symboly znovuzrození a zásvětlí. Zhášely se ohně světlé části roku a po půlnoci se zapalovaly ohně nového roku a jeho temné poloviny. To vše byly rituály na ochranu před zemřelými a nebylo radno opouštět bezpečí domova.⁹³ V křesťanských chrámech se dnes slouží mše a zapalují svíčky, lidé zapalují svíčky na hřbitovech a na hroby dávají věnce z chvojí, šišek či slaměnek, je čas vzpomínek na zemřelé.

3.9 Advent

Advent je dobou 4 týdnů před Vánocemi, začíná první adventní nedělí, tedy nedělí mezi 27. listopadem a 3. prosincem a končí západem slunce na Štědrý večer. Je začátkem liturgického roku a přípravou na Vánoce, v křesťanském pojetí očekáváním příchodu Spasitele.⁹⁴

3.9.1 Adventní věnec

Zvyk používání adventního věnce je starý přibližně 150 let. První adventní věnec měl podobu dřevěného kola od vozu. Jeho dějiny nás vedou do nejnižších sociálních vrstev obyvatel Hamburku minulého století, přesněji do – Záchraného ústavu pro opuštěné děti. Zde pracoval tehdy Johann Hinrich Wichern, mladý pedagog a později zakladatel „Vnitřní misie“, který v Göttingenu a v Berlíně studoval teologii.

V roce 1839 poprvé pověsil tento kněz před Vánocemi od stropu dřevěný kruh se svícemi. Celkem po obvodu kruhu bylo 23 svící, 4 velké – bílé a 19 malých – červených, na každý den do Štědrého dne. Denně během krátké pobožnosti, nejprve v polední přestávce a později za svítání, byla zapálena jedna svíce. V roce 1851 byla poprvé vyzdobena celá jídelna tohoto útulku jedlovými větvíčkami, stejně tak byl zdoben i věnec. Tento předvánoční zvyk se šířil velmi rychle. Poprvé měli adventní věnec v kostele v Cáchách, měl však pouze čtyři svíce.

Kruhová podoba věnce symbolizuje ustavičnou cestu slunce a zároveň i věčnost. Krátké dny v prosinci před „drsnými“ nocemi jsou nejtmařejšími v roce. Je to čas bludiček, skřítků a bílých paní, jejichž návštěva, jak se věřilo, zaručila velkou úrodu pro příští rok. Věnce, které byly v oknech obydlí a dvorců, měly ukázat na cestu těmto bytostem. A od těchto světél až k adventnímu věnci, který ohlašuje blízké narození Krista, je už jen krátká

⁹³ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. s. 265-267, Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 807277-066-7

⁹⁴ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Čtyřero ročních dob v lidové tradici*. s. 97-98, Praha: Petrklíč, 2008, ISBN 978-80-7229-171-7

cesta. Adventní věnec, jak se domníváme, je nejspíš opakování jednoho starého zimního zvyku. Tento zvyk se vrací tak, jako mnoho jiných, zpět ke kouzlu kruhu a stojí jako symbol pro přírodní sílu. Zelené větve byly v předkřesťanské době přinášeny do domů a chatrčí. Vonící větve jedlí sloužily přátelským lesním duchům jako útočiště a věnce ze slámy měly přinášet požehnání, odrážet zlé duchy. Proto se také obvazovaly zlatými stuhami, znamením slunce.⁹⁵

3.9.2 Barbora

Svátek sv. Barbory připadá na 4. prosince a je svátkem mučednice, kterou jako zapřísáhlý nepřítel křesťanů zabil vlastní otec. Jedním z jejích atributů je palmová ratolest a mimo jiné je patronkou horníků.⁹⁶ Tento svátek je zejména dívčím svátkem, v tento den si všechna svobodná děvčata trhají třešňové větvičky, když do Štědrého dne vykvetou, děvče se do roka vdá. Kdysi také Barborky jako bíle oblečené zahalené postavy obcházely domy, hodné děti obdarovaly malým dárkem a zlobivé vyšlehaly metličkou. Později byl tento zvyk nahrazen postavou Mikuláše.⁹⁷

3.9.3 Mikuláš

Tento světec, jemuž je vyhrazen 6. prosinec, byl biskupem v Myře (Turecko), jeho atributem jsou tři zlaté koule na knize⁹⁸ a je patronem Ruska. Dnes jako přítel dětí navštěvuje domácnosti v doprovodu anděla a čerta jako zástupců dobra a zla a nosí dárky.

3.9.4 Lucie

Svatá Lucie, další světice umučená pro svou víru, má svátek 13. prosince. S jejím jménem se pojí pořekadlo „noci upije“, které ovšem souvisí ještě s juliánským kalendářem, kdy její svátek připadal na zimní slunovrat. Byla mimo jiné patronkou švadlen a na její svátek se nesmělo příst. Kdysi obcházely po vesnici bíle oděné lucky a podle místních zvyků například symbolicky vymetaly smetlí z domu, dělaly si legraci z mužů a šťouchaly je vařečkami, aby se také zapojili do domácích prací, nebo proutkem šlehaly zlobivé děti

⁹⁵ Zdrojem je internetový článek na webových stránkách Pastorage: Adventní věnec. Upraveno podle "Kirchen Zeitung" Eichstätt 1992. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

⁹⁶ Zdrojem je internetový článek: Jan Chlumský. Sv. Barbora. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

⁹⁷ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. s. 247-248, Praha: Petrklíč, 2008, ISBN 978-80-7229-171-7

⁹⁸ Podle legendy zachránil tři dcery zchudlého šlechtice, které měly skončit v nevěstinci, tím, že jim daroval peníze

i dospělé. Lucie byla také považována za ochránkyni proti čarodějnicím,⁹⁹ proto někde na její svátek dávali stranou polínko, kterým pak zatopili na Štědrý den, aby zlé mocnosti neškodily hospodářství.¹⁰⁰

3.9.5 Další postavy adventního času

Během období adventu se v různých regionech vyskytovaly i jiné tajuplné postavy. Ve středních Čechách chodíval **Ambrož**, který za soumraku rozhazoval cukrovinky, a když nalákal děti, honil je s metlou. Jinde zase strašidelná **Perchta** (Perychta, Perechta), které se děti bály. **Klovcová** neboli klovavá bába někde vyhrožovala, někde rozdávala dárky, jinde je zase chtěla a nebo trestala metlou. **Ometačka** zase beze slova vstoupila do domu a třikrát březovou metlou ometla plotnu jako požehnání. Podobně **Ometač** (Smíták, Kališ) pozlacenou peroutkou oprašoval obrazy a nábytek a přál šťastné a veselé svátky. **Matičky** neboli **Mikulášky** to braly z jedné vody načisto a březovým proutkem šlehalý neposlušné i poslušné, popřípadě je „stínaly“ srpem. A po domech chodil také **Klempera** s neckami pobitými hřeby, tloukl do nich kladivem a strašil děti.¹⁰¹

3.10 Vánoce

I čas vánoční má zřejmě svůj prapůvod v pohanství, protože se překrývá s dobou zimního slunovratu, kdy se opětovně rodil sluneční bůh. Na venkově kdysi bylo zvykem obcházet na Štědrý den v maskách, Čeněk Zíbrt se k tomu vyjadřuje: „*Shoda tohoto zvyku staročeského o štědrém večeru se zvykem srbským, polským a se zvykem ruským je patrná — a nutká mimoděk zjev tento k úvaze o příbuznosti bývalých všeslovanských zvyků na oslavu zimního slunovratu.*“¹⁰²

Církev dala někdy v polovině 4. století datu 25. prosince církevní rozměr tím, že ho určila jako datum narození Ježíše Krista. Faktem zůstává, že evangelia žádné přesné datum nezmiňují a podle různých indicií v nich se dnes usuzuje, že toto datum nesouhlasí. Ale ať už konjunkce Jupiteru a Saturnu proběhla na jaře nebo na podzim, na našem nebi se Betlémská hvězda rozzáří v tomto datu a Ježíšek nám nosí dárky, i když je mu přitom možná zima a zřejmě se narodil o 7 let dříve.¹⁰³

⁹⁹ ZÍBRT, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého. Den se krátí noc se dluží.* s. 62, Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1910

¹⁰⁰ TOUFAR, Pavel. *Český rok na vsi a ve městě.* s. 115. Třebíč: Akcent, 2004, ISBN 80-7268-277-6

¹⁰¹ Tamtéž, s. 107-113

¹⁰² ZÍBRT, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého. Hoj ty Štědrý večere.* s. 3, Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1910

¹⁰³ Zdrojem je internetový článek: Jiří Grygar. *Astronomie a data biblických událostí.* Viz oddíl Citované odkazy z internetu

3.10.1 Ježíšek

Za vznik instituce Ježíška můžeme děkovat protestantskému reformátorovi Martinu Lutherovi (1483 – 1536), který s tímto nápadem přišel, aby snížil prestiž katolického sv. Mikuláše. Ovšem děti ani katolická církev se nemínily tohoto dobrotivého světce vzdát a po celé 16. století trvajících „bojích“ byla situace šalamounsky vyřešena k velké radosti dětí a menší radosti peněženek rodičů. Napřed přinese dárky Mikuláš a potom malý „Christkind“, který z Německa k nám přišel nejprve jako „Kristydle“ a později se proměnil na Ježíška.¹⁰⁴

Vynášení Santa Clause

Ani u nás to ovšem Ježíšek neměl vždy jednoduché. Napřed nám ho soudruh Zápotocký chtěl předělat na sovětského Dědu Mráze¹⁰⁵ a sotva nějaký čas přešel, místo srpu a kladiva se k nám „naimportovaly“ hvězdy a pruhy a s nimi Santa Claus se svým sobím spřežením. A zaplnil nám náměstí, výlohy, vánoční papíry i ozdoby, zastavuje nás na ulicích a vesele juká z televizní obrazovky. Ale díky němu vznikl krásný nový vánoční zvyk zvaný „Vynášení Santa Clause“. V určený datum na Václavském náměstí „u koně“ sedí červený bodrý stařík a konzumuje symboly tradiční americké kuchyně – hamburger a Coca colu. A protože nedbá na výzvy, aby nás okamžitě opustil, je potupně nacpán do kontejneru a vyvezen z města.¹⁰⁶ Bohužel se stejně jako ti pověstní cestáři vyhození dveřmi každý rok vrací a leze nám do komína a na nervy.¹⁰⁷

3.10.2 Vánoční stromeček

Hned po Ježíškovi a rozdávání dárků je největším atributem Vánoc vánoční stromeček. Existují různé dohady o jeho pohanském původu, což nelze jednoznačně prokázat. Faktem je, že církev dlouho považovala zdobení stromku za pohanský zvyk, viz Zíbrt: „*Teprve na začátku věku XVIII. kárá Dannhauer v Štrasburku strojení jedlového stromku vánočního, ověšeného loutkami a cukrovinkami*“¹⁰⁸. Tradice dnešního vánočního stromku se po Evropě rozšířila z Německa, zatím údajně nejstarší písemný záznam je zapsán v Brémské kronice z r. 1570, kde se píše o jedli ozdobené sladkostmi, datlemi a papírovými

¹⁰⁴ TOUFAR, Pavel. Český rok na vsi a ve městě, Třebíč: Akcent, 2004, s.142-143, ISBN 80-7268-277-6

¹⁰⁵ Doporučuji shlédnout Zápotockého projev na <http://www.youtube.com/watch?v=VWVU-jOCpC8>

¹⁰⁶ podrobné informace na www.anti-santa.cz/index.php

¹⁰⁷ Uvědomuji si, že Santa příliš nesouvisí s tématem strom, nicméně doufám, že jednoho dne na něj nějaký spadne!

¹⁰⁸ ZÍBRT, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého. Hoj ty Štědrý večere.* s.40, Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1910

květinami.¹⁰⁹ Do Čech se tento zvyk dostal z Bavorska; roku 1812 intendant Nosticova divadla Jan Karel Leiblich překvapil pozvanou společnost nazdobeným vánočním stromem umístěným v salóně.¹¹⁰ V lidových vrstvách se tento zvyk šířil pozvolna, lidé v některých krajích byli zvyklí zdobit své domovy pouze větvemi jehličnanů nebo uříznutým ozdobeným vrškem jehličnanu, který visel nad stolem špičkou dolů.¹¹¹

Později se na stromečkách rozsvěcovaly lojové svíčky, neboť světlo bylo symbolem Krista. Zdobení stromečku se krajově lišilo, byla to zejména jablíčka, ořechy, domácí cukroví, perníčky, časem přibýly různé barevné řetězy a malé ozdoby z papíru nebo pozlátek. Skleněné ozdoby se staly typickou vánoční ozdobou až ve 20. století. Zpočátku koráلكové z drobných foukaných koráلكů, později větší foukané ozdoby všech tvarů a barev tak, jak je známe dnes.¹¹²

3.10.3 Vánoční strom republiky

Tato tradice vznikla díky iniciativě spisovatele Rudolfa Těsnohlídka. V roce 1919 den před Štědrým dnem našel v lese prochládlé opuštěné děvčátko, které tak zachránil před smrtí. Holčičky se ujala rodina Polákových z Brna, matka, která ji opustila, dostala 5 let vězení. Těsnohlídek pak na základě tohoto svého osobního zážitku přišel s nápadem založit charitativní sbírku pro děti bez domova. A protože malou Lidušku našel v lese pod smrkem, založil tradici vánočního stromu spojeného s charitou. První Vánoční strom republiky byl rozsvícen 13.12.1924 v Brně na náměstí Svobody, postupně se tyto stromy začaly objevovat v dalších městech republiky a dnes už jsou neodmyslitelnou součástí Vánoc.¹¹³

3.10.4 Betlém

Dalším atributem Vánoc je betlém jako figurální zobrazení slavné události narození Páně. Největší vyřezávané betlémy měly i přes tisíc různých dílů, mezi nimi je samozřejmě vlastní scéna jesliček, pastýři s ovečkami, Tři králové a poutníci s dary, muzikanti i různé scény z běžného venkovského života. Velké betlémy mívají pohyblivé figurky a jsou propracované do nejmenších podrobností. Práce na známém Proboštově betlému, který je vystaven v muzeu betlémů v Třebechovicích pod Orebem, trvala celých 40 let. Venkovské

¹⁰⁹ TOUFAR, Pavel. Český rok na vsi a ve městě, s. 132. Třebíč: Akcent, 2004. ISBN 80-7268-277-6

¹¹⁰ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. s. 109, Praha: Petrklíč, 2008, ISBN 978-80-7229-171-7

¹¹¹ ZÍBRT, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého. Hoj ty Štědrý večere*. s. 41, Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1910

¹¹² LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. s. 285-287, Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

¹¹³ Zdrojem je internetový článek: Kateřina Šebelová. Tradice vánočních stromů republiky. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

domácnosti se chlubily doma vyřezávanými betlémy, které se stavěly i několik dní. V Čechách první jesličky postavili pražští jezuité v kostele sv. Klimenta na Starém Městě r. 1560.

3.10.5 Vánoční zvyky

Výzdoba

Kromě stromečku jsou dalšími přírodními prvky větve neopadavých stromů, které jako výzdoba přetrvaly z dob pohanských v souvislosti s oslavami zimního slunovratu. Je to hlavně Kelty i Germány uctívané jmelí, mělo by zůstat celý rok zavěšené nad rodinným stolem. Nejen že zahání zlé duchy a čarodějnice, ale polibek pod jmelím přináší štěstí a lásku. Podle legendy bylo jmelí původně stromem, ze kterého Josef vyřezal kolébku pro Ježíška. Pak Římané strom porazili a vyrobili z něj kříž, na němž Ježíše ukřižovali. Jmelí se po této události zmenšilo do dnešní velikosti a žije z jiných stromů tak, jako věřící žijí z Kristova těla.¹¹⁴

Děti rády vyrábějí tzv. ježka, jehož základ tvoří jablko na třech nožkách z dřívěk a do něj jsou napíchnána párátka nebo krátké špejle ozdobené sušeným a kandovaným ovocem a zelenými větvíčkami. Zapáchnutím svíčky se z ježka stal vánoční svícen.

Štědrovečerní kuchyně

Dnešní obligátní pokrm v podobě rybí polévky a kapra s bramborovým salátem se na štědrovečerní stůl dostal až ve 20. století, do té doby se ryby ocitaly na talířích našich předků pouze v oblastech řek a rybníků. Večeře začínala doma pečenou oplatkou nebo chlebem pokapanými medem a navrch se stroužkem česneku pro zajištění zdraví. Klasickým štědrovečerním pokrmem byl černý kuba z hub a krulek, někdy brambor, krkonošský hubník se dělал z hub a staršího pečiva. Podávala se jídla a polévky z luštěnin či pohanky coby nejdostupnějších surovin a nikdy nechyběla jablka a ořechy. Ze směsi sušeného ovoce se svařovala tzv. „muzika“, na stole byla také vždy vánočka a domácí vánoční cukroví.¹¹⁵ Na své si přišla i domácí zvířata a stromy na zahradě, všichni dostali něco od štědrovečerní večeře:

„Hospodáři štědrovku, kravám po výslužce,

kohoutovi česneku, hrachu jeho družce.

Ovocnému stromoví od večeře kosti

a zlatoušky na stěnu tomu, kdo se postí“¹¹⁶

¹¹⁴ TOUFAR, Pavel. Český rok na vsi a ve městě, s. 160. Třebíč: Akcent, 2004. ISBN 80-7268-277-6

¹¹⁵ LANGHAMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. s. 290-293, Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

¹¹⁶ ERBEN, Karel Jaromír. Kytice. Ostrava: Knižní expres, 2001, s. 45-47, ISBN 80-86132-48-X

Pod štědrovečerní stůl se dávalo seno nebo sláma jako připomínka narození Ježíška a také jako zajištění dobré úrody v příštím roce, nohy jídelního stolu se pospojovaly řetězem, aby vytrvala soudržnost rodiny. Po zasednutí ke stolu od něj hospodyně nesměla vstávat, jinak by jí dobře neseděly slepice.¹¹⁷ Před půlnocí vyrazila celá rodina na půlnoční mši svatou do kostela.

Pověry a čarování

- Jedním z nejznámějších vánočních zvyků zahaleným do roušky magie je rozkrajování jablka. Kdo našel hvězdičku, byl celý rok zdravý, ovšem komu jádřinec tvořil křížek, ten do roka zemřel.
- Dalším jablečným kouzlem je rozkrájet jablko na tolik dílů, kolik je účastníků štědrovečerní večeře. Každý si sní jeden dílek a kdyby někdo z nich v příštím roce zabloudil, stačí si vzpomenout, s kým jablko jedl, a hned najde cestu zpět.
- Pro předpověď počasí stačí dát 12 jader z jablka do misky s vodou. Kolik jich vyplave, tolik bude suchých měsíců.
- Když dívka při opatrném loupání jablka získá dlouhou slupku, třikrát s ní zatočí nad hlavou a odhodí, může z tvaru slupky poskládané na podlaze poznat počáteční písmeno jména svého ženicha.
- Jiné vdavekchtivé dívky se zase pokoušely nahlédnout do budoucnosti s pomocí bezu. Když na Štědrý den zatřásly bezovým keřem a při tom odříkaly „Třesu, třesu bez, kdes můj milý dnes“, zjistily podle prvního zaštekání psa, ze které strany přijde jejich nastávající ženich.
- Pro zjištění, jak na tom budeme příští rok se zdravím, slouží vlašské ořechy. Vezmeme čtyři a budeme je louskat jeden po druhém. Zdravý ořech slibuje celkové zdraví, zkažený nemoc, pak jen rozhoduje, kterých ořechů je víc.
- Nebo do ořechových skořápek dáme malé zapálené svíčky a ve větší míse je pouštíme po vodě. Podle toho, jak se ořechové lodičky drží nebo nedrží při sobě, můžeme usoudit, zda rodina zůstane pohromadě nebo některý z jejích členů odejde.
- Také lití olova do vody bývá oblíbenou zábavou. Podle tvaru, do kterého olovo ve vodě ztuhne, se potom věští. Takže například košatý listnatý strom znamená skvělou budoucnost, jehličnatý nemoc nebo dokonce smrt.¹¹⁸ Vánočních pověr a zvyků je samozřejmě mnohem více a různí se podle krajových zvyklostí a místních tradic.

¹¹⁷ TOUFAR, Pavel. Český rok na vsi a ve městě, s. 151. Třebíč: Akcent, 2004. ISBN 80-7268-277-6

¹¹⁸ Tamtéž, s.152

3.11 Koleda

Na vánoční koledu se chodilo hlavně na svátek sv. Štěpána 26. prosince. Koledníci zpívali koledy, měli v rukou kolední jesličky a např. ve středních Čechách mívali i ozdobený kolední proutek z větvičky trnky nebo vrby. Na koledu chodíval také obecní pastýř a před domy hospodářů vytruboval na pastýřskou troubu.¹¹⁹

3.12 Svátek Tří králů

Dnešní frenetické oslavy Nového roku se k nám dostaly ze zahraničí až ve 20. století, v lidových tradicích čas Vánoc končil 6. ledna na svátek Tří králů. V kostelech se koná mše a světí se voda, křída, kadidlo, svatý olej a zlato – dary, které Tři králové donesli do Betléma. Potom obcházejí domy chlapi převlečení za Tři krále, nad vchodové dveře kreslí žehnající iniciály K+M+B a zpívanou koledou nám „vinšují nový rok“.¹²⁰

¹¹⁹ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. s. 300-301, Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0

¹²⁰ Tamtéž, s. 303-304

4. Lidová rčení

Podle Encyklopedického slovníku češtiny je rčení „*málo vyhraněný tradiční výraz označující nejčastěji frazém kolokační, jindy pořekadlo ve smyslu frazému propozičního apod.*“¹²¹ Pracovala jsem s knihou Jaroslava Zaorálka „Lidová rčení“,¹²² který v této práci sebral, uspořádal a vyložil stará česká lidová rčení. Jsou velice starého původu a svou obrazností vypovídají o minulosti národa, ať už politické, hospodářské či kulturní. Početnou skupinu zde tvoří rčení související s náboženstvím (*Duch svatý ho zapomněl osvítit; z pekla štěstí*) ale dominantní roli hrají rčení související s životem venkovských lidí spjatých s přírodním prostředím. Celkem škodolibě mě pobavilo, jak velké množství nejrůznějších rčení se týkalo manželské nevěry (*jinde nosit, doma kdákat; běhat za čepci*) a nemanželských dětí (*otec mu šel aprílem; otec šel na houby*), je vidět, že v jistém ohledu se nám ta civilizace od dob „prvotního hříchu“ příliš nezměnila. Pro své účely jsem vybrala všechna rčení nějak související s tématem stromů a zde je uvádím.

4.1 Stromy v lidových rčeních

- Bluma - žvejkat staré kyselé blumy – připomínat staré nepříjemnosti
- Borovice - nezalézat před něčím vtípem na borovici – umět řízně odpovědět
- Bříza - nadávat na Březinách – potají nadávat; opatrně si počínat
- poslat pana Březovce na někoho – zbít *někoho* (metlou)
 - přijel na něho pan Březovec – dostal bití
 - přijde na něho panna Březovka – dostane bití (metlou)
 - dát březové kaše – *někomu* nabít metlou
 - přiložit březové obkladky *někomu* – nabít mu (metlou)
 - vyskočit s březovým psíkem *na někoho* – nabít někomu
- Buk - má buka v nose – je chytrý, úskočný, záludný
- Dřevo - nepomůže mu ani dřevo kříže – vůbec nic mu nepomůže
- hned byl jedno dřevo – hned tvrdě spal
 - nejsem přece ze dřeva – jsem také jenom člověk
 - být ze dřeva – být bezcitný
 - být z hrubého dřeva – být otužilý

¹²¹ BACHMANNOVÁ, Jarmila a kol. Encyklopedický slovník češtiny. s. 368, Praha: Lidové noviny, 2002 ISBN 80-7106-484-X

¹²² ZAORÁLEK, Jaroslav. Lidová rčení. Praha: ČSAV, 1963, 21-124-63

- být z téhož kusu dřeva – mít stejné názory
 - být jiného dřeva – mít jinou povahu
 - z každého dřeva uhlí pálit – ze všeho těžit užitek
 - řezat dřevo – hlasitě chrápat
 - krkem dřevo shýbá – je oběšen
 - cucat sladký dřevo – být bit policejním obuškem
 - vzít na dřevo *někoho* – odvést na vojnu ke kopiníkům
 - vysázet na dřevo – hotově vyplatit
- Dříví
- vařit, dokud dříví hoří – využít vhodné příležitosti
 - hledat dříví v lese – nevidět zřejmé věci
 - dříví sekat *na někom* – hrubě, nevážně se k němu chovat
 - nechat na sobě dříví štípat – být velký dobrák
 - jede přes dříví do lesa – shání něco daleko, když si to mohl opatřit blízko
- Dub
- bouchat od dubu k dubu – tlachat; mlátit hubou
 - až porostou jabka na dubě – nikdy
 - může duby kácet – je silák
 - domluvit dubovými slovy *někomu* – nabít mu
 - mít dubový hlas – mít hrubý hlas
- Dubovec
- dubovcem plece přeměřiti *někomu* – nabít mu
- Fík
- to je mi fík – to je mi jedno
 - přidat fíku – dostat se na mizinu
 - dostat/dát fík/fíky s brikami – nic nedostat/nedat
 - vzít fík – odejít s nepořízenou
 - to máš fík jako hovno – je to stejné
 - hovno nebo fík, jen když to křoupne – *nerozlišovat pojmy*
 - fík si dělat *z něčeho* – nic si z toho nedělat
 - fík/fíky ukazovat/podávat *někomu* – posmívat se
 - za fík nestát – být bezcenný
 - za fík se nebát – vůbec se nebát
 - fíků podávat *někomu* – posmívat se
 - dát fíky *někomu* – nic nedat
- Háj
- zaběhne to do háje – ztratí se, zanikne, pomine
 - je to v háji – je to ztracené, beznadějně
 - jdi do háje (zeleného) – dej pokoj; nežvaň

- hledal po celém háji, uťal na samém kraji – přebral
- (to je) pravda v háji – (je to) slovo bez skutku, prázdné slovo
- Halouzka - viset na halouzce – být ve velmi nejistém postavení
- Haluz - haluz pod sebou podtít – svým jednáním si velmi uškodit
 - po haluzi vyzvědět něco – dovědět se něco oklikou, nepřímou
 - dostat se někam po haluzi – dostat se někam oklikou, nepřímou
 - po haluzi dostat něco (koupit apod.) – dostat něco levně, bez velkého přičinění
- Hruška - trefit u vrch hrušky – uhádnout; přesně něco vystihnout
 - vymluvil by z hrušky jablko – je výmluvný, neodbytný
 - ani já peněz z hrušky netřesu – ani já jich nemám nazbyt
 - zda jich potom načešeš na hrušce? – že tak štědře utrácíš?
 - nasbíral hrušek – dostal bití (má boule)
 - mohl by jím hrušky klátit – spí velmi tvrdě
 - musít' tvrdé hrušky hrýzti – má nouzi
 - když hrušky zrají, tehdyž je česati a třásti – využívat vhodné příležitosti
 - hrušky v popelu nezapomene – myslí na své dobro (*o sobci*); jedná rozvážně
 - hrušky na vrbě ukazovat *někomu* – balamutit
 - umí hrušky klátit – je chytrý
 - ještě budeme tvými kostmi hrušky srážet – umřeš dřív než my
 - je to devátá voda z hrušek – vzdálené příbuzenstvo
- Jablko - tolik lidí, že by jablko nepropadlo – velmi mnoho
 - kousnout do kyselého jablka – pustit do něčeho nepříjemného
 - chodit na panenská jablka – chodit za děvčaty, být záletný
 - nacpávat si měšec těšínskými jablky – marně doufat
 - krmit *někoho* těšínskými jablíčky – falešně něco slibovat
- Jabloň - až suchá jabloň jablka rodit bude – nikdy
- Jíva - ještě jste mě u jívy neškrabali – ještě jste mě nedostali do své moci
- Kaštan - tahat kaštany z ohně (z pece) *za někoho* – vydávat se za někoho v nebezpečí
- Les - mluvit do lesa – marně se namáhat
 - vozit/nosit dříví do lesa/s branami do lesa jezdit – dělat zbytečnou práci
 - být od lesa – být vychytralý
 - jít od lesa *na někoho, něco* – dělat něco úskočně
 - je to z lesa – jde to špatně
 - ten je hop z lesa, fuk do lesa – je nestálý

- Ořech
- kousnout do hořkého ořechu – začít s nepříjemnou zprávou; dát se do nepříjemné práce
 - však ti vypadne šíp z ořechu – lekneš se, nebude ti do smíchu
 - ořech koupit *někomu* – dělat si z někoho posměch
 - rozlousknout ořech – rozluštit něco nesnadného
 - nesmět na ořech doložit – nesmět mluvit pravdu
 - dokládat na ořech – napínat síly, zdárně dokončit něco obtížného
 - na ořech jim naléhá – je s nimi zle, jsou v tísní
 - ani za červivý ořech sobě nevážit – ani trochu
 - místo ořechů skořepiny dáti – ošidit, napálit
 - ořechy škrabat – zahálet
 - nerad ořechy louská, rád však vejpluky chroustá – je lenivý
 - ten ořechy klátí a jiný je schvátí – z jeho práce má prospěch někdo jiný
 - louskat prázdné ořechy – dělat marnou, zbytečnou práci
 - s vámi nechci ořechy louskat – nechci s vámi mít nic společného
 - dostat prd a dva ořechy – nedostat nic
 - mohl by s ním ořechy srážet – je dlouhý, vysoký
 - přesypá ořechy – chrápe ve spaní
 - jeho otec šel na ořechy – (*o nemanželském dítěti*) utekl
- Oříšek
- ztratil oříšek – upšoukl se
- Proutek
- dostat se na zelený proutek – 1. oženit se, 2. dostat se k cíli, k blahobytu
- Prut
- ten aby měl na jazyku čertův prut! – ten musí mít dobrou vyřídilku
 - být na prutě – být uvězněn
 - být všemi pruty řezaný – být chytrý
- Ratolest
- k zelené ratolesti přijít/dostat se na zelenou ratolest – mít štěstí, úspěch
- Roštít
- tebe už jen zaopatřit roštím – 1. již brzy umřeš, 2. jsi úplně v koncích
 - ten požene blechy roštím do Prahy – je veliký lakomec
- Slíva
- být jako slíva – být opilý
 - ani slívám ani houbám nerozumí – je hloupý
 - připomínat loňské slívy – mluvit o minulých věcech
 - my o slívách, on o cibuli – mluvíme každý o něčem jiném
 - o houbách mluvit, o slívách odpovídat – nedorozumění
 - já o slívách, ty o blumách – mluvíme každý o něčem jiném
 - já o hruškách, on o slívách – mluvíme každý o něčem jiném

- my o slívách, on o cibuli – mluvíme každý o něčem jiném
- nad slívami vodu měřit – pošetile si počínat
- Strom - do velikého stromu zatít sekeru – pustit se do veliké, těžké práce
- spát (v hospodě) u Zeleného stromu – spát pod širým nebem
- pro samé listí nevidět strom – všímat si jednotlivostí a nevidět celek
- pod cizím stromem ovoce trhá – je záletný
- když se zlámou všechny stromy – když už nezbývá nic jiného
- smál se, až stromy praskaly – velmi se smál
- Suk - rozvázal se mu suk – 1. přišel k rozumu, 2. začal mluvit
- hledat suku v síti – pošetile se namáhat; být příliš puntičkářský
- trefit (narazit) na suk – narazit na překážku, na tvrdohlavého člověka
- ležet v suku – ležet skrčený
- ten je ze samých suků – silný, zdatný
- mít v hlavě suky – být tvrdohlavý
- Šiška - dám (povím) mu šišku borovou – vůbec nic mu nedám, neřeknu
- (ne)stát za (borovou) šišku – nestát za nic; být bezcenný
- Třešně - s pány třešně jít – přátelit se s nimi
- Tříška - mít za uchem třísku – 1. třeštit, být potrhlý, 2. být lstivý
- nemít za uchem dubovou třísku – nebýt hloupý
- to si zadřel třísku do řiti – málo tím získal
- vědět, na koho ty třísky prší – vědět, na koho se naráží
- Větev - větev pod sebou podříznout – škodit sám sobě
- vycákat větev – vymočit se
- Větvička - brzo vysedat na větvičku – předčasně ze sebe dělat moudrého
- Višeň - spadl z višně – je potrhlý
- Vrba - spustil se Boha, chytil se vrby – zle učinil; mravně se zkažil
- zasadit vrbu *někomu* – udělat mu něco nepříjemného
- zalévat vrbu – mnoho pít
- ani kdyby se na vrbu pověsil – ani za nic
- narodil se na vrbě – je nemanželské dítě
- malovat (ukazovat) straku na vrbě *někomu* – někoho šidit
- čert ho na vrbě strojil – je zlý, ničema
- čert ji pletl na vrbě, když měl dlouhou chvíli – je to zlá žena
- ani mně peníze na vrbě nerostou – ani já nemám peněz nazbyt

- mít vrbový hlas – mít šeredný hlas
- ještě mi neroste z prdele vrba – ještě nejsem tak stará

5. Stromy v lidovém léčitelství

5.1 Stručná historie léčitelství

Bylinné léčitelství je praxe stará jako lidstvo samo a je rozhodně starší než zemědělství. V prvních společnostech bylinkářství souviselo se šamanismem a spiritualismem. První doklady o léčení pomocí bylin pocházejí z Asie a Afriky před 4 000 let, v Číně byla bylinná léčba doplňkem k akupunkturu. Za kolébku evropského léčitelství a lékařství považujeme Řecko, kam bylo toto umění přeneseno ze starého Egypta. Léčilo se v chrámech boha léčitelství Asklépia. Ve 4. stol. př. Kr. vzniká humorální nauka o vzniku nemocí, jejímž hlavním představitelem je Hippokratés z Kósu. Je založena na udržování rovnováhy čtyř živlů (země, voda, vzduch, oheň) a jim odpovídajících čtyř šťáv lidského těla (černá žluč, sliz, krev a žlutá žluč), rovnováha je udržována mimo jiné pomocí bylin. Tento systém o 6 století později propracovává Galénos a humorální nauka v různých obměnách přetrvává až do 18. století. Už v době Hippokrata se objevují specialisté na bylinky a jejich zpracovávání, kteří své výrobky prodávají ve stáncích – tabernách, což jsou vlastně prvotní lékárny. Evropské léčitelství obohacují i Arabové, zejména Avicena (Abū Alī Sīnā) se svým *Al-Kánún fi ttibb* – Kánonem medicíny. Na počátku 10. století se léčitelství přesunuje do benediktinských klášterů, kde se v klášterních zahradách začínají účelově pěstovat léčivé rostliny. V 11. – 12. století začínají ve Španělsku, jižní Francii, jižní Itálii a na Sicílii vznikat první veřejné „kamenné“ lékárny, u nás pak až s rozvojem velkých měst ve 13. století. V období renesance začíná docházet k rozvoji věd, vznikají vědy nové a do léčitelství zvolna proniká chemie. Od 18. století se začíná rychle rozvíjet farmaceutický průmysl a bylinné lékařství je odsunováno do pozadí jako zastaralé.¹²³

Lidové léčitelství ve svém nejryzejším slova smyslu však fungovalo kontinuálně s vývojem léčitelství v rukách lékařů. Už od starověku si ty nejchudší vrstvy lékaře prostě nemohly dovolit, a tak si každý pomáhal, jak mohl, buď díky znalostem předávaným z generace na generaci nebo tuto funkci zastávaly nejrůznější babky kořenářky, samozřejmě případně i dědkové kořenáři. A po největším boomu chemie v oblasti léčiv lidé opět začínají přicházet na to, že největší přirozenou lékárnu najdou kolem sebe. Koneckonců na to přišel i farmaceutický průmysl a znovu se vrací k botanickému výzkumu zejména v oblasti deštných pralesů i jiných biomů.

¹²³ Zdrojem je internetový článek: Dagmar Broncová. *Historie farmacie v Českých zemích*. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

5.2 Herbáře

První písemnou zmínku o bylinné medicíně najdeme v Číně kolem roku 2 800 př. Kr. jako *Chen-Nang Pen-Ts'ao-Ching*, nebo-li Šen-Nungův herbář.¹²⁴ První ilustrovaný herbář pochází z Řecka z 1. stol. př. Kr, sestavil ho vojenský lékař Dioscorides pod názvem *De Materia Medica*.¹²⁵ O 200 let později slavný římský učenec Plinius starší popisuje v botanické části první přírodovědecké encyklopedie starověku *Naturalis historia* stovky léčivých rostlin. Jednou z nejvýznamnějších botanických knih středověku je Mattioliho herbář obsahující přes 200 dřevorytových ilustrací, který v Čechách r. 1562 přeložil Tadeáš Hájek z Hájku a vytiskl Jiří Melantrich z Aventina.¹²⁶ V 17. století se význam slova herbář posouvá k dnešnímu pojetí sbírky sušených rostlin. Dva nejvýznamnější herbáře v České republice jsou herbář Národního muzea a Herbářové sbírky Karlovy univerzity.

5.3 Gemmoterapie

Jednou z moderních léčebných metod, která přináší pozoruhodné výsledky i u obtížně léčitelných nemocí, je nová terapie s názvem gemmoterapie – též zvaná medicína pupenů. Gemmoterapie je léčení pomocí kapek připravených z výtažků pupenů stromů a keřů nebo bylin. Podstatou této metody je léčebné využití zárodečných tkání, jako jsou pupeny, kořínky nebo mladé listy či výhonky (letorosty). V pupenu (latinsky *gemmon*) jsou uloženy neobyčejně účinné látky pro léčení lidského organismu. Jedná se o hormony, enzymy, stopové prvky, vitamíny a další látky, kterých má zejména při onemocnění lidské tělo nedostatek.

V roce 1952 jako první připravil výtažek z pupenů břízy belgický lékař Dr. Paul Henry. Ten si po stovkách experimentů s rostlinnými látkami uvědomil, že každá rostlina ukládá do pupenů to nejcennější pro svůj další růst. Pupeny jsou tak výjimečnou částí každé rostliny, a mohou tedy obsahovat nejvíce léčivých látek z celého organismu. Dr. Henry po vyzkoušení výtažků z pupenů zjistil, že jejich účinky jsou příliš silné, a upravil tinkturu homeopaticky (potencováním na desetinnou hodnotu D1), aby tak došlo k jejímu zředění. Tím zároveň spojil klasické a homeopatické působení obsahových látek rostlin. Gemmoterapeutika jsou proto deklarována jako léčiva obsahující ještě vysoké množství účinných látek a současně už i homeopatickou léčivou informaci.

¹²⁴ ANDO, Vladimír. *Farmakologie klasické čínské medicíny*. s. 26, Hradec Králové: Svítání, 2007, ISBN 978-80-86198-47-7

¹²⁵ Zdrojem je internetový článek: Jana Mollerová. Homo botanicus - Dioscorides. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

¹²⁶ BARTUŠEK, Václav. Pietro Andrea Mattioli. *Knihovnická revue*. 2002, č. 2, s. 136-137, ISSN 1214-0678

U nás se o gemmoterapii a její využití začali zajímat nejznámější představitelé alternativní medicíny, Josef A. Zentrich a ing. Jiří Janča, kteří jako první o této metodě napsali v roce 1997. V následujícím roce začala gemmoterapeutika vyrábět Mgr. Jarmila Podhorná, takže dnes jsou tato léčiva k dostání i u nás, a na rozdíl od zahraničí za zcela přijatelnou cenu.

Na začátku každé léčebné kúry se doporučuje nejprve organismus očistit podáním tzv. drenážního prostředku. K tomuto účelu se nejčastěji používá tinktura z březových pupenů, která má všeobecně očistný účinek celého organismu a stimuluje funkci jater a slinivky. Tím dojde k odbourání a vyplavení toxických látek z organismu. Následující léčebná kúra, zaměřená již podle druhu nemoci, má tak mnohem větší účinek. U jednotlivých kúr jsou uvedeny počty kapek na 1 kg hmotnosti člověka a den. Délka kúry probíhá po dobu 3–12 týdnů, podle závažnosti onemocnění. Dávkování se obvykle dělí na dvě až tři části a tinktura se užívá před jídlem.

Dosavadní alopatická medicína dosáhla v posledních letech netušeného rozvoje, přesto však přibývá alergií, zhoubných onemocnění a vznikají i nové nemoci. Lidé se tak mnohdy navracejí k přírodní formě léčení a prevenci. Jednou z nich je i gemmoterapie. Léčba přírodní, alternativní, je většinou pomalá a rozhodnout se pro ni musí každý sám, přesto však bude mít i nadále pevné místo při léčení a udržení harmonického stavu člověka.¹²⁷

5.4 Stromy léčivé i mýtické

5.4.1 Bez černý – *Sambucus nigra*

Keřovitý strom opředený pověstmi o skřítcích, který je sídlem bohyně studánek. Staré přísloví našich babiček říká „před bezem smekni“, což souviselo nejen s magií s ním spojovanou, ale i s jeho léčivými účinky. Ty popisuje už Plinius starší v 1. století po Kristu. V léčitelství se používají květy, plody, kůra i listy, dřevo se používá na výrobu píšťal i na australské didgeridoo.¹²⁸ Méně známý je fakt, že se různé části černého bezu používaly v barvířství. Květy dávají různé odstíny žluté a zelené, kůra hnědé a plody fialové barvy.¹²⁹

Květ obsahuje glykosidy,¹³⁰ cholin,¹³¹ organické kyseliny, sacharidy, třísloviny¹³², sliz, saponiny. Květenství bezu černého se obalují v těstíčku a jedí smažené jako tzv.

¹²⁷ Zdrojem je internetový článek: Radek Martl. Gemmoterapie. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

¹²⁸ PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. s. 49-51, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1

¹²⁹ BIDLOVÁ, Věra. *Barvení pomocí rostlin*. Praha: Grada, 2005, ISBN 80-247-1022-6

¹³⁰ Glykosidy jsou stavební látky rostlin, které vytvářejí zásobní součásti v buněčné šťávě

¹³¹ Cholin patří mezi vitaminy skupiny B

¹³² Třísloviny se řadí mezi rostlinné polyfenoly trpké, svíravé či hořké chuti, které srážejí proteiny a dokážou vázat kolagen

kosmatice, vyrábějí se z nich výborné šťávy a limonáda, sušené ve formě nálevu příznivě působí při chřipce, nachlazení a revmatismu, jsou močopudné a podporují pocení. V plodech jsou přítomny organické kyseliny, cukr, třísloviny, silice, hořčiny,¹³³ pentosan, tyrosin,¹³⁴ vitaminy (hlavně A a B) a další látky. Zralé bezinky působí analgeticky zejména při migrénách a posilují imunitu, ale doporučuje se nechat je přejít varem, jinak mohou vyvolávat průjemy a silné zvracení. Obklady z bezového listí výborně působí na pohmožděniny, záněty kloubů a šlach – mám vyzkoušené osobně, a nacpané do myší díry svým nepříjemným pachem údajně vypudí jejího majitele. Čaj z bezového listí reguluje hladinu cukru v krvi.¹³⁵

Přikládám 2 vyzkoušené recepty:

Bezinkový sirup

Do třílitrové sklenice vlijeme 2 litry převařené vychlazené vody a přidáme 20 – 30 květenství černého bezu. Máčíme dva dny, občas promícháme. Přecedíme přes pláténko a přidáme 2 kg cukru a 6 dkg kyseliny citronové. Promícháváme, dokud se cukr nerozpustí, potom slijeme do vypařených lahví, které ještě z důvodu dezinfekce propláchneme troškou rumu. Uchováváme v temnu a chladnu.

Marmeláda ze zralých bezinek

Oprané a okapané plody černého bezu prolisujeme, šťávu přecedíme, odměříme a přelijeme do kastrolu. Přisypeme želírovací cukr podle návodu. Vaříme za stálého míchání a během vaření sbíráme pěnu. Horkou marmeládu plníme do skleniček. Pro vylepšení chuti můžeme při vaření přidat i dvě nastrohaná jablka a trošku skořice.

5.4.2 Borovice lesní – *Pinus sylvestris*

Na severní polokouli roste od polárního kruhu k asi 45 ° severní šířky a na této planetě se vyskytuje již tisíce let. Její dřevo je silně pryskyřičné a výborně hoří, proto bylo odedávna využíváno na louče a pochodně. Hippokrates používal borovicovou pryskyřici k ošetřování ran a vředů. Používala se také k vykuřování, protože zaháněla „zlé duchy“ – kouř má totiž dezinfekční účinky a zabraňuje hnilobě. Chuť borovicové pryskyřice poznáváme i v řeckém víně retsina. Sbírají se zejména pupeny ještě před rozvnutím, nejlépe v dubnu a popíjí se v množství pouze několika lžic denně při kašli a bronchiálním astmatu.¹³⁶

¹³³ Hořčiny jsou rostlinné látky často hořké chuti, které povzbuzují chuť k jídlu a trávení

¹³⁴ Tyrosin je jednou z aminokyselin a je výchozí látkou pro tvorbu nervových přenašečů, napomáhá tedy ke zvýšení mentální aktivity

¹³⁵ JANČA, Jiří; ZENTRICH, Josef. *Herbář léčivých rostlin*, díl 1. Praha: Eminent, 1994, ISBN 80-7281-000-6

¹³⁶ PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. s. 52-56, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1

Vzhledem k vysokému obsahu terpenů¹³⁷ se vnitřní použití nedoporučuje při onemocněních ledvin, protože by je mohly ještě více poškodit. Masti a gely s borovicovou silicí přinášejí uvolnění při revmatických bolestech a působí na regeneraci svalů po fyzické námaze. Dnes se silice využívá nejvíce při aromaterapii, protože je silně antiseptická a usnadňuje vykašlávání a zároveň zlepšuje stav mysli.¹³⁸ Dýchání borovicové silice je zkrátka zdravé a proto se plicní sanatoria stavěla hlavně v borovicových hájích, jak nám o tom píše mimo jiné i Betty MacDonaldová.¹³⁹ Při procházkách po internetu jsem našla velmi zajímavý recept na prostředek proti dráždivému kašli, a tak ho teď šířím dále širokým masám:

Med z borovicových šišek

- 1 litr vody
- 1,25 kg cukru
- 20 borových šišek o velikosti 2–3 cm (sběr v červnu)
- půl lžičky kyseliny citronové

Postup přípravy: Šišky omyjeme a vaříme půl hodiny, poté vodu přecedíme, přidáme cukr a vaříme za občasného míchání do zhoustnutí – zkouší se kapkou na talíři, neměla by se rozlévat.¹⁴⁰

5.4.3 Bříza bělokorá – *Betula pendula*

Nenáročný, odolný strom v Evropě rozšířený „od severu k jihu“. Jejím typickým znakem je bílá kůra, která hoří i mokrá a proto se stala neocenitelným pomocníkem při rozdělávání ohně v přírodě. Bříza je spojená s jarem a s jarními rituály spojenými s Bohyní matkou a plodností.¹⁴¹ Však i v sovětských filmech jsme vidali děvčata laškovně pobíhající po březových hájích, pak je chlapi dohonili a... záběr na koruny bříz a plující oblaka a domysli si, soudruhu! Ale jak v ruských, tak v severských saunách se používají březová košťátka k mrskání a tím lepšímu prokrvení kůže a uvolnění potu, vyrábí se z ní i košťata na zametání, případně létání. Sbírá se kůra, listy a pupeny. Březové listy působí močopudně, užívají se proto zejména při chorobách ledvin a močových cest či při "vodnatelnosti", uplatní se ale také při revmatismu a dně (v čaji či koupeli). Březové pupeny se užívají při zánětu kostí, při odvápnění kostí, harmonizují činnost slinivky a sleziny, pomáhají léčit záněty

¹³⁷ Terpeny jsou organické sloučeniny převážně rostlinného původu, chemického složení (C₅H₈)_n. Historicky sloužily k výrobě terpentýnu

¹³⁸ To momentálně obětavě testuji na sobě při psaní diplomové práce a skutečně - v kombinaci s retsinou je ten svět opravdu nějak růžovější

¹³⁹ MacDONALDOVÁ, Betty. Co život dal a vzal. Praha: Vyšehrad, 1992, ISBN 80-7021-106-7

¹⁴⁰ Zdrojem je internetový článek: Airan Novakova. *Léčivý med malé vyděračky*. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

¹⁴¹ PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. s. 57-59, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1

ledvin.¹⁴² Březová míza je lidovým prostředkem k ošetřování vlasů proti nadměrné tvorbě lupů ale kdysi, pro pobaltské a severské národy, byla i důležitým zdrojem cukru. Zároveň je významným detoxikačním prostředkem a zdrojem vitamínu C a je výborná na pití.

Březový sirup

Nejprve musíme získat březovou mízu. V předjaří, kdy noci jsou ještě mrazivé s teplotou okolo -6° Celsia a kdy teplota za dne už vyskočí na $+2-6^{\circ}$ C, proudí míza ve stromech nejintenzivněji. Do kmene s průměrem 30 cm a výše vyvrtáme díрку o hloubce 3–5 cm cca 150 cm nad zemí. Do ní umístíme hadičku, stačí i dřívko pro nasměrování odkapu mízy, a pod to dáme sběrnou nádobu. Odebíráme cca 10 dnů, za tu dobu bychom měli získat přibližně 20 litrů mízy, aniž bychom ublížili stromu. Pak díрку zamažeme štěpařským voskem. Další a možná jednodušší a šetrnější variantou je uříznout jednu větev o průměru cca 5 cm a pod ní nádobu postavit. Poté mízu vaříme do zhoustnutí za stálého míchání a odebírání pěny. Na výrobu jednoho litru sirupu ovšem potřebujeme asi 100 litrů mízy.¹⁴³

5.4.4 Dub letní – *Quercus robur*

Roste téměř v celé Evropě kromě jejích nejjihnějších částí, u nás v teplejších oblastech. O dubu jako symbolu jsem toho napsala už dost, nicméně ještě přidávám, že podle řeckých bájí byl dub prvním stromem, který byl stvořen. A v báji o lásce stařečků Filemona a Baucis se Filemon promění v dub a Baucis v lípu.¹⁴⁴ Plody dubu – žaludy slouží v zimě jako potrava pro zvěř.

Již naši předkové používali odvar z dubové kůry k léčení zánětů a tlumení bolestí. Třísloviny v ní obsažené dokážou zastavit nejen vnější, ale i vnitřní krvácení. Proto se odvar podával při onemocněních trávicího ústrojí, hemeroidech, krvácení do stěv, silné menstruaci a proti průjmu.¹⁴⁵ Odvar z dubové kůry se podával jako první pomoc při otravách jídlem. Působil ale jen tehdy, dokud se toxické látky nacházely v žaludku. Z usušené kůry se připravuje odvar, jenž má mnohostranné využití – je vhodný ke koupelím, výplachům, obkladům, k omývání hnisajících ran, mokvavých ekzémů, k ošetření spálenin, bércových vředů a hemeroidů. Při přípravě je dubovou kůru nutné 10 minut vařit a poté přecedit. Používá se rovněž jako ústní voda a kloktadlo a dříve i jako přírodní barvivo při barvení přírodních materiálů nahnědo. Kůra se sbírá nejlépe na jaře, ale je možné ji sbírat až do

¹⁴² JANČA, Jiří; ZENTRICH, Josef. *Herbář léčivých rostlin*, díl 1. Praha: Eminent, 1994, ISBN 80-7281-000-6

¹⁴³ Zdrojem je internetový článek: Petr Tryščuk. Březová míza-zdroj cukru. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

¹⁴⁴ MERTLÍK, Rudolf. *Starověké báje a pověsti*. s. 115, Praha: Svoboda, 1968

¹⁴⁵ PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. s. 88, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1

podzimu. Používá se kůra z větví silných asi jako palec, slabé větvičky je možné jenom nalámat. Je možné použít i listy, ale mají menší obsah léčivých látek. Duběnky, které na listech vznikají poté, co na ně žlabatka duběnková naklade vajíčka, jsou dobré na výrobu tinktury proti krvácení dásní a spolu s kůrou se používají jako mořidlo některých žlutých barviv.¹⁴⁶ V době vrcholného středověku byl duběnkový inkoust nejpoužívanějším inkoustem, a tak teď pro zajímavost přikládám návod k jeho výrobě:

Duběnko-železitý inkoust

- duběnka – 30 gramů
- zelená skalice v krystalickém stavu – 20 gramů
- arabská guma¹⁴⁷ – 20 gramů
- voda – 600 gramů

Rozemelte duběnku na jemný prášek a vsypte do misky. Přilijte polovinu vody a nechte máčet. Ve zbytku vody rozpustěte zelenou skalici a gumu. Do této tekutiny přilijte duběnku namočenou ve vodě. Tekutina zčerná a je připravena k okamžitému používání, ale dosáhne maximální intenzity černé barvy, pokud bude pravidelně promíchávána v období následujícího jednoho až dvou měsíců. Po tomto období ji nechte pár dnů usadit, přefiltrujte a nalijte do lahvičky na inkoust. Abyste se vyvarovali tvorbě povlaku, přidejte silný duběnkový extrakt (cca 5% z celkového objemu) a vařte 5 minut. Příliš mnoho zelené skalice způsobí, že inkoust bude rezavě hnědý a může i narušit strukturu papíru. Velké množství duběnky zesvětlí odstín inkoustu, ale učiní ho odolným k vodě a alkoholu.¹⁴⁸

5.4.5 Jalovec obecný – *Juniperus communis*

Roste po celé Evropě, u nás od nížin po nižší horské polohy, ale už spíše vzácně, formou jehličnatého keře či nižšího stromu. Je přísně chráněný. Byl považován za magický keř, neboť chránil před uhranutím, osamělé poutníky před zlými duchy. Používal se jako jiné jehličnany k vykuřování a v období moru se před městy pálily hranice z jalovcového dřeva.

Jeho plody, tzv. jalovčinky, se používají jednak jako koření a jednak jako léčivka. Sbírají se na podzim po dozrání, když mají modrou barvu a používali je již Hippokrates a Galénos. Zevně je nejčastěji používán formou oleje či masti na bolestivé klouby při revmatismu. Nejvýznamnější jsou jeho diuretické a antiseptické účinky, proto je formou nálevu používán k léčbě zánětlivých chorob močových cest, ale ne u lidí, kteří mají nemocné ledviny, a neměl by se užívat dlouhodobě. Je také možné pojídat syrové jalovčinky. Pro své

¹⁴⁶ JANČA, Jiří; ZENTRICH, Josef. *Herbář léčivých rostlin*, díl 1. Praha: Eminent, 1994, ISBN 80-7281-000-6

¹⁴⁷ Arabská guma je pryskyřice získávaná z některých druhů akácií, které rostou v severní Africe, lze ji zakoupit v malířských potřebách

¹⁴⁸ Zdrojem je internetový článek: Petr Tryšćuk. *Psaní na pergamen*. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

antiseptické účinky je využíván při zánětech cest dýchacích i formou aromaterapie, kdy se osvědčuje i jako prostředek na podporu psychiky.¹⁴⁹ Na počátku 17. století v Holandsku zkoušel Dr. Sylvius účinky extraktu lihu a jalovce na pacientech trpících depresemi a účinek byl zřejmě znamenitý, neboť tento přípravek se postupně v různých úpravách masově rozšířil v hospodách. Nejprve pod jménem jalovcová voda a později jako gin,¹⁵⁰ neodmyslitelná součást správné životosprávy všech pirátů a bukanýrů. Recepturu na výrobu Beafeateru se mi sice sehnat nepodařilo, ale příkládám alespoň návod na výrobu české obdoby tohoto medicínálního nápoje, který je zase spojen s členy cechu Hubertova:

Jalovcová pálenka domácí

- 10 kg jalovčinek
- 7,5 kg krystalového cukru
- šťáva z jednoho citronu
- vinné kvasinky
- voda

Příprava:

Nasbíráme jalovčinky – plody jalovce. Plody – bobule – dozrávají až v druhém roce, kdy je sbíráme v době plné zralosti, tedy na podzim druhého roku, když jsou zbarveny domodra.

Nejprve necháme zkvasit rmut. Jalovčinky podrtíme nebo umeleme (stačí masový strojek). Na 10 kg jalovčinek přidáme 7,5 kg cukru a doplníme na 50 litrů vodou. Převaříme, necháme vychladnout, prolisujeme, přidáme citronovou šťávu a sedm až osm balíčků vinných kvasinek. Necháme kvasit v nádobě (soudku nebo demižónu) s kvasnou zátkou asi pět až šest týdnů.

Vykvašený rmut stočíme (přes pláténko) z kalů. Trochu (asi dvě deci) čistého rmutu ponecháme a ostatní destilujeme (asi na čtyřicet až padesát procent. Necháme vychladnout, přidáme dvě deci uchovaného rmutu, lahvejeme. Dobře uzavřené lahve uložíme v chladu a temnu. K pití i k ochucování jídel je nápoj vhodný asi za tři měsíce.

Můžeme uložit také v soudku a nechat asi rok zrát – získáme zajímavou příchut' z dřeva.¹⁵¹

5.4.6 Jeřáb ptačí – *Sorbus aucuparia*

S výjimkou nejjižnějších částí tento listnatý strom roste po celé Evropě, u nás po celém území. Opředený pověstmi o magických kouzlech a schopnostech, objevuje se také ve

¹⁴⁹ PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. s.101-102, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1

¹⁵⁰ Zdrojem je internetový článek: Míra doctor. Mocná přitažlivost G. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

¹⁵¹ Zdrojem je internetový článek: Jalovcová pálenka domácí. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

staroirské hérojské pověsti o Finnovi. Milenci Diarmaid a Gráinne se před Finnem ukryjí v háji posvátných jeřábů Tuatha de Danannů,¹⁵² jejichž jeřabiny omlazují a dávají věčné zdraví a střeží je obr Searbhán.¹⁵³ Staří Irové věřili také na to, že lze navždy uvěznit duši v těle probodnutém kolíkem z jeřábu.

V severogermánské mytologii barva jeho plodů symbolizovala spojení se smrtí, později i ženský princip – žena byla dárkyní života i smrti. Podle pověsti jeřabina zachránila život bohu Thorovi, když přecházel řeku, uklouzl a zachytil se její větve. Jeřáb má svou vílu ochránkyni jménem Pihlajatar.¹⁵⁴

Jeho plody – jeřabiny milují ptáci, takže byly často používány jako návnada pro jejich odchyt. Květy obsahují fytoestrogeny, látky podobné ženským hormonům, proto mají výborné účinky proti klimakterickým a menstruačním potížím a dopomáhají k vyladění hormonální hladiny v organismu. Jeřabiny mají vysoký obsah vitamínu C, dále obsahují železo, vápník a jód, jsou mírně projímavé a močopudné, podporují vylučování žluči. Pro přirozený obsah cukru sorbitu jsou doporučovány jako sladidlo pro diabetiky. Používají se jako prostředek k vyplavování písku z močových cest a jako prostředek regulující činnost střev, účinně působí i na revma. Podávají se ve formě výluhu po cca 6-hodinovém louhování nebo odvaru – vařit 2 minuty a pak ještě 10 minut louhovat. Nedoporučuje se ve větším množství konzumovat syrové plody, protože mohou způsobit lehčí otravu. Tyto nežádoucí účinky však ztrácejí sušením a tepelným zpracováním.¹⁵⁵

Jeřabinová marmeláda s jablky

Očištěné kuličky jeřabin dáme tak na 2 dny do mrazáku, aby ztratily hořkost. Je možné je také nasbírat až po prvním mrazíku, ale ptáci mohou být rychlejší. Potom je spolu s nastrouhanými jablky v poměru jeřabiny – jablka 2:1 dáme do pekáče a pečeme, až se obojí částečně rozvaří. Pak přidáme cukr podle chuti – nejlépe hnědý a trošku kyseliny citronové, horké plníme do vymytých skleniček. Marmeláda je výborná místo majonézy ke smaženým pokrmům.

5.4.7 Jírovec maďal (koňský kaštan) – *Aesculus hippocastanum*

Jírovec, lidově řečený kaštan, je původem z jihovýchodní Evropy, ale u nás už jako zcela zdomácněl. Koňský se prý nazývá podle toho, že v Turecku, odkud sem byl dovezen, jím krmili koně. V období válek lidé míchali pšeničnou mouku s moukou, kterou vyráběli

¹⁵² Děti podsvětí bohyně Danu byli napůl lidé, napůl bohové

¹⁵³ SEC, Ivan. *Keltské mýty a legendy*. s. 205, Brno: Jana Pastušková – KOALA, 2004, ISBN 80-903520-2-2

¹⁵⁴ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. s. 213, Praha: Nakladatelství Libri, 1999, ISSN 80-85983-91-5

¹⁵⁵ JANČA, Jiří; ZENTRICH, Josef. *Herbář léčivých rostlin*, díl 2. Praha: Eminent, 1994, ISBN 80-7281-000-6

právě z koňských kaštanů, protože mají vysoký obsah škrobu a jsou velmi výživné. Obsahují ovšem také vyšší množství jedovatých saponinů, kterých se musí před konzumací zbavit. V lidovém léčitelství se doporučuje nosit kaštan v kapse a žmoulat ho, protože odebírá špatnou energii. Za první světové války je prý u sebe často nosili pěšáci, aby tolik netrpěli bolestmi nohou. Proti bolestem hlavy, páteře či nohou si máme dát plátěný sáček s kaštany do postele, po nějaké době by měly být scvrklé a uvnitř černé, to se pak vyhodí a nahradí novými.¹⁵⁶ Jírovec je jedním z nejdůležitějších prostředků pro léčení žilních chorob, aplikuje se ve formě tinktury, ale pro jeho toxické účinky by měl být podáván s delšími přestávkami a nedoporučuje se dětem, těhotným a kojícím ženám. Dávkování obvykle 3× denně v poměru 1 kapka na 25 kg tělesné hmotnosti, užívat 2 měsíce s následnou měsíční přestávkou. Zevně je výborným prostředkem pro masáže unavených končetin, na otoky a bércové vředy.¹⁵⁷

Na závěr je nutno podtrhnout další blahodárné působení jírovce, o němž se lidové léčitelství bůhvíproč nezmiňuje. Mnoho zahrádek našich lidových restaurací je postaveno v přívětivém stínu těchto listnatých stromů. Tudiž má jírovec i svou nezadatelnou funkci relaxační, v době květu spojenou i s aromaterapií. Podle času relaxací stráveného může mít i nepřímo funkci pročišťující, neboť jak pravil klasik Bohumil Hrabal: „*To zas bude v álejích nablito.*“¹⁵⁸

Pokud se doba relaxace protáhne až do podzimu, je možno pod stromem nasbírat kaštánky, donést je domů dětem na výrobu různých zvířátek a figurek a tím podpořit rozvoj malé osobnosti, její imaginaci a kreativitu. Nehledě na radost, kterou děti budou mít z příchodu tatínka či maminky po jejich několikaměsíční nepřítomnosti. Nežádoucí by ovšem byla případná funkce mimetická ve chvíli, kdyby děti začaly své relaxující se rodiče napodobovat ve věku příliš nízkém a v intervalech rodičům konkurujícím. Vzhledem ke schopnosti kaštanů odstraňovat bolesti hlavy může jírovec hrát i velice významnou roli v oblasti manželského soužití. Ale dosti filosofování, přidávám jeden **kaštanový recept na přežití**:

Nasbírané kaštany oloupeme, nakrájíme, dáme do kotlíku a zalijeme vodou. Třením dvou dřev rozděláme oheň za pomoci březové kůry a dáme vařit.¹⁵⁹ Vaříme asi 10 minut, pak vodu vylijeme (ne na oheň!), zalijeme novou, tento postup opakujeme asi 5×, dokud se kaštany nezbaví hořkosti, a můžeme jíst. Stejným způsobem si můžeme připravit i žaludy. Severoameričtí indiáni na to šli jinak: vykopali jámu, do ní nandali rozpálené kameny, na ně

¹⁵⁶ PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. s. 122-123, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1

¹⁵⁷ Zdrojem je internetový fotoherbář: Botanika Wendys. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

¹⁵⁸ Pozn.aut. Tyto aleje mohou být samozřejmě také kaštanové

¹⁵⁹ SETON, Ernest Thompson. *Knihy lesní moudrosti*. Praha: Olympia, 1991, ISBN 80-7033-084-8

vysypali kaštiny a pak nasypali horký popel a pokryli větvemi. Takto kaštiny upražili a podusili zároveň. Po vychladnutí kaštiny oloupali, podrtili najemno a pak nechali několik dní vymývat tekoucí vodou. Nakonec sušili na slunci a z výsledné mouky pak vyráběli placky nebo kaše.

5.4.8 Lípa – *Tilia*

Lípa je rozšířena v celém mírném pásmu severní polokoule, u nás po území do cca 900 m n.m. Hovořila jsem o ní již v části o Slovanech, dodala bych ještě, že lipové lýko se pro svou pružnost a ohebnost od pradávna používalo i na výrobu oděvů, rohoží a různých hospodářských i domácích doplňků a bájná Přemyslova lýčená mošna a střevíce byly tedy s největší pravděpodobností z lýka lipového.

Lípa je významným medonosným stromem a v lidovém léčitelství je vysoce ceněná. Jako droga se sbírá květ včetně listenu. Je velmi oblíbeným prostředkem na kašel a nachlazení, působí potopudně, močopudně a žlučopudně. Používá se nejčastěji ve směsi s černým bezem a hluchavkou na nemoci dýchacího ústrojí, dále při potížích s ledvinami a močového měchýře nebo špatné funkci žlučníku. Listy spařené vodou a smíchané s vínem se používají jako obklady při popáleninách a svalových křečích.¹⁶⁰ Také včelí med z lipového květu je vysoce ceněný, jako alternativu můžeme zvolit tento recept:

Med z květů lípy

- 1/2 kg lipových květů (sušené nebo čerstvé)
- 4 kávové lžičky kyseliny citronové
- 2,5 kg cukru
- 4 litry vody

Přebrané květy i s květním lístkem namočíme do čtyř litrů vody s kyselinou citronovou, necháme 24 až 30 hodin louhovat, pak scedíme přes plátno a přivedeme k varu, do vařící směsi přidáváme cukr a za občasného promíchání vaříme do zhoustnutí. Objem směsi se vyvaří asi tak na polovinu. Tímto získáme zhruba 2 až 2,5 kg velmi dobrého medu.¹⁶¹

5.4.9 Olše lepkavá – *Alnus glutinosa*

Listnaté, opadavé stromy, rostou téměř po celé Evropě, u nás v podhůří i horách. Díky tomu, že rostou zejména v močálovitých oblastech, byly v lidových pověrách spojovány s různým lesním neřádstvem jako hejkaly či bludičkami, byly považovány za domov duchů a čarodějnic s červenými vlasy – to podle barvy olšového dřeva. Po skácení nebo poranění ze

¹⁶⁰ JANČA, Jiří; ZENTRICH, Josef. *Herbář léčivých rostlin*, díl 3. Praha: Eminent, 1994, ISBN 80-7281-000-6

¹⁶¹ Zdrojem je internetový článek: Vladimír Bárta. Med z květů lípy. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

stromu vytéká červená míza, prý krvavé slzy strážkyně potoků, proto bylo např. v Irsku zakázáno olše kácet.¹⁶² Durynk z našich pověstí se po vraždě malého Vlastislavova syna oběsil na olši.

Sbírá se kůra a listy v dubnu až květnu. Dvě minuty povařený odvar se pije při nachlazení nebo zánětu horních cest dýchacích, při zánětu mandlí kloktáme. Tinktura z kůry působí proti stafylokokům a patogenním kmenům bakterie *Escherichia coli*, které vyvolávají např. záněty močového měchýře. Rozmačkané čerstvé listy hojí vředy a popraskané bradavky žen při kojení.¹⁶³

Protože se mi nepodařilo najít žádný zajímavý recept z olše, kromě receptu na kuře na paprice paní Mirky z Olší u Tábora,¹⁶⁴ přikládám alespoň návod na přípravu tinktury, který můžeme použít u jakýchkoli bylin:

Tinktura

Bylinky, v tomto případě olšovou kůru, nasypeme do zavařovací sklenice, zalijeme 60% lihem – já používám příslušně naředěný kvasný líh, sklenici uzavřeme a necháme na teplém tmavém místě 3 týdny macerovat, každý den protřepáváme. Potom precedíme přes plátýnko nebo filtrační papír, doředíme na 45 – 50% alkoholu a přelijeme nejlépe do lékovek s kapátkem.

5.4.10 Ořešák královský – *Juglans regia*

Ořešák přivezli Řekové ze střední Asie, Římané pak jeho pěstování postupně rozšířili po celé Evropě. Ořešáky jsou citlivé na mráz a nemají rády písčitou půdu, v takových oblastech se jim tedy u nás nedaří. Jeho plody známe jako vlašské ořechy – zřejmě po těch Římanech¹⁶⁵ – a jsou velice výživné. Obsahují asi 70% tuků, které v sobě mají velice zdravé nenasycené mastné kyseliny, a 18% bílkovin. Listí, kůra a nezralé plody se využívají v přírodním barvířství, barví nahnědo. V červnu se sbírají listy, v srpnu zelené oplodí. Sušené se používá formou kloktadla při zánětech v dutině ústní, zejména proti stafylokokům, ve formě odvaru při zánětu tlustého střeva nebo konečníku, dále při onemocnění jater, ledvin či močového měchýře, při gynekologických potížích formou sedací koupele. Odvar z listů ořešáku se dříve používal k odpuzování hmyzu, v barvířství byl ořešák používán k barvení na žluté až hnědé odstíny.¹⁶⁶ Přikládám rodinný recept na další medicínální nápoj, tentokrát na obtíže žaludeční:

¹⁶² PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. s. 143, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1

¹⁶³ JANČA, Jiří; ZENTRICH, Josef. *Herbář léčivých rostlin*, díl 3. Praha: Eminent, 1994, ISBN 80-7281-000-6

¹⁶⁴ Pro obdivovatelky pana Babici viz <http://tv.nova.cz/clanek/novinky/babicovy-dobroty-kure-na-paprice.html>

¹⁶⁵ Staré české označení pro Itala bylo Vlach

¹⁶⁶ PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. s. 148, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1

Dědova ořechovka

- 20–30 zelených vlašských ořechů (trhaných koncem června až začátkem července)
- 250–300 g cukru – možná je lepší cukr svařit s trochou vody na sirup
- 50 g puškvorce
- kůra ze 2 pomerančů
- 1 l žitné nebo 40% lihu
- kousek skořice

Ořechy nakrájíme na čtvrtky (pracujeme v rukavicích, protože silně barví), vložíme je do připravené lihoviny, přidáme cukr, puškvorec, pomerančovou kůru, skořici, láhev zavřeme a necháme 2–3 týdny stát na slunci. Pak procedíme, přelijeme do láhví a necháme ještě nějakou dobu odležet.

5.4.11 Tis červený – *Taxus baccata*

Tento jehličnan se na naší planetě vyskytuje již 200 miliónů let, v Evropě je nyní považován za silně ohrožený až vymírající druh. Ve volné přírodě se u nás vyskytuje už velmi zřídka, bývá uměle vysazován v parcích a zahradách. Jeho ohrožení spočívá i v tom, že semeno velice dlouho klíčí a strom poprvé kvete až po 25 letech. Umělá výsadba se proto řeší řízkováním. Tis roste velmi pomalu, na druhou stranu je skutečně dlouhověký. Nejstarší známý tis "Fortingall Yew" roste ve Fortingallu ve Skotsku a je odhadem více než 3 000 let starý. Prý se pod ním narodil Pilát Pontský. Nejstarší tis v Praze se nachází v rajském dvoře františkánského kláštera u kostela P. Marie Sněžné a jeho stáří se odhaduje na 400 let.

Tisové dřevo je velmi tvrdé a zároveň pružné a v minulosti se z něj vyráběly ty nejlepší luky – i luky Robina Hooda a jeho družiny byly tisové a Robin sám byl prý pod tisem pochován. A ta minulost je opravdu dávná, u odhadem 5 300 let staré mumie pravěkého muže Ötziho, nalezeného v alpském ledovci, ležela sekera s tisovým topůrkem a tisový luk. Vůbec nejstarším nalezeným tisovým artefaktem je tisové kopí staré asi 50 tisíc let. Masové zpracovávání tisového dřeva na zbraně bylo i příčinou, že tis byl téměř vyhuben už ve středověku. Tis byl různými kulturami spojován se smrtí a zároveň s životem. Tento kult je dán i jeho jedovatostí, která se kromě červených semenných míšků a dřeva týká celé rostliny, podotýkám i včetně semene, které se v místních nachází. Staří Řekové ho chápali jako bránu do podsvětí a je atributem bohyní pomsty a kletby Erínyí. V keltské mytologii byl

symbolem smrti a znovuzrození a podle Plútarcha jedem z tisů Keltové napouštěli hroty šípů. Tis se velmi často sázel na hřbitovech.¹⁶⁷

V lidovém léčitelství byl tis využíván jako prostředek proti hadímu uštknutí a vzteklině a zejména jako přípravek vyvolávající potrat. Od konce 20. století se z jedovatého alkaloidu taxinu vyrábějí cytostatika na léčbu karcinomu prsu, plic, prostaty a vaječníků.

V lidovém travičství byl tis jednou z oblíbených bylinek, protože jeho jed se velmi rychle vstřebává z trávicího ústrojí, a proto nepomáhá výplach žaludku. Smrt nastává i během několika minut zástavou srdce a obrnou.¹⁶⁸ Zájemce o tisový receptík s jejich případnými dotazy tímto odkazují na pana Williama Shakespeara a jeho magicko-psychologicky laděnou práci s travičskou tematikou, poprvé publikovanou v roce 1606 a veskrze známou pod názvem Macbeth.

5.4.12 Topol osika – *Populus tremula*

Až 30 m vysoký listnatý opadavý strom rostoucí kromě Španělska po celé Evropě, u nás do nadmořské výšky 1400 m n.m. Jako o léčivce se o topolu zmiňuje již Plinius starší a v římské mytologii byl zasvěcen Herkulovi. Staří Keltové prý dávali pít odvar z topolových větviček svým dětem, aby rychle rostly. V léčitelství se využívají všechny druhy topolů, sbírají se zejména pupeny brzy na jaře před jejich rozvinutím, tj. podle počasí od konce února do dubna, suší se rychle při teplotě 40 °C. Kůra se sbírá na podzim. Droga působí močopudně, snižuje horečku, zároveň působí dezinfekčně, analgeticky a protizánětlivě.¹⁶⁹

Přikládám recept na mast našeho předního bylináře J. A. Zentricha, která je směřována na jednu významnou a rázovitým českým lidem v různých varietách často používanou část těla. Jako vegetarián si vepřové sádlo dovoluji nahradit za studena lisovaným olivovým olejem, což pan Zentrich samozřejmě připouští:

Zentrichova mast na hemoroidy

- 10 g topolových pupenů
- 10 g práškované lískové kůry
- 10 g lanolinu
- 25 g olivového oleje
- 5 g včelího vosku

Pupeny topolu rozdrtíme a spolu s práškem z lískové kůry vložíme do olivového oleje zahřátého ve vodní lázni. Ve vodní lázni dále zahříváme 10 minut, mícháme, nesmí se vařit.

¹⁶⁷ Zdrojem jsou internetové stránky společnosti PROSTOR - architektura, interiér, design: Tis červený, viz oddíl Citované odkazy z internetu

¹⁶⁸ Zdrojem je internetový článek: Josef Stacho a kol. Tis červený. Viz oddíl Citované odkazy na internetu

¹⁶⁹ PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. s. 158-160, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1

Pak odstavíme, necháme ztuhnout, uložíme do ledničky, druhý den opět zahříváme ve vodní lázni, teprve poté přecedíme a naplníme do krabiček. Uchováváme v lednici.¹⁷⁰

5.4.13 Vrba bílá – *Salix alba*

Tento vlhkomilný opadavý strom roste na severní polokouli v mírném až subarktickém pásmu, u nás v nížinách a pahorkatinách, v lužních lesích, na březích a náspech. Říká se jí „sestra vod“ a v mytologiích je vrba symbolem věčného koloběhu a bytí, neboť i po naprostém ořezání opět velice rychle obrůstá. Vystupuje v mnoha pohádkách a příbězích, sedávají na ní vodníci, tančí kolem ní víly a divoženky, bývají s ní spojeny životy lidí a v některých příbězích vrby neblaze prosluly jako pěkné drbny, které neudrží jazyk za zuby a řeknou všechno, s čím se jim kdo svěří. Co se dá dělat, jsou zasvěceny ženám a bohyním.

Používá se kůra z 2 – 3letých větví sloupaná od března nejpozději do poloviny dubna a rychle usušená. Obsahuje salicin, který je velmi podobný synteticky vyráběnému acylpyrinu, takže by ji neměli používat lidé s vředovými chorobami a těhotné ženy. Na horečku a nachlazení připravujeme odvar ze lžičky sušené kůry na 250 ml vody, vaříme 5–10 minut, necháme chvíli odstát, scedíme, osladíme medem a každé 2 hodiny bereme jednu lžici. Ovšem i po oslazení je čaj dosti hořký. Na vnější použití vaříme 50 g kůry v 0,5 l vody asi 15 minut. Pak necháme dalších 15 minut odstát a přecedíme. Zevně se vrbová kůra používá na hnisavé rány, plísňové infekce, lupy a akné.¹⁷¹ Vrbová kůra údajně snižuje i sexuální aktivitu, z opačného ranku se mi v oblasti u nás rostoucích stromů bohužel nic podobného najít nepodařilo. Snad jen ten jírovec. Marně jsem hledala i nějaký zajímavý recept, a tak alespoň nabízím recept mnoha generacemi vyzkoušený a osvědčený:

Léčivá vrbová kůra na zlobivé haranty, potažmo manžele či jiné neřádstvo

Potřebujeme:

- 1× vrbu jakékoli velikosti
- 1× nůž nejlépe zavírací, leč podle posledních výzkumů a důsledného marketingu bude nejlépe použit nůž keramický, protože řezem tímto nožem nedochází ke ztrátám účinných látek

Postup:

Najdeme si vrbu a pomocí nože uřízneme pěkný proutek. Tuto fázi doporučuji provést preventivně, neboť marným hledáním stromu může dojít ke zbytečné časové prodlevě, během níž harant bude mít dostatek času na nalezení vhodného úkrytu, a kromě toho hrozí, že nám mezitím poklesne hladina adrenalinu v krvi. Proutek je praktické

¹⁷⁰ JANČA, Jiří; ZENTRICH, Josef. *Herbář léčivých rostlin*, díl 5. Praha: Eminent, 1994, ISBN 80-7281-000-6

¹⁷¹ tamtéž

uchovávat ve vlhku, aby neseschl a v kritickém okamžiku se nezlomil. Potom popadneme neřáda a několikrát mu proutek s patřičnou kadencí umístíme na místo, kde obvykle sedává. Tím nemám na mysli prostor před televizí, počítačem či ledničkou, leč bystrý čtenář jistě pochopí. Tato kůra bývá zpravidla mnohem účinnější než jakékoli verbální projevy, ale teď, v době zvýšené ochrany práv dítěte, je prozíravé provádět ji v soukromí domova.¹⁷² Při nedostatku či nedosažitelnosti vrb je vhodnou alternativou proutek lísky obecné – *Coryllus avellana*.

Fortelnější dámy mohou tuto kůru zkusit provádět i na manželích, zde však, bohužel, zpravidla bývá třeba mnohem důraznějších prostředků, viz stať o tisu.¹⁷³ Někdo vrbovou kůru uplatňuje i u neposlušných psů, ale tam většinou funguje docela obyčejná domluva.

5.4.14 Jabloň a symbol jablka

Jabloň – *Malus* se svými plody je snad nejrozšířenějším stromem ve všech mýtech, bájích, pohádkách a tradicích různých kultur. A tak začnu hned tím, co většinu z nás při vyslovení slova jablko napadne – jablko hříchu.

Strom poznání dobrého i zlého, ze kterého pojedli Adam s Evou, je v křesťanské tradici většinou zpodobňován jako jabloň. Ovšem například slavný židovský učenec Raši jako hlavní a nejvýznamnější komentátor Tanachu¹⁷⁴ se domnívá, že šlo o fíkovník, jehož listem se Adam s Evou potom zakryli.¹⁷⁵ Ze svého skromného hlediska si při vši úctě dovoluji namítnout, že by to bylo možné jen v případě, kdyby naši prarodiče pojedli pouze střídmě. Větší množství čerstvých fíků má totiž jistý vliv na peristaltiku střev, přičemž se následně také hodí listy fíkovníku, ovšem touha rozmnožovací je při tom značně potlačena, ne-li úplně znemožněna. A potom bůhví jak by to s lidstvem vlastně dopadlo.

Vzhledem k tomu, že většina badatelů se domnívá, že zahrada Eden se nacházela na území bývalé Mezopotámie, kde z botanického hlediska rozhodně nebyly podmínky pro pěstování jabloní, tak to jablko asi opravdu nebylo. Genesis hovoří obecně o ovoci ze stromu poznání. Ale síla legendy je častokrát a naštěstí větší síly vědy, a tak v křesťanském světě mýtus o jablku hříchu přetrvává navěky. Vždyť i vystupující ohryzek na mužském krku se

¹⁷² O možných důsledcích provádění této kůry na veřejnosti je možné se dočíst stránkách Dětského krizového centra <http://www.dkc.cz/>, ale zejména doporučuji stránky <http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/home.asp?idk=393> kde někdo, kdo má zřejmě doma děti, umístil i krizovou linku pro rodiče

¹⁷³ Pak ovšem odkazuji na trestní zákon č. 140/1961 Sb., část první, hlava V. *Trestní sankce*, případně část druhá, hlava VII. *Trestné činy proti životu a zdraví*

¹⁷⁴ Akronym, jímž se v židovství označují posvátné spisy, které jsou součástí Bible. Zkratka je vytvořena ze tří hebrejských ekvivalentů pro tři části Bible: Tóru, Proroky a Spisy – T, N, K (Ch). V křesťanském pojetí Starý zákon

¹⁷⁵ TYDLITÁTOVÁ, Věra. Stromy ve starozákonní tradici. str. 109, Středokluky: Zdeněk Susa, 2008, ISBN 978-80-86057-47-7

nazývá Adamovo jablko a jabloně se často objevují na genealogických vyobrazeních jako strom života.

Další slavným jablkem je jablko sváru. Toto slovní spojení se stalo symbolem pro neshody, spory ba přímo nepřátelství. Pochází z řecké mytologie, kdy bohyně sporů a rivality Eris nebyla pozvána na svatbu matky nejslavnějšího hrdiny trojské války Achillea bohyně Thetis se smrtelníkem králem Peleem. Eris jako akt pomsty hodila do svatební síně zlaté jablko ze zahrady Hesperidek s nápisem „té nejkrásnější“. O tento titul se přely nejvyšší řecká bohyně Héra, bohyně moudrosti a vítězství Athéna a bohyně lásky Afrodita. O rozsouzení požádaly trojského prince Parida a protože Afrodita mu slíbila nejkrásnější ženu světa, Paridův soud vyhrála. Paris potom unesl krásnou Helenu, manželku krále Meneláa a Řekové vstoupili s Trójou do války, která trvala 10 let a skončila vítězstvím Řeků.

Zlatá jablka ze zahrady Hesperidek, dcer titána Atlanta, vystupují i v další řecké báji o Héraklovi. V zahradě Hesperidek roste strom se zlatými jablky nesmrtelnosti, který dostala bohyně Héra jako svatební dar od bohyně Gaie. Zahradu střeží stohlavý drak Ládón, aby jablka neujídaly ani Hesperidky. Hérakles za pomoci Atlanta tři jablka získá, bohyně Athéna je pak vrátí zpět do zahrady.

Pro Kelty byla jabloň symbolem umění a poezie, čistoty a mateřství, ale zároveň i zásvěti. Ve starověkém irském právu bylo úmyslné pokácení jabloně trestáno smrtí. Připodobňovali ji k ženě, je symbolem plodnosti – jabloňové dřevo Keltové často pálili při obřadech plodnosti a zimních svátcích, pro zajištění jarní úrody i zdravé rodiny. Jablka pak sloužila i druidům při mystériích. Jako symbol nesmrtelnosti a věčného života jabloň vystupuje také v artušovských legendách. Artuš je po poslední bitvě vílami převezen na ostrov Avalon, jehož název je odvozen od jablka. Posvátné jabloně – stromy života zde střeží osm kněžek pod vedením Morgany la Fey.¹⁷⁶ Artuš se tu léčí ze svých zranění, aby pak jednou mohl pomoci Británii ve chvíli, až jí bude nejhůře, což je jistou analogií pověsti o blanických rytířích.¹⁷⁷

Podobně jako v Paridově soudu čtyři panny navštíví rytíře kulatého stolu Lancelota du Lac (Lancelot z jezera) spícího pod jabloní, aby rozhodl, která z nich je nejkrásnější. Lancelotova volba také v konečném důsledku vede k válce a k smrti Artuše.

V irském mýtickém příběhu „Branova plavba“ je stříbrná jabloňová větvička s květy pozvánkou do zásvěti – na ostrov Tir Na Mban neboli „země žen“. Bran se svými druhy na

¹⁷⁶ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. s. 28-29, Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 807277-066-7

¹⁷⁷ Podrobné zpracování pověsti o hoře Blaník a organizaci života v ní: SMOLJAK, Ladislav; SVĚRÁK, Zdeněk: Blaník, premiéra 16.5.1990

ostrově stráví rok ve slasti a radovánkách. Po návratu domů však zjistí, že čas v „zemi žen“ plynul mnohem pomaleji a oni se pro Iry zatím stali jen postavami ze starých pověstí.¹⁷⁸ Podobný motiv můžeme vystopovat např. v pohádce Boženy Němcové „Jak Jaromil k štěstí přišel“.¹⁷⁹

A v dalším irském příběhu písemně zpracovaném pravděpodobně v 6. století hrdina Mael Dúin brázdí se svými druhy oceán, aby pomstil smrt svého otce. Navštívili celkem 31 ostrov, kde na jednom z nich rostla jabloň, z jejíž tří jablek se živili čtyřicet dnů. Na dalším ostrově byla rozpálená země tak, že se na ni nedalo vstoupit, rostla tu jabloň se zlatými jablky, kterými se sytili ptáci, a žily tady rudé svině, jež se na noc ukrývaly pod zem a zahřívaly ji.¹⁸⁰ Další analogie, kterou nacházíme v např. Erbenově pohádce Pták ohnivák a liška Ryška.

Jablka nesmrtelnosti se také nacházejí v jasanové truhle germánské bohyně úrody Idunn a jsou i jejím atributem. Pojídají je germánští bohové, aby si zachovali věčnou mladost. Potom však bůh Loki¹⁸¹ vyláká Idunn i s jejími jablky ze země bohů Ásgardu ven, kde ji unese bůh-obr Tjazi v podobě orla. Bohové začnou bez zázračných jablek stárnout, zjistí, co Loki udělal, a pohrozí mu smrtí, pokud vše nenapraví. Loki v sokolím rouše bohyně Freyji¹⁸² doletí do Tjaziho obydlí, změní Idunn v ořech a v zobáku ji odnese zpět do Ásgardu.¹⁸³

Dalším slavným jablkem je to, díky kterému byla údajně objevena teorie gravitace. V Newtonově rodišti Woolsthorpu si zájemci mohou zakoupit i zaručeně pravé štěpy z Newtonovy jabloně, která byla prý roku 1814 vyvrácena vichřicí.¹⁸⁴

A samozřejmě nechci pominout ani otrávené jablko, do něhož si kousla Sněhurka, a nebo jablko, které princeznám pomáhá vyvolit si správného ženicha, k němuž se zakutálí. Také jednou z regálií je královské jablko jako symbol moci a vlády nad světem.

Jablko je také námětem mnoha lidových písní – „měla babka čtyři jabka...“ nebo „koulelo se koulelo červené jablíčko..“ a zároveň proniklo do lidových názvů některých

¹⁷⁸ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. s. 142, Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 807277-066-7

¹⁷⁹ NĚMCOVÁ, Božena. *Princezna se zlatou hvězdou na čele*.s. 156, Praha: Albatros, 1982

¹⁸⁰ SEC, Ivan. *Keltské mýty a legendy*. str. 77-119, Brno: Jana Pastušková – KOALA, 2004, ISBN 80-903520-2-2

¹⁸¹ Rozporuplný bůh germánské mytologie, nejčastěji spojovaný se zlem, sehrává zápornou roli i při konci světa Ragnaröku

¹⁸² Bohyně nespoutané plodnosti, v každé bitvě jí patřila polovina padlých bojovníků, kteří pak zasedali k hostině v její síni Fólkvang

¹⁸³ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. s. 115-116, Praha: Nakladatelství Libri, 1999, ISSN 80-85983-91-5

¹⁸⁴ KOLÁŘ, Jaroslav. *Historie fyziky ve vztahu k vyučování fyziky na 2. stupni*. Brno, 2009. 78 str. Diplomová práce na Pedagogické fakultě Masarykovy university Brno. Vedoucí práce doc. RNDr. Petr Sládek, CSc.

bylin, pro zajímavost některá uvádím: rajče jedlé – rajská jablíčka, jablka lásky, jablka milosti, jablíčko maorské; jedovaný durman obecný – jablko bodlavé, jablko cikánské, jablko ďáblovo, jablko chlupaté, jablko ježkovo, jablko panenské, jablko sviňské, jablko vlčí, jablko trnové; kdoule obecná – jablko kydónijské, jablíčko kdoulové, brambory – jablka zemská (zemáky, zemčata).¹⁸⁵

Jabloň si své uznání vydobyla kromě jiného i díky dlouhé době skladovatelnosti svých plodů, což bylo pro naše předky důležitým aspektem z pohledu přežití zimních měsíců. I proto se stala symbolem života, na vánoce si rozkrajujeme jablko, abychom viděli, zda budeme dlouho žít. Jablka jsou zdrojem pektinů, minerálů, např. železa a draslíku, vitamínů A, E a C – dvě jablka denně stačí k pokrytí denní potřeby vitamínu C. Napomáhají k detoxikaci organismu, zlepšují trávení a zastavují průjmy. Působí močopudně, proto se doporučují při revmatismu, nemocích močového měchýře, ledvin a dně. Jablko snižuje obsah cholesterolu i vysoký krevní tlak, v kombinaci s medem je významným pomocníkem při léčbě srdečních chorob. Čaj z jablečných slupek je dobrý na nervy a nachlazení a díky obsahu ovocných kyselin jablko čistí pleť.¹⁸⁶

Přikládám recept na klasiku, kde se blahodárné účinky jablek mísí se srovnatelně blahodárnými účinky „tekutého chleba českého lidu“:

Jablečný závin z pivního těsta

na těsto

- 1 hladká mouka
- 1 Hera
- 1 láhev piva

náplň

- jablka
- hrozinky
- nasekané ořechy
- skořicový cukr
- citrónová kůra

Mouku vsypeme do kuchyňského robotu, přidáme pokrájenou Heru a vše zalijeme pivem. Pustíme robota a zatím oloupeme a nahrubo nastrouháme nebo na tenké plátky pokrájíme jablka. Hotové těsto vyjmeme z robotu, rozdělíme na třetiny a dvě třetiny zabalené ve fólii dáme do mrazáku na příště. Zbývající třetinu rozdělíme na 2 části, které rozválíme,

¹⁸⁵ RYSTONOVÁ, Ida. Průvodce lidovými názvy rostlin. Praha: Academia, 2007, ISBN 80-85255-52-0

¹⁸⁶ PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. s. 99-100, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1

naklademe na ně jablka, posypeme ořechy, hrozinkami, které jsme den předem namočili do rumu, postrouháme citrónovou kůrou a posypeme skořicovým cukrem. Zavineme a dáme péct do středně vyhřáté trouby.

6. Památné stromy

6.1 Historie

Staré stromy a posvátné háje jako symboly kultu byly uctívány a proto chráněny od dávných dob.

Ochrana stromů ve středověku souvisela úzce s péčí o lesy. Jedním z nejstarších zachovaných předpisů o hospodaření v lese a trestech za jeho poškozování je „Právo českého knížete Konráda Oty“ asi z roku 1189, tresty za neoprávněné porážení stromů najdeme i v Městském právu jihlavském a v Knize starého pána z Rosenberka asi z roku 1360¹⁸⁷. Také Karel IV. se ve svém návrhu Majestas Carolina zabývá ochranou lesů v kapitolách 49 – 56:

49 – stanoví právo lesní v království Českém „*O praviech lesuov našich královstvie Českého*“, které jsou svou hustotou „*dřevie divúci vysokosti*“ v mnohých zemích světa proslaveny. Uvádí „*obyčej starý*“, který zaručuje, že pře o hranici lesa mezi jednotlivými majiteli budou spravedlivě rozhodnuty a nikomu nebude škoda činěna, ani lesa ničeno;

50 – brojí se „*proti lesuov rúbaniu*“, neboť „*nepoškrvněné věčně je míti chtiec*“ přikazuje král, aby žádný hajný, lovčí či jiná osoba je kácet nedovoloval ani sám nekácel či neprodával, „*toliko suš aneb což by větrem padlo.*“ Na vše ostatní musí být povolení listem královským. Kdož by se proti tomu *provinil* „*utětie ruky pravé, ješto jí pomoc největší jměl z úmysla zhřešiti*“ a majetek takového služebníka propadne královské pokladně;

51 – určuje právní řízení, kdyby hajní nebo lovčí někomu podezřelému z lesního pychu vzali vůz a koně (nutnost přísahy, v případě viny majetek propadne králi);

52 – označuje, jak se rozřeší spor o meze a hranice lesní;

53 – zvláštní nařízení týkající se zrušených lesů, jejichž pozemky stále patří královské koruně: takové pozemky je nutno nově vysazovat;

54 – Přísně hrozí se hajným a všem, kdož by se proti ochraně lesů provinili. Pokuta dnes neuvěřitelná proti těm, kdož ustanovení, kteráž „*k zachování lesuov našich královských sme pilně učinili (...): Za právo činíme, aby nižádný čas (...)* a pro žádnú věc kor lúpati v nich nesměl (...) Kdož by tomu učinil, bude-li hajný, ruka pravá bud' jemu odřena a zbožie všeccko, kteréž jest od nás za službu odstrahovanie lesuov držal, bud' do komory naše obráceno.

¹⁸⁷ REŠ, Bohumil. Památné stromy. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, 1998, ISBN 978-80-87051-39-9

Pakli byl jiný který člověk, odřením ruky pravé pokutu toliko má trpěti. “ Trest žháři – „kdo by oheň kladl nebo klásti kázal v lesích našich, v dřeví neb kořeny jejich, ohněm až do skonání života pálen má býti... “;

56 – *„Proti těm, ješto stromy rúbajú neb drva v lesích“, nebo těm „že by porúbaná proti sposobu ustanovení našeho vyvozil vodú neb zemi, aneb k tomu pomoc dával, pokutú túž pravé ruky uťaté má hynúti... “¹⁸⁸*

V roce 1355 byl Majestas Carolina na nátlak panského sněmu Karlem IV. odvolán. V roce 1754 vydává Marie Terezie „Řád lesní“, ve své době pokrokový a důkladný předpis na ochranu a hospodaření v lesích.¹⁸⁹

Zajímavý doklad ochrany historického stromořadí se dochoval v Praze a týkal se lipového stromořadí, které bylo vysázeno mezi Pražským hradem a Královskou oborou v Bubenči. Lípy a vrby byly později nahrazeny jírovci a jejich pozůstatek žije dodnes v ulici „Pod kaštany“. *Bylo chráněno císařským reskriptem: Jeho císařské a královské Milosti bylo s nelibostí vyslechnouti zprávu, že lipové stromořadí u Bubenče není bezpečno před všelijakou čeládkou a venkovany tamtudy jezdícími aneb jinými lidmi, kteří lípy kazí a ohaví. Z té příčiny J. M. Císařská reskriptem vydaným ve Vídni dne 9. července 1714 nám poručila, aby se k takovým škůdcům přikračovalo přísnými tresty, i utětím ruky. O tom jsme my ohlášení učinili patentem z dne 24. července toho roku. Poněvadž nyní opět se přihází, že lidé takoví stromořadí kazí, zapovídáme znova tímto listem, aby nikdo na stromech škody nečinil, ale každý pod trestem svrchu psaným, pychu se zdržel. Dáno na zámku Pražském dne 6. srpna 1725.*¹⁹⁰ Zřejmě je to jedna z nejstarších známých vyhlášek na ochranu památného stromořadí.

6.2 Památný strom ve 20. století

Historie ochrany památných stromů na přelomu 19. a 20. století je u nás spojená se vznikem a prací okrašlovacích spolků. Dne 30. října 1904 byl v Praze „U Choděrů“¹⁹¹ založen Svaz českých okrašlovacích spolků v království Českém se sídlem v Praze, od roku 1905 se jmenuje Svaz českých spolků okrašlovacích v Čechách, na Moravě a Slezsku. S tím, jak se činnost tohoto spolku úspěšně rozvíjela a zaměřila se na ochranu domoviny, jak památek tak přírody a v ní zejména na ochranu stromů v krajině, byl svaz přejmenován na

¹⁸⁸ Zdrojem je internetový článek: Marie Hrušková. Majestas Carolina. Viz oddíl Citované odkazy z internetu

¹⁸⁹ REŠ, Bohumil. Památné stromy. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, 1998, ISBN 978-80-87051-39-9

¹⁹⁰ VACEK, František. Dějiny Bubenče, Dejvic, Šárky a okolí. Ve sborníku příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl II. Praha: Obec hlavního města Prahy, 1911

¹⁹¹ Dřívější Ferdinandova, nyní Národní třída 60, v přízemí se nacházel restaurant „U Choděry“

Svaz českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (zkráceným názvem Svaz okrašlovací v Praze). Po vzniku Československé republiky se svaz přeměnil na Svaz československých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Praze.

První přehled památných stromů uveřejnil Jan Evangelista Chadt-Ševětínský (1860-1925), významný český lesník, průkopník přirozené obnovy lesa, zastánce tvorby smíšeného lesa a pěstování původních dřevin. Vydal 82 samostatných spisů ze všech oborů lesnické a myslivecké vědy a 500 odborných článků publikovaných ve 46 časopisech či naučných slovnících) V roce 1908 v časopisu „Český lid“, roč. XVII publikoval soupis „Staré a památné stromy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“ s popisem 165 vzácných stromů a s 30 obrazy. Doplněné vydání s popisy 320 vzácných stromů se 160 obrazy význačných druhů vyšlo v Písku v roce 1913 a pak ještě jako samostatný oddíl v knize „Dějiny lesů a lesnictví“. Tento soupis je prvním podrobným seznamem památných stromů u nás, ze kterého dodnes čerpáme cenné informace o našich památných stromech.

Po přijetí zákona č. 40/1956 Sb. o ochraně přírody byly památné stromy vyhlašovány jako chráněné přírodní výtvořry nebo chráněné přírodní památky. Soupisy prováděla tehdejší krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody.¹⁹²

6.3 Vyhlašování a ochrana památných stromů v současnosti

Podle § 46, odst. 1, zákona č. 114/92 sb. o ochraně přírody a krajiny je možno mimořádně významné stromy, jejich skupiny a stromořadí vyhlásit rozhodnutím orgánu ochrany přírody za „památné stromy“.

Pro zabezpečení památných stromů před škodlivými vlivy je možné, aby orgán ochrany přírody, který vyhlašuje památné stromy, vymezil pro ně ochranné pásmo a stanovil podmínky ochrany, respektive určil činnosti, které je možno v ochranném pásmu konat jen s předchozím souhlasem orgánu ochrany přírody.

Pokud nebylo ochranné pásmo takto vymezeno, platí, že každý památný strom má ze zákona určeno základní ochranné pásmo ve tvaru kruhu o poloměru desetinásobku průměru měřeného 130 cm nad zemí. Rovněž ze zákona vyplývají základní ochranné podmínky v tom smyslu, že v tomto pásmu není dovolena žádná pro památný strom škodlivá činnost.

Podnět k tomu, aby ten který strom byl prohlášen za památný, může podat orgánu ochrany přírody každý občan.

¹⁹² REŠ, Bohumil. Památné stromy. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, 1998, ISBN 978-80-87051-39-9

Památné stromy, jejich skupiny a stromořadí a jejich ochranná pásma jsou oprávněny vyhlášovat pověřené obecní úřady, městské úřady statutárních měst, Magistrát hl. m. Prahy, správy národních parků, správy chráněných krajinných oblastí v rámci své územní působnosti (ve svých územních obvodech, nikoli však v ochranných pásmech národních parků nebo CHKO).

Na územích národních přírodních rezervací a národních přírodních památek, i když tyto případy se asi téměř nebudou vyskytovat, by tato kompetence patřila Ministerstvu životního prostředí ČR, na územích přírodních rezervací a přírodních památek (mimo území chráněných krajinných oblastí a národních parků) patří tato kompetence obecním úřadům s rozšířenou působností. Vydávání souhlasu k provádění činností v ochranném pásmu památných stromů, souhlasu k jejich ošetřování, povolování výjimek ze zákazů přísluší tomu orgánu ochrany přírody, který ochranu památných stromů, jejich skupin nebo stromořadí vyhlásil.

Zrušení ochrany památných stromů přísluší úřadům; na území národních parků, chráněných krajinných oblastí a jejich ochranných pásem Správám národních parků a chráněných krajinných oblastí.

Do kompetence obcí patří mj. i vyjadřovat se k vyhlášení a rušení památných stromů a jejich ochranných pásem.

Je nutné zdůraznit, že není v kompetenci obecního úřadu povolit pokácení dřevin prohlášených za památné stromy, aniž by předtím orgán ochrany přírody nezrušil jejich ochranu.¹⁹³

6.4 Péče o památné stromy

Péče o památné stromy, podobně jako o ostatní stromy v krajině náleží majitelům pozemků, na nichž památné stromy rostou, protože ti jsou i majiteli těchto stromů. Mezi škodlivé činitele, kterým jsou stromy vystaveny, patří bakterie, viry, roztoči, hmyz, ale i zhoršení kvality půdy, ovzduší, chemicky působící látky, mechanické poškození způsobené povětrnostními vlivy a bohužel i působení člověka. Nejzávažnější onemocnění dřevin je způsobováno dřevokaznými houbami.

Pro jakýkoliv zásah do památného stromu je nutné povolení příslušného orgánu ochrany přírody, ošetření jako takové je nutné svěřit odborné firmě. Je nutné mít na paměti, že jakékoliv neošetřené poranění stromu vede ke vstupu infekce.

¹⁹³ Zdrojem jsou webové stránky Ministerstva životního prostředí, viz oddíl Citované odkazy z internetu

Dutiny kmenů se dnes už nevyzdívají, ani nebetonují, používají se metody vycházející z poznatků fyziologie stromů a v principu spočívají v zabraňování dalšímu rozkladu dřeva. K bezpečnostnímu vázání se rovněž používají moderní materiály, už ne ocelová lana nebo ocelové tyče a řetězy, které jsou ještě někde k vidění. Při rozhodování o tom, jakou péči věnovat památnému stromu, je třeba vzít v úvahu řadu faktorů – o jaký strom se jedná, jaké je jeho hlavní poslání, důvod ochrany, kde roste, jaké by nastaly důsledky při destrukci stromu nebo jeho části.¹⁹⁴

¹⁹⁴ REŠ, Bohumil. Památné stromy. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, 1998, ISBN 978-80-87051-39-9

7. Závěr

Lidstvo žije odjakživa v těsné blízkosti stromů, a to již od dávných dob, kdy ještě nebylo lidstvem. Paleontologické nálezy jasně dokládají, že biologický předchůdce člověka žil stejně jako dnešní šimpanzi, gorily a orangutani převážně na stromech, které mu skýtaly potravu i obydlí. Tenkrát ještě – než ho práce polidštila¹⁹⁵ – žil jako integrální součást přírody: využíval plně jejích darů, ale nebral si víc než potřeboval k udržení života. To se ovšem změnilo, když zmučoval na *Homo sapiens*.

Zejména neolitický člověk začal používat dřevo stromů k mnoha účelům. Ze dřeva stavěl své domy, ohrady pro dobytek, vyráběl z něho nástroje. Těžko říct, jestli v té době existovalo něco jako ekologické vědomí. Spotřebitelský postoj lidstva k přírodě, konkrétně ke stromům, nepředstavoval prakticky žádné ekologické riziko, protože celosvětová populace byla velmi malá a na většině souše existovaly souvislé původní pralesy nedotčené lidskou činností. Taková společenství bývají dnes poněkud nadneseně nazývána "zelené plíce planety Země", ale tak tomu doopravdy je. Spolu s mořskými sinicemi a zelenými řasami jsou stromy nejvýkonnějšími producenty atmosférického kyslíku, bez něhož by existence lidstva nebyla možná. Lesy nejen produkují kyslík, ale také efektivně brání přehřívání zemského povrchu. Až 70 % energie dopadající na zemský povrch ze Slunce se využívá pro transpiraci neboli transport rozpuštěných živin od kořenů k listům. Nebýt této schopnosti stromů, došlo by ke globálnímu oteplování planety už dávno před tím, než se o něm začalo mluvit v souvislosti s industriální činností člověka.

Mýcení deštných pralesů, zejména amazonských, nabylo hrozivých rozměrů ve 2. polovině 20. století. Raketový růst lidské populace a neustále se zvyšující poptávka po vzácném dřevu, potřeba rozšiřovat plochy pro pěstění obilnin a dalších plodin a také intenzifikace těžby nerostných surovin vede ke katastrofálnímu úbytku zalesněných ploch. Je téměř jisté, že pokud tento trend bude pokračovat, povede to – spolu s neustále se zvyšující produkcí oxidu uhličitého a dalších skleníkových plynů – k nezadržitelnému tání polárních ledovců, což vyústí v zaplavení hlavních hospodářských center na pobřeží oceánů, a tím i k paralýze světové ekonomiky.

Zdálo by se, že naše malé poměry v malé české kotlině, jíž je tato práce věnována, nemají s kácením amazonských a jiných pralesů žádnou spojitost a že my, občané tohoto malého státu, nemůžeme globální oteplování ani zpomalit, ani urychlit. Možná ne v globálním měřítku. K devastaci přírody (která zřejmě jde ruku v ruce s devastací kultur-

¹⁹⁵ ENGELS, Bedřich: Podíl práce na polidštění opice, 4. vydání, Praha, Svoboda 1949

nosti národa) však dochází i u nás, a co by nás mělo pálit víc než problémy našeho nejbližšího okolí. Nemusíme se snažit být hned učitelem lidstva, ale zkusme se chovat zodpovědně k přírodě tady doma, však ona nám to vrátí. A už se v novodobé historii párkrát stalo, že naše zemička ohromila svět něčím do té doby nevídaným; svět si z toho sice moc poučení nevzal, ale alespoň si všiml...

Jak snad vyplývá z předchozích kapitol, naši předkové – i když pojmy "ekologie" a "ochrana životního prostředí" neznali – žili v mnohem harmoničtějším vztahu s přírodou, kterou vcelku přirozeně symbolizují právě stromy. Brali je nejen jako zdroj vynikajícího materiálu pro stavbu domů, povozů, lodí, strojů a náradí, ale i jako živé sousedy, kterým často přisuzovali lidské vlastnosti. Také to, že stromy poskytovaly látky využitelné v přírodní medicíně, bylo velmi významné. Takového souseda samozřejmě není možné podtít, když zrovna tím místem chci vést silnici. Úcta ke stromům a přírodě vůbec se bohužel s rozvojem civilizace zmenšuje.

Domnívám se, že pro alespoň částečnou nápravu postoje člověka k životnímu prostředí je nutná nejen ekologická výchova ve školách a v rodinách, ale že pozitivní roli zde sehrává i kulturologie. Snažila jsem se připomenout více či méně dávné zvyky a obyčeje, které jednak dokumentují, že v minulosti byl respekt k přírodě přirozenou součástí života komunity, a jednak mohou být pro současnou přetechnizovanou a do značné míry dehumanizovanou společnost inspirativní. Myslím si, že by neškodilo alespoň si vzpomenout, jak to viděli naši prapředci, a uvědomit si, že lidstvo se nesmí soustřeďovat jen na rozvoj technologie, nýbrž je třeba kultivovat i vlastní prostředí a především vlastní nitro.

8. Použité zdroje

- ANDO, Vladimír. *Farmakologie klasické čínské medicíny*. Hradec Králové: Svítání, 2007, ISBN 978-80-86198-47-7
- ATWERI, Jiří. *Slovanské pohanství dnes. Vlivy novopohanství na společnosti i jednotlivce*. Brno, 2007, 210 str. Magisterská diplomová práce na Filosofické fakultě Masarykovy university v Brně, Ústav evropské etnologie. Vedoucí práce PhDr. Martina Pavlicová, CSc.
- BACHMANNOVÁ, Jarmila a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny, 2002, ISBN 80-7106-484-X
- BARTŮŠEK, Václav. Pietro Andrea Mattioli. *Knihovnická revue*. 2002, č. 2, s. 136-137, ISSN 1214-0678
- BENNY, Frederick M. *Islám a muslimská obec*. Přel. Kateřina Hronová, Praha: Prostor, 1998, ISBN 80-85190-69-9
- BIDLOVÁ, Věra. *Barvení pomocí rostlin*. Praha: Grada, 2005, ISBN 80-247-1022-6
- Bible*. Praha: Česká biblická společnost, 1992, ISBN 80-900881-0-4
- BITTNEROVÁ, Dana; SCHINDLER, Franz. *Česká přísloví*. Praha: Karolinum, 2002, ISBN 80-7184-440-3
- DRDA, Jan. *České pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1977
- DRDA, Petr; RYBOVÁ Alena. *Keltové a Čechy*. Praha: Academia, 1998, ISBN 80-200-0732-6
- DUGANOVÁ, Elen. *Magie bylin pro začátečníky*. Přel. Irena Holičová, Praha: Beta, 2007, ISBN 978-80-7306-291-0
- ELLIADÉ, Mircea. *Kováři a alchymisté*. Přel. Jindřich Vacek. Praha: Argo, 2000, ISBN 80-7203-320-4
- ELLIADÉ, Mircea. *Obrazy a symboly*. Přel. Barbora Antonová. Brno: Computer Press, 2004, ISBN 80-722-6902-X
- ELLIS, Peter Berresford. *Keltové, první tisíciletí keltských dějin*. Přel. Richard Podaný. Praha: Brána, 1996, ISBN 80-85946-46-7
- ENGELS, Bedřich: *Podíl práce na polidštění opice*, 4. vydání, Praha, Svoboda 1949
- Epos o Gilgamešovi*. Přel. Lubor Matouš. Praha: Mladá fronta, 1971, ISBN 23-017-71
- ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. Ostrava: Knižní expres, 2001, ISBN 80-86132-48-X
- HAGENEDER, Fred. *Moudrost stromů*. Přel. Wanda Dobrovská. Praha: Knižní klub, 2006, ISBN 80-242-1635-3

- HARTVICOVÁ, Zdeňka. Okrasný strom na návsi. *Živa*, 1953, Roč. I., s. 161-165, ISSN 0044-4812
- HLOUŠEK, Jaroslav. *České balady, romance a legendy*. Třebechovice: A. Dědourek, 1942
- HRUŠKOVÁ, Marie. *Kult stromů v zemích koruny české*. Praha, Abonent ND, 2005, ISBN 80-7258-211-9
- JANČA, Jiří; ZENTRICH, Josef. *Herbář léčivých rostlin*, díly 1 – 7. Praha: Eminent, 1994, ISBN 80-7281-000-6
- Kosmova kronika česká*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2005, ISBN 80-7185-515-4
- KNÁPEK, Zdeněk. *Kniha pro každého Kelta*. Olomouc: Rubico, 1999, ISBN 80-85839-28-8
- KOLÁŘ, Jaroslav. Historie fyziky ve vztahu k vyučování fyziky na 2. stupni. Brno, 2009. 78 str. Diplomová práce na Pedagogické fakultě Masarykovy university Brno. Vedoucí práce doc. RNDr. Petr Sládek, CSc.
- Kronika tak řečeného Dalimila*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2005, ISBN 80-7185-515-4
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Praha: Petrklíč, 2008, ISBN 978-80-7229-171-7
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky*. Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7106-525-0
- MacDONALDOVÁ, Betty. *Co život dal a vzal*. Přel. Eva Marxová, Praha: Vyšehrad, 1992, ISBN 80-7021-106-7
- MERTLÍK, Rudolf. *Starověké báje a pověsti*, Praha: Svoboda, 1968
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 80-7277-103-5
- MRAČANSKÁ, Eva. *Památné stromy Moravskoslezského kraje*. Ostrava: Krajský úřad Moravskoslezského kraje, 2010
- MUNZAR, Jan. *Medardova kápě aneb pranostiky očima meteorologa*. Praha: Horizont, 1985, ISBN 4001785
- NAKONEČNÝ, Milan. *Magie v historii, teorii a praxi*. Praha: Vodnář, 1999. ISBN 80-85255-12-X
- NĚMCOVÁ, Božena. *Princezna se zlatou hvězdou na čele*. Praha: Albatros, 1982
- NÍČKOVÁ, Lenka; SKÁLOVÁ, Adriana. *Příběhy stromů*. Praha: Mladá fronta, 2007, ISBN 978-80-204-1628-5
- OSVALD, Petr. *Herba mythologica*. Praha: Volvox Globator, 1999, ISBN 80-7207-244-7
- PITRO, Martin; VOKÁČ Petr. *Bohové dávných Slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002, ISBN 80-85866-91-9

- PLINIUS, STARŠÍ: *Kapitoly o přírodě*. Přel. František Němeček, Praha: Svoboda, 1974
- PRATCHETT, Terry: *Svobodnej národ*. Přel. Jan Kantůrek, Praha: Talpress, 2004, ISBN 80-7197-245-2
- PREUSCHOFFOVÁ, Gisela. *Léčivá síla stromů*. Přel. Iva Kratochvílová, Praha: Ivo Železný, 1996, ISBN 80-240-1239-1
- PROFANT, Martin; PROFANTOVÁ, Naďa. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha: Libri, 2000, ISBN 80-7277-219-8
- REJDÁK, Zdeněk. *Páter Ferda – experimenty, recepty, životní osudy*. Praha: Eminent, 1999, ISBN 80-85876-90-6
- REŠ, Bohumil. *Památné stromy*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, 1998, ISBN 978-80-87051-39-9
- RYSTONOVÁ, Ida. *Průvodce lidovými názvy rostlin*. Praha: Academia, 2007, ISBN 80-85255-52-0
- RŮŽIČKA, Josef; ŠINDLÁŘOVÁ, Irena. *Mýty a báje starých Slovanů*. Praha: Fontána, 2003, ISBN 80-7336-132-9
- SAMEK, Daniel. Ogam-staroirské rozhraní jazyka a písma. *Souvislosti, revue pro literaturu a kulturu*, 2004, roč. 15, č. 3, s. 160-176. ISSN 0862-6928
- SAMEK, Daniel. Strom jako bytost, strom jako záštita světa. *Souvislosti, revue pro literaturu a kulturu*, 2005, roč. 16, č. 4, s. 160-176. ISSN 0862-6928
- SEC, Ivan. *Keltské mýty a legendy*. Brno: Jana Pastušková – KOALA, 2004, ISBN 80-903520-2-2
- SETON, Ernest Thompson. *Kniha lesní moudrosti*. Přel. Miloš Zapletal, Praha: Olympia, 1991, ISBN 80-7033-084-8
- SHAKESPEARE, William. *Macbeth*. Přel. Josef Václav Sládek. Praha: Hrách, 1944
- SKUTIL, Josef. *Gallašovy mytické povídky o bozích a bohyních moravských Slovanů*. Valašské Meziříčí: Osvěta, 1940
- SPÁČILOVÁ, Libuše; WOLFOVÁ, Maria. *Germánská mytologie*. Olomouc: Votobia, 1996, ISBN 80-7198-138-9
- SPOHN, Margot; SPOHN, Roland. *Stromy*. Přel. Helena Kholová, Praha: Knižní klub, 2008, ISBN 978-80-242-2044-4
- STARÝ, Jiří. Stromy a lidé (Severská kosmologie a antropologie). *Souvislosti, revue pro literaturu a kulturu*, 2005, roč. 16, č. 4, s. 160-176. ISSN 0862-6928
- STREJČEK, Jaromír; KUBÍKOVÁ, Jarmila; KŘÍŽ, Jiří. *Chráníme naši přírodu*. Praha: SPN, 1983, 14-234-83

- TODD, Malcolm. *Germáni*. Přel. Jiří Ohlídál, Stanislava Pošustová, Praha: Lidové noviny, 1999, ISBN 80-7106-263-4
- TOUFAR, Pavel. *Český rok na vsi a ve městě*. Třebíč: Akcent, 2004, s. 107-113, ISBN 80-7268-277-6
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, ISBN 80-7106-646-X
- TYDLITÁTOVÁ, Věra. *Stromy ve starozákonní tradici*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2008, ISBN 978-80-86057-47-7
- VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. Praha: Nakladatelství Libri, 1999, ISSN 80-85983-91-5
- VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. Praha: Nakladatelství Libri, 2002, ISBN 807277-066-7
- VONDRUŠKA, Vlastimil. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: DONA, 2005, ISBN 80-7322-075-X
- ZÍBRT, Čeněk. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1894
- ZÍBRT, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1910
- ZAORÁLEK, Jaroslav. *Lidová rčení*. Praha: ČSAV, 1963

Citované odkazy z internetu

<http://catholica.cz/?id=1923>

Téma: Germánský dub

Autor: Jan Chlumský

<http://www.pamatnestromy.cz/pamatne-stromy.html>

Téma: Slovanská lípa

Autor: Hrušková Marie

<http://www.opatov.cz/povesti/>

Téma: Slovanská lípa

Autor: městys Opatov

<http://www.kardinal.cz/index.php?cmd=article&articleID=322>

Téma: Hromnice

Autor: Miloslav kardinál Vlk

<http://catholica.cz/index.html?id=2167>

Téma: Matěj

Autor: Jan Chlumský

http://www.zlin.eu/upload.cs/8/88104c74_2_mz_03_08.pdf

Téma: Období půstu

Autor: Alena Prudká

<http://www.slovane.cz/view.php?cislocianku=2008040002>

Téma: Smrtná neděle

Autor: Lenka Ondráčková

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Pesach>

Téma: Velikonoce

Autor: Wikipedia.cz

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Velikonoce>

Téma: Velikonoce

Autor: Wikipedia.cz

http://cs.wikipedia.org/wiki/Svat%C3%BD_K%C5%99%C3%AD%C5%BE

Téma: Velký pátek a symbolika kříže

Autor: Wikipedia.cz

http://www.vira.cz/knihovna/index3.php?sel_kap=318 – symbolika kříže

Téma: Velký pátek a symbolika kříže

Autor: Víra.cz

<http://www.national-geographic.cz/lide-a-kultura/beltine---prvni-maj-po-keltsku-196/>

Téma: Pálení čarodějnic

Autor: Vladimír Šiška

<http://catholica.cz/?id=618>

Téma: Pálení čarodějnic

Autor: Jan Chlumský

<http://www.slovane.cz/view.php?cisloclanku=2006011604>

Téma: Letnice

Autor: Petr Tryščuk

<http://www.vira.cz/letnice-duch-svaty-letnice>

Téma: Letnice

Autor: Angelo Scarano

<http://www.slovane.cz/view.php?cisloclanku=2006011602>

Téma: Dožínky

Autor: Magdalena Beranová

http://www.pastorace.cz/index.php?typ=texty&sel_text=1588

Téma: Adventní věnec

Autor: Pastorace

<http://catholica.cz/index.html?id=4865> – sv. Barbora

Téma: Barbora

Autor: Jan Chlumský

http://www.vira.cz/knihovna/index3.php?sel_kap=259

Téma: Vánoce

Autor: Jiří Grygar

<http://www.velkaepocha.sk/200712123921/Tradice-vanocnich-stromu-republiky.html>

Téma: Vánoční strom republiky

Autor: Kateřina Šebelová

http://www.zdravcentra.sk/cps/rde/xchg/zcsk/xsl/3141_1813.html

Téma: Stručná historie léčitelství

Autor: Dagmar Broncová

<http://botany.cz/cs/dioscorides/>

Téma: Herbáře

Autor: Jana Mollerová

<http://www.celostnimedicina.cz/gemmoterapie.htm#ixzz0viz9mtrB>

Téma: Gemmoterapie

Autor: Radek Martl

<http://www.recepty.cz/recept/lecivy-med-male-vyderacky-4779>

Téma: Borovice lesní

Autor: Airan Novakova

<http://www.slovane.cz/view.php?cisloclanku=2006040001>

Téma: Bříza bělokorá

Autor: Petr Tryščuk

<http://www.slovane.cz/view.php?cisloclanku=2006021903>

Téma: Dub letní

Autor: Petr Tryščuk

<http://e-nasoska.sweb.cz/olihen/olihen08.htm>

Téma: Jalovec obecný

Autor: Míra doctor

<http://www.labuznik.com/recipe.php?ID=29601>

Téma: Jalovec obecný

Autor: Jalovcova

<http://botanika.wendys.cz/kytky/K614.php>

Téma: Jírovec maďal (koňský kaštan)

Autor: Wendys

<http://www.toprecepty.cz/recept/1856-med-z-kvetu-lipy>

Téma: Lípa

Autor: Vladimír Bárta

<http://www.prostor-ad.cz/pruvodce/praha/sporilov/dendro/tis/tis.htm>

Téma: Tis červený

Autor: společnost PROSTOR - architektura, interiér, design

<http://vedajezabava.upol.cz/docs/TIS-Hranice.pdf>

Téma: Tis červený

Autor: Josef Stacho a kol.

<http://www.pamatnestromy.cz/zajimavosti-majestas-carolina.html>

Téma: Historie ochrany stromů

Autor: Marie Hrušková

<http://www.mzp.cz/www/platnalegislativa.nsf/d79c09c54250df0dc1256e8900296e32/58170589e7dc0591c125654b004e91c1?opendocument>

Téma: Péče o památné stromy

Autor: MŽP

Český rozhlas

Toulky českou minulostí. Pořad Českého rozhlasu 2

Díl 8 – 10

Téma: Keltové

Toulky českou minulostí. Pořad Českého rozhlasu 2

Díl 11 – 12

Téma: Germáni

Toulky českou minulostí. Pořad Českého rozhlasu 2

Díl 14-15, 17

Téma: Slované

Divadlo

SMOLJAK, Ladislav; SVĚŘÁK, Zdeněk. Blaník. Premiéra dne 16. 5. 1990